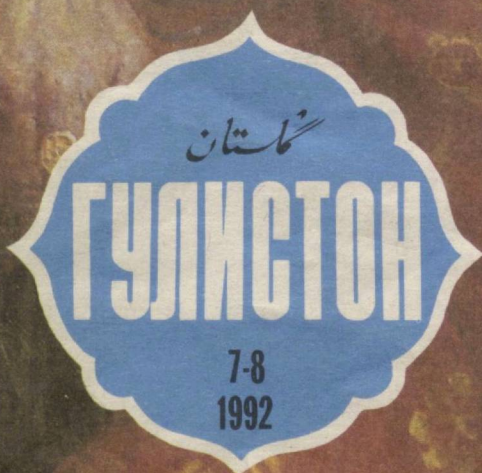

P 496
1992/7-8

ISSN 0134-2207

ЭЙ, ТОҒЛАРИ КЎКЛАРГА САЛОМ БЕРГАН ЗЎР ЎЛКА

ЧЎЛПОН

ЭЙ, ТОҒЛАРИ КЎКЛАРГА САЛОМ БЕРГАН ЗЎР ЎЛКА,
Нега сенинг бошинг узра қуюқ булут кўланка?

Ужмохларнинг кавсаридек покиза,
Садафларнинг донасидек топ-тоза
Салқин сувлар тоғдан қуйи тушаркан,
Томчилари ёмғир каби учаркан,
Нима учун йиғлар каби инграйлар?
Ев борми, деб тўрт тарафни тинглайлар?
Табиатнинг ўтини йўқ ўтида,
Шарақ-шарақ қайнаб чиққан булоқлар
Хар қоронғи, қўрқинч туннинг бетида
Шифо истаб келмасин дер, қўноқлар.
— Бу нега?

Айт менга.

Кўм-кўк, гўзал ўтлоқларинг босилғон,
Устларида на пода бор, на йилқи,
Подачилар қайси дорға осилғон?
От кишнаши, қўй маъраши ўрнига

— Оҳ, йиғи,

Бу нега?

Туморчалар, ҳамойиллар тақинган,
Далаларда лола барги ёпинган,
Тоғ-тошларда ўйин қилган,
Чопинган

Гўзал қизлар, ёш келинлар қаерда?

Жавоб йўқми кўклардан-да, ердан-да,
Хароб бўлган элдан-да.

От минганда қушлар каби учғувчи,
Эркин-эркин ҳаволарни қучғувчи,
От чопганда учар қушни тутқувчи,
Учар қушдай ёш йигитлар қаерда?
Тоғ эгаси — сор бургутлар қаерда?

Сенинг қаттиқ сир-бағрингни кўп йиллардир эзганлар.

Сен безсанг-да, қарғасанг-да, кўкрагингда кезганлар

Сенинг эркин тупроғингда ҳеч ҳаққи йўқ хўжалар,

Нега сени бир қул каби қизганмасдан янчалар?

Нега сенинг қалин товушинг «кет» демайди уларга?

Нега сенинг эркли кўнглинг эрк бермайди қулларга?

Нега тагин танларингда қамчиларнинг кулиши?

Нега сенинг турмушингда умидларнинг ўлиши?

Нега ёлғиз қон бўлмишдир улусинг?

Нега бунча умидсиздир туришинг?

Нима учун кўзларингда туташғувчи олов йўқ?

Нима учун тунларингда бўриларнинг қорни тўқ?

Нима учун ғазабингни уйғотмайди оғу-ўқ?

Нима учун борлигингда бу даража бузғунлик?

Нима учун ўч булути селларини ёғдирмас?

Нима учун куч тангриси бор қучи-ла солдирмас?

Ке, мен сенга қисқагина дoston ўқий,

Қулоғингга ўтганлардан эртақ тўқий.

Кел, кўзингинг ёшларини суриб олай,

Кел, ярали танларингни кўриб олай, тўйиб олай...

Нима учун ағдарилган, йиқилган

Оғир тожнинг заҳар ўқи кўксингда?

Нима учун ёвларингни бир замон

Йўқ қилгундай темирли ўч йўқ сенда?

Эй, ҳар турли қулликларни сиғдирмаган ҳур ўлка,

Нега сенинг бўғизингни бўғиб турар кўланка?

№ 7—8
(509—510)
Асад — Сумбула
(Июл — август)

1992

Ойнома 1925 йилдан
чиқа бошлаган

МУАССИС:
Ўзбекистон Ҷумҳурияти «Шарк»
нашриёт-матбаачилик концерни
ҳамда «Гулистон» жамоаси.

НОШИР:
Ўзбекистон Республикаси
«Шарк» нашриёт-матбаа
концерни

Бош муҳаррир:
МИРМУҲСИН

Таҳрир хайъати:
Оқилжон ҲУСАН
(бош муҳаррир
ўринбосари)
Абдусайд НУРБОЕВ
(масъул котиб)
Абдураззоқ КАРИМ
ШУКУРҲАМ
Ҳамид ЗИЕЕВ
Эргаш МУҲАММАД
Хуршид ДАВРОН

Бадий муҳаррир
Мирвосил ОДИЛОВ

Манзилгоҳимиз:
Тошкент — П. 700000,
«Правда» рўзномаси
кўчаси, 41.

Таҳририят телефонлари: бош муҳаррир — 33-35-20; бош муҳаррир ўринбосари 33-35-90; масъул котиб ва умумий бўлим — 33-36-02; безатни бўлими ва мусоҳиҳ — 33-36-58.

С «Гулистон» 7—8, 1992

Мустақил Ўзбекистонимизда қадриятларимиз тикланишига кейинги пайтда алоҳида эътибор берилаётир. Айниқса, бу йил ўтказилган муслмонларнинг қурбон ҳайити, Ҷумҳуриятимизда алоҳида шукуҳ касб этди. Барча мўмин-муслмонлар улуғ айёми зўр кўтаринкилик, шоду тантана билан нишонладилар.

Ўзбекистон Ҷумҳурияти Президенти Ислам Каримовдан бу байрамда муслмонлар яна бир бор миннатдор бўлдилар. Саудия Арабистони подшоҳи, икки муқаддас масжид имоми Фаҳд ибн Абдул Азиз Ислам Каримовга ҳадя қилган, Каъба устига тўшаладиган ёпинғич (кисва) ни Президентимиз Челақ туманидаги (Самарқанд вилояти) Хўжа Исмоил ал Бухорий масжидига тортиқ қилди.

БУ СОНДА:

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ:

Кўтаринки руҳда, самимият билан ёзилган, эл-юрт озоғлиги ва эрки йўлида мардона курашган буюк ватандошларимизнинг порлоқ образларини меҳр билан жонлантирган «Аждодлар қиличи» драмаси тарихий мавзуда яратилган сара асарлар қаторидан жой олишига ва ардоқлаб ўқилишига шубҳа йўқ.

Абдулла ЖАЛИЛ:

Турунийлар, мана келди истиқлол,
Кўзингизга қараб, сўзсиз диллашинг.
Фурсат қўтиб бўлмаг яна хомхаёл,
Тезда қўлни қўлга бериб бирлашинг.

Темур УБАЙДУЛЛО:

Қиз бола ҳам шунчалик гўзал бўладими? Аста елкаларидан ушлаб бағримга тортидим.

— Оламдаги бутун гўзаллик шунга берилганми?

— Қўйинг, қўйинг, — шивирлади у.

— Санам, Санамим...

ТАН ОЛМОҚДА ДУНЁ ЎЗБЕКНИ

Қадим-қадимдан Турон заминидан томир отган, тарихнинг турли давраларида ҳар хил номлар билан аталиб, жаҳон маданиятига муносиб улуш қўшган юртимизни—буғунги кунда мустақил Ўзбекистонни, минг шукурлар бўлсинки, дунё яна тан олмоқда. Минг афсуски, биз узоқ вақтлар мустамлакачилик ва қизил тузум зуғумларидан озор чекиб, юзига парда тортилган ҳақиқат кўланасида эркинлик ва озошлик нашидасидан бебаҳра яшадик. Тоталитар ҳокимиятнинг ёвузлик яширинган ташвиқоти ақл ва туйғуларни мажруҳ қилди. Миллий қадриятларимиз топталиб, маънавиятимиз қашшоқлантирилди. Руҳиятимизга зўрма-зўракчи тикиштирилган ўғай ҳулқ-аҳлоқ ўзгичмиздан чекинишга, тор-бикик шароитга тушиб қолишимизга сабабчи бўлди. Аждодларимиздан мерос қолган юртимиз таланди, ҳурланди ва атайлаб ташқи оламдан узиб қўйилди.

Нихоят, зўравонлик сиёсати билан ҳўкморчилик қилиб келган салтанат чок-чокидан сўкилиб, узлатга чекинди. Собик СССР таркибидаги миллий жумҳуриятлар мустақиллик мақомини олдилар. Энди ўзгаларга қарам бўлмаган бу давлатлар ўзларининг мустақил сиёсий, иқтисодий йўлларини танлаб олмоқдалар. Дунё харитасини янгиланган эркин жумҳуриятларнинг келажак раванки, халқининг фаровонлиги, юртининг ободлиги, иқтисодий қудрати, олиб борилажак сиёсати, ижтимоий адолатини қарор топтиришга, баҳамжиҳатлигига, ватанпарвар фидоиларига боғлиқ. Қайси юртининг раҳбари одил, зийлиси зукко, деҳқони тadbиркор бўлса, келажаги нурли бўлгай.

Халқимизда, оққан дарё яна қачондир оқади, деган ибратли ҳикмат бор. Дунёга босқинчилик юришлари билан эмас, кўпроқ фозилу олимлар, донишу мунажжимлар етиштириб берган халқ сифатида танилган ўзбеклар оламга яна аждодларидан қолган зукко қобилиятларини намойиш этишлари шубҳасиз.

Шуни факр билан айтиш ўринлики, ватан ва миллат истиқлоли, раванки ва истиқболи йўлида Ўзбекистон Жумҳуриятининг ҳозирги олиб бораётган сиёсати жаҳон аф-

кор оммаси томонидан муносиб баҳоланмоқда.

Тарихдан жой оладиган, Ўзбекистон мустақил деб эълон қилинган 1991 йил 31 август кўни Мовароуннаҳрдаги ўлкада янги даврни бошлаб берди. Ўзбекистон кўп жиҳатдан—нуфузи анча баланд жумҳурият бўлганлиги боис бошқа давлатлар эътиборини ўзига тортди.

Биринчи бўлиб Ўзбекистон мустақиллигини азалдан бизга қайишадиган, халқи диндош, дилдош, тилдош бўлган Туркия эътироф этди. АҚШ, Хитой, Олмония, Франция, Япония, Буюк Британия каби жаҳоннинг қудратли давлатлари Ўзбекистонни мустақил давлат сифатида тан олганликлари жумҳуриятимизнинг халқроқ обрў-эътиборини ошириб юборди. Ҳозиргача мустақил Ўзбекистонни юздан ортиқ давлат тан олиб, жумҳуриятимиз билан дипломатик ва консуллик алоқаларини ўрнатилиши тақдир қилмоқдалар. Халқимизнинг улуғ байрами Наврўз арафасида эса Тошкентда қўрилган янги бинода Ўзбекистондаги дастлабки хорижий давлат Америка Қўшма Штатлари элчихонаси ўз фаолиятини бошлади. «Ўзбекистонда АҚШ элчихонасининг очилиши икки давлат ўртасидаги ҳамкорлик ва шу мамлакатлар халқлари фаровонлиги йўлида хизмат қилгусидир», деди элчихона очилиши маросимида Америка Қўшма Штатларининг Ўзбекистон Республикасидаги муваққат ишлар вакили жаноб Майкл Мозер. Яқин орада пойтахтимизда бошқа хорижий давлатлар элчихоналари ҳам ўз фаолиятларини бошлаб юборадилар.

Албатта чет давлатлар билан бўлаётган муносабатлар Ўзбекистон Республикасини президенти Исом Каримовнинг ташқи сиёсат бўйича олиб бораётган фаолияти билан изчил боғлиқдир. Жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий жиҳатдан муҳофазаланиши кўп томондан халқроқ ташкилотларга аъзо бўлиш билан боғлиқ эди. Шу мақсадда жумҳуриятимиз президенти тутавтган йўл тўғри. Барча саъйи ҳаракатлар натижасида Ўзбекистон бир неча халқроқ сиёсий ҳамда иқтисодий ташкилотларга

аъзо бўлди. Айниқса Ўзбекистоннинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тенг ҳуқуқли аъзоси эътиб қабул қилиниши, халқимиз ҳаётида унитилмас тарихий воқеадир. Чунки БМТ қароргоҳи олдида жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг байроқлари қатори жумҳуриятимиз байроғини ҳам ҳилпираб турши миллатимиз мустақиллигининг абадий рамзидир.

Ўзбекистон Республикаси сўнгги ойларда мустақил давлат сифатида Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик кенгашига, Техрондаги Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти ҳамда Шимолий Атлантика ҳамкорлик кенгаши аъзолигига қабул қилинди. Жумҳуриятимизнинг халқроқ ташкилотларга аъзо бўлиши, унинг бошқа халқлар билан биродарлик ришталарини боғлашга, савдо ва бошқа маданий алоқаларни ўрнатишга, халқроқ истиқболига кенг йўл очиб берди.

Эндигина атак-чечак бўлиб шаклланаётган ўзбек давлатининг қисқа фурсат ичида сиёсий маъқеи юксалиши кўп жиҳатдан иқтисодий заминга эга бўлганлиги билан боғлиқдир. Чунки улуғлар назари тушган юртимизда ер ости ва ер усти бойликлари бисёрдир. Чўп суқса кўкаррадиган заминимиз саховати Аллоҳнинг иноятидир.

Тўғри, биз ҳозир чуқур иқтисодий бўҳронни бошимиздан кечираётимиз. Собик СССР таркибидagi жумҳуриятларнинг ўзаро халқ ҳўжаллиги алоқаларини бузилиши, атайин ишлаб чиқаришнинг марказга боғлиқ қилиб қўйилиши мавжуд меҳнат тақсимотини бузиб юборди. Айниқса, Урта Осиё жумҳуриятлари, жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам асосан хом ашё тайёрловчи минтақага айлантирилганлиги бугун дадил иқтисодий ислохатлар ўтказишимизга жиддий тўсиқ бўлмоқда. Аммо излаган имкон топади. Жумҳуриятимиз президентининг ташаббуси билан Тошкентда ўтказилган ишбилармонлар кенгаши, хорижлик тadbиркорларнинг юртимизга жалб этилиши юзга келган муаммоларини бартараф этишда қўл келаетир. Ҳозирнинг ўзидаёқ Ўзбекистонда юздан ортиқ қўшма корхоналар жаҳон стандартларига мос келадиган маҳсулотлар ишлаб чиқармоқдалар. Хорижлик савдо аҳлининг ўз

сармояларини, ишонч билан бизнесинг жумҳуриятимизда ишлатиларига аниқ фойдали кафолатлар берилган.

Жумҳуриятимиз нафақат сиёсий жиҳатдан, балким иқтисодий томондан ҳам, жаҳон бозорига қатнашагина, келгусида тараққий этган давлатлар қаторидан ўрин олиши мумкин. Бунинг учун вақт, сабр-тоқат, тинимсиз меҳнат, сайи ҳаракат зарур.

Мустамлакачилик занжирлари эндигина бирин-кетин узилаётир. Собик марказдаги қора кучлар эса бу занжирларнинг узилишига тиш-тирноқлари билан қарши бўлаётирлар. Улар олдингиа Ўзбекистон мустақил давлат сифатида тиклана олмайди, деб вайсақилик қилишган эди. Жумҳуриятимизда кейинги бўлиб ўтган воқеалар, сиёсий барқарорлик, дунё ҳамжамияти томонидан тан олинishi, иқтисодий юксалиш сари ташланган илк қадамлар уларнинг «башоратларини пучга чиқарди. Энди улар Ўзбекистонда бўлаётган воқеаларни бузиб талқин этишга, ўлкамизда яшаётган турли миллат вакиллари ўртасига низо солишга зўр бериб уринмоқдалар. «Литературная газета», «Комсомольская правда», «Московские новости», Россия телекомпаниясининг «Вести» кўрсатуви бу соҳада жонбозлик кўрсатишаётир. Халқимизда, ит ҳурар, карвон ўтар, деган нақл бор. Энди, жаноблар, қанчалик фисқи-фасод қилманг, тарих гилдираклари орқага айланмайди. Сизларнинг йўл-йўриқларингизга энди ҳожат йўқ. Ўзбекистон—мустақил давлат. Унинг ички ишларига аралашш мумкин эмаслигига қачон ақл-фаросатларингиз етади?!

Ўзбекистон жумҳуриятининг ўз пул бирлиги, давлат чегараси, қўшини ҳозирча йўқлиги ҳам баъзан шундай уйдирма бўҳтонларнинг бололашига сабаб бўлаётир. Насиб этса бу ишлар ҳам тезда амалга ошар. Улуғ Ўзбекистон бор бўйи билан дунёга танилиб, халқларнинг эркин нафас олиб яшашини орзу қилган юртига айланар. Ўзбек миллати эса жаҳон тараққиётига эзу ишлари билан муносиб ҳиссасини қўшажак.

Абдураззоқ КАРИМ

Узбекистон жумҳуриятининг истиқболи, келажак равнақи, кўп жиҳатдан танлаб олинган ўзига хос иқтисодий шакллarga боғлиқ. Айниқса, ҳозирги бозор иқтисодиёти даврида амалга оширилаётган тадбирлар Узбекистон аҳолисининг келгусида фаровон турмуш кеңиришига кафолат беришга хизмат қилиши лозим. Бу ўринда Узбекистон жумҳуриятининг мулкни «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонуни самарали ижтимоий йўналишга эга бўлган бозор иқтисодиётини вужудга келтириш мақсадида давлат мулкни ўзгартиришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилаб беради. Шу қонун асосида давлат корхоналари, ташкилотлари жамоа ва давлат ҳўжаликлари ҳамда акцияли жамиятлардаги мулклар давлат тасарруфидан чиқарилиб, хусусий ёки жамоа мулкига айлантирилади.

Авалло хусусийлаштириш деғанда, фуқароларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган ҳуқуқий шахсларнинг давлат мулкни ёки давлат акцияли жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олиш тушунилади. Хусусийлаштиришни амалга ошириш бевосита давлат мустақиллиги қондаларига асосланган ҳолда олиб борилади.

Биринчи навбатда, халқ ҳўжалигининг ҳамма соҳасидаги давлат мулки тулиқ равишда ёки қисман давлат тасарруфидан чиқарилиб хусусийлаштирилади. Фақат ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, бошқа табиий закирлар, маданият бойликлари ва тарихий бойликлари давлат тасарруфидан чиқаришга ва хусусийлаштирилишга йўл қўйилмайди. Давлат тасарруфидан чиқарилмайдиган ва хусусийлаштирилмайдиган корхоналар ва мол-мулкларнинг турлари ҳамда гуруҳлари Узбекистон жумҳурияти Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамасининг таклифига мувофиқ Узбекистон жумҳурияти Олий Кенгаши томонидан белгиланади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнида Узбекистон жумҳурияти фуқаролари ва ажнабий ҳуқуқий шахслар мулкдор бўлиш ҳуқуқига эгадирлар. Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши ман этилган шахслар давлат тасарруфидан чиқариладиган ва хусусийлаштириладиган мулкларни сотиб олишлари, танлов ва ким ошди савдосида харидор сифатида қатнашишлари, хусусийлаштирилаётган корхоналарнинг акцияларини сотиб олишлари мумкин эмас.

Шунингдек, давлат ҳокимияти ва давлат бошқарув идораларининг раҳбар ходимлари ва Узбекистон жумҳуриятининг қонунларида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши ман этилган шахсларнинг бу фаолият билан шуғулланишлари таъқиқланади. Хусусийлаштиришни амалга ошириш жараёнида қонунда белгиланган шакл ва шартларга албатта риоя қилиниши лозим. Бундай шакллarga асосан қўйиладиган қиради. Биринчидан, давлат корхонасини жамоа корхонасига, акцияли жамиятга, бошқа йўсиндаги ҳўжалик жамияти ёки ширкатига айлантириш йўли билан; иккинчидан, ижарага олинган мулкни келгусида ҳақ тўлаб сотиб олиш эҳтимоли билан давлат корхонасини ижара корхонасига айлантириш йўли билан; учинчидан, давлат мол-мулкни танлов йўли билан ва ким ошди савдосида давлатга тааллуқли бўлмаган ҳуқуқий ва жисмоний шахслarga сотиш шаклида амалга ошириш мумкин.

Энг аввало, хусусийлаштиришнинг шакллариини меҳнат жамоалари мустақил аниқлаш, корхоналар меҳнат жамоаларининг ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилинишини таъминлаш зарур. МДХ га аъзо бўлган жумҳуриятлар ва хорижий давлатларнинг жисмоний ва ҳуқуқий шахслари давлат тасарруфидан чиқарилган ҳамда хусусийлаштирилаётган иншоотларни, уларнинг акцияларини Узбекистон жумҳурияти Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси томонидан ёки у вакил қилган идора томонидан белгиланадиган шартлар бўйича сотиб оладилар.

Давлат мулкни тасарруфдан чиқариш ва хусусийлаштиришга оид ишлар Узбекистон жумҳурияти Давлат мулкни бошқариш ва ху-

БОЙ БЎЛИШГА КАФОЛАТ

сусийлаштириш қўмитаси (давлат мулки қўмитаси) томонидан амалга оширилади. Бу қўмитанинг асосий вазифаси давлат мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни амалга ошириш чоғида халқнинг мулкий ҳуқуқларини ижтимоий адолат қондалари асосида ҳимоя қилишдир. Шунингдек, Узбекистон жумҳуриятининг иқтисодий мутақиллиги ҳамда миллий хавфсизлигини ҳимоя қилиш, Узбекистоннинг давлат мулкни жумҳурият мулки ҳамда маъмурий-ҳудудий тузилмалар мулкига ажратиш, давлат тасарруфидан чиқарилмайдиган ва хусусийлаштирилмайдиган корхоналар ҳамда мулкнинг турлари ва гуруҳларини аниқлаш юзасидан таклифлар тайёрлаш унинг вазифасига қиради. Фақат ушбу қўмитагина жумҳуриятимизда давлат мулкни хусусийлаштиришда ажнабий ҳуқуқий шахслар ҳамда фуқароларнинг иштирок этишларида белгиланган миқдор ва тартибни асослаб беради.

Корхонани давлат тасарруфидан чиқариш ёки хусусийлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинганидан сўнг давлат мулки анжомларини тасарруф этувчилар комиссия тузади. Давлат мулки иншоотларини тасарруф этувчиларнинг, маъмуриятнинг, корхона меҳнат жамоасининг, унинг қасаба уюшмаси ташкилотининг ёки ўзга жамоа ташкилотларининг, молия идорасининг, банкнинг, халқ ноиблари маҳаллий кенгашларининг вакиллари бошқа мутахассислар ана шу комиссия таркибига киритилади. Тузилган комиссия давлат тасарруфидан чиқарилаётган ёки хусусийлаштирилаётган корхонанинг маблағи ҳисобидан ишнинг айрим йўналишлари бўйича экспертлар гуруҳларини ёллашлари, маслаҳат берувчи ҳуқуқ идораларини бу ишга жалб этишлари мумкин.

Комиссия мавжуд тадбирлар режасини ишлаб чиқиб, тасарруф этувчига тасдиқлаш учун тақдим этади. Режада давлат тасарруфидан чиқаришни ёки хусусийлаштиришни ўтказиш муддати, иншоотнинг қиймати, зарурат бўлганда корхонани қайта ташкил этишининг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктура иншоотларидан фойдаланишининг мавжуд тартиби ва шартларини сақлаб қолишни ҳам назарда тутувчи лойиҳасини ишлаб чиқиши, ҳисоб-китобларнинг тавсия этиладиган шакл ва муддатини, имтиёзлар бериш, шу жумладан, давлат тасарруфидан чиқарилаётган ёки хусусийлаштирилаётган мол-мулкнинг бир қисмини бепул бериш имкониятини қамраб олиш мумкин.

Мулкнинг нархини эса давлат мулки иншоотларини тасарруф этувчи белгилайди.

Ижарачи давлат мулкни тасарруф этувчининг розилиги билан ўзи ижарага олган мол-

мулкни ҳақ тўлаб (тўлиқ ёки қисман) сотиб олиши мумкин. Мол-мулкни жамоа мулки учун сотиб олишда жамоа корхонасининг низомида ҳар бир ходимнинг мол-мулкдаги ҳамда фойдадаги улуши унинг иш стажини, иш ҳақи миқдори ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда белгилаб қўйилади.

Давлат корхонасини жамоа корхонасига айлантириш жараёни давлат мулкни меҳнат жамоаси аъзолари томонидан (бир йўла ёки бўлиб-бўлиб ҳақ тўлаб) сотиб олиш орқали ёки бу мулкни уларга текинга бериш орқали амалга оширилади. Меҳнат жамоаси томонидан тасдиқланадиган жамоа корхонасининг Низомида эса ҳақ тўлаб сотиб олинган мол-мулкнинг қийматини ходимлар ўртасида тақсимлаш тартиби қўзда тутилади.

Давлат корхонасини акцияли жамиятга ёки маъсулияти чекланган жамиятга айлантириш тартиби Узбекистон жумҳуриятининг қонунлари билан белгиланиши лозим. Аммо бу борада ҳали бизда мукамал бир қонунчилик ҳужжати йўқ. Ҳозирги пайтда бу ҳуқуқий бўшлиқни тўлдириш учун Узбекистон жумҳуриятининг «Акцияли жамият ва маъсулияти чекланган жамият тўғрисида»ги алоҳида Низомини қабул қилишнинг зарур имконияти вужудга келди.

Давлат мулки иншоотларини тасарруф этувчилар давлат акцияли жамиятларининг муассасалари бўлиб, улар акцияларни тарқатиш тартиби ва шартларини белгилайдилар. Узбекистон фуқаролари ўзга мустақил давлатларнинг фуқаролари, ажнабий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, Узбекистон жумҳурияти ва бошқа давлатларнинг ҳуқуқий шахслари, давлат бошқарувининг жумҳурият ва маҳаллий идоралари акциялар эгаси бўлишлари мумкин.

Давлат мулки анжомларини танлов бўйича сотилишини ҳамда давлат тасарруфидан чиқариладиган ва хусусийлаштириладиган корхоналарни ким ошди савдосида сотишга қўйиш тўғрисидаги қарорини давлат мулкни тасарруф этувчи қабул қилади.

Харидор томонидан сотиб олинмай қолган иншоотлар жумҳурият мулки бўлиб туради. Бундай ҳолларда тасарруф этувчи сотилмай қолган корхонани тугатиб, унинг мол-мулкни бўлак-бўлак қилиб сотиб юбориш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Давлат мулкларини тасарруф этувчи мол-мулкни янги мулкдорга топшираётганда унга мулкдорлик ҳуқуқини тасдиқловчи ёрлик беради. Ёрлик эғалик ҳуқуқини берадиган ягона ҳуқуқий ҳужжатдир. Ёрликнинг нусхаси, давлат божининг миқдори ва уни тўлаш тартиби Узбекистон жумҳурияти Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланади. Ҳақини бўлиб-

булиб тўлаш шарти билан сотиб олинган корхона эгаси мулкдорлик ҳуқуқини тасдиқловчи ёрлиқ ҳақининг биринчи бадали тўлангач бериллади. Корхонанинг қиймати бутунлай тўлаб бўлингунга қадар давлат мулкчини тасарруф этувчи мол-мулкни тасарруф этиш ҳуқуқини чеклаб қўйиши, бу мулкни сотишни ва текинга беришни таъқиқлаб қўйиши мумкин.

Мол-мулкни сотиб олиш учун жисмоний шахсларнинг, давлатга тааллуқли бўлмаган ҳуқуқий шахсларнинг маблағ ва кредитлари амалдаги қонунларига зид бўлмаган усуллар билан топилган бўлиши лозим. Давлат бюджетидан ажратилган маблағлардан давлат мулкчини сотиб олиш манбаи сифатида фойдаланиш мумкин эмас.

Давлат корхоналари давлат тасарруфидан чиқарилаётганда ва хусусийлаштирилаётганда шу ердан нафақага чиқиб кетган меҳнат фахрийларига ҳамда корхонада қамаида 10 йил ишлаган меҳнат жамоасининг аъзоларига акциялар ва бошқа мулк бўлиб-бўлиб ҳақ тўлаш орқали сотилиши мумкин.

Давлат корхоналарининг мол-мулкни сотиб олиш чоғида меҳнат жамоасининг аъзолари, улар томонидан тузилган ҳўжалик жамиятлари ва ширкатлар бошқа шариотлари тенг бўлганда ўзга фуқаролар ва ҳуқуқий шахсларга нисбатан, Ўзбекистон жумҳуриясининг фуқаролари эса бошқа ҳаридорларга нисбатан устивор ҳуқуққа эга бўлади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш амалга оширилаётган даврда корхона маъмурияти илгари тузилган жамоа шартномасининг барча қондаларига риоя этишга мажбурдир. Эгалик ҳуқуқи янги мулкдорга ўтган кундан бошлаб олти ой давомида мулкдор билан корхона меҳнат жамоаси ўртасида янги жамоа шартномаси тузилади. Бўшатилаётган ҳодимларни ишга жойлаштириш меҳнат тўғрисидаги ҳамда иш билан таъминлашга оид қонунларига мувофиқ амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон мустақил демократик ҳуқуқий давлат сифатида иш кўраётган экан, энг аввало хусусийлаштиришнинг босқичлари қатъий белгиланган олиниши лозим. Чунки ҳозирги иқтисодиётнинг таназзулга юз тутган шариотда бу муаммони ҳал қилишга тўғри ва узоқни кўзлаган ҳолда хусусийлаштиришни ҳал қилмоқ даркор. Белгиланган босқичларда қайси турдаги корхоналарни давлат тасарруфидан чиқаришнинг аниқ режаси тузилиши зарур.

Шуни айтиш керакки, ҳозирги мавжуд қонун бўйича корхоналарни хусусийлаштиришнинг ҳамма томонларини ҳуқуқий кафолатлаш анча қийиндир. Қонунда таъкидланганидек, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш Ўзбекистон жумҳуриясининг махсус қонунларига мувофиқ амалга оширилади. Бундан ташқари, қишлоқ ҳўжалигида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришда Ўзбекистон жумҳуриясининг «Ер тўғрисида»ги қонундан келиб чиқадиган хусусиятларни ҳисобга олиш лозим. Булар эса ўз-ўзидан давлат мулкчини хусусийлаштиришда бир қанча янги муаммоларни юзага чиқаради. Шунингдек, хусусийлаштиришнинг амалиётда ҳал қилинишида жуда кўп-лаб таъшилий, иқтисодий ва ҳуқуқий муаммоларнинг ҳам келиб чиқиши шубҳасиз. Бунинг учун ушбу масалага оид қонунларни қабул қилишда ҳар томонлама мукамал қонунлар ишлаб чиқариш лозим бўлади. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришда татога йўл қўйиш эса мулк шакллари ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатиши табиий. Шу сабабли қонун талабларига мувофиқ мулк шакллари ривожлантириш Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида шу ҳудудда яшаётган халқларнинг туб манфаатларига ва бозор иқтисодиётига ҳам айнаси мис бўлиши керак. Шундагина келгусида жумҳуриятимиз аҳолиси фаровон турмуш кеириши, тадбиркорларга кенг йўл очилиши, бой бўлишни истаганларга қонуний, ҳалол йўл билан кафолат берилиши мумкин.

Шухрат РЎЗИНАЗОВ,
Ўзбекистон Фанлар академияси Фалсафа
ва ҳуқуқ илмларининг сектори мудири,
ҳуқуқшунослик фанлари номзоди

ВИЖДОН ТАРОЗИСИ

Машъум XVI Пленумдан сўнг жумҳуриятимиз қишлоқларини, жамоа ҳўжаликларини гдлчанчи «тозаловчилар» десанти мўр-малақдай босди. Ушанда Барот Нодировнинг Жомбой туманидаги «Правда» жамоа ҳўжалигига раисликка сайланганининг бешинчи йили эди. Дастлаб райкомдан сим қоқишди.

— Ҳўжалигинизга текширувчилар боришяпти. Ҳозирлангиз!

«Ҳозирлангиз!», деган сўз раисга ғалати эшитилди. Аъзойи баданини совуқ тер босди... Наҳотки?! Йўқ, йўқ! Бекордан бекорга-я! Ахир, ҳаммаси билишади-ку... қандай ишлаётганини! Ҳеч кимга ҳеч қачон «қўшиб ёз!» деб айтмаган-ку!

У уйга ҳорғин келди-да, ўзини ўриндиққа ташлади. Шифтга термулиб ётаркан, хаёли олис-олисларга етаклади. Қилган ишларини бирма-бир виждон тарозисига солиб кўрди... У кўпчилик ўзбеклар сингари кўп болали хонадонда ўсиб-ўлғайди. Отаси Нодир бобонинг суяги меҳнатда қотган. Уларнинг оиласини қишлоқнинг етти яшаридаган етмиш яшарига ҳамма жуда яхши билади. Аввал мактабни тугатиб, ҳўжаликда ҳисобчи бўлиб ишлай бошлади. Кейин комсомол иши, фирқа аъзоллиги. Обком комсомолда йўриқчи... Райкомда бўлим мудирилиги... Кейин «Партия XXII съезди» жамоа ҳўжалигига раислик. Вилоят ҳисоблаб бошқармасига раис ўринбосари, 1979 йилга келиб у «Правда» жамоа ҳўжалиги бошқаруви раиси бўлди...

Барот ака билан бир суҳбат тубандагича кечган эди:

— Барот ака! Ўзи нималар бўлаяпти? 60 центнерчилар, 1000 тонначилар, 6 миллион пахта... Шулар ўзи бор гапми? Умуман, қайсиси ҳақиқат?

— Гап орамизда қолсин-у, ҳаммаси десам инсофсизлик бўлар, кўпи оширилган. Пахтанинг энг билимдонлари ҳисоби бўйича ҳам бизнинг Жомбой шариотида энг кўпи билан 35—40 центнердан ҳосил олиш мумкин.

— Ҳўш, сизлар нега индамайсизлар?

— Ўзингиз ўйланг. Улкан ҳашаматли зал. Биттаси чиқиди-да: «Мен 60 йилликка 60 центнердан ҳосил бераман!», дейди. Ёлғонлигини ўтирганларнинг ҳаммаси билади. Лекин ҳамма қарсак чалади. Чор-ночор қўшилсан. Қўшилмай кўр-чи? Ҳайъатдагилар шу кунийёқ бўйинига бир балони илтишди. Аммо...

— Нима аммо?

— Аммо бу ишлар барибир бир кун ичига. Шунинг учун мен ҳеч қачон виждонимга қарши борган эмасман. У ерда қарсак урганим билан ҳўжалигимда бу ишларга йўл қўйган эмасман. Йўл қўёлмайман ҳал!..

Шундай қилиб, ҳўжаликка келган «тозаловчилар» энг шимариб ишга киришдилар. Бу «энг ҳалол зотлар» қаердан денг? Бири — Литвадан, бири — Бошқирдистондан. Улар 1985 йилнинг ўрталарига, саккиз ой давомида ҳўжаликни титкилашди. Насли-насабининг тайини йўқ бу «саҳобалар» содда деҳқонни не кўйларга солишмади? Умрида пахта нима-лигини билмайдиган, деҳқончилик тушларига ҳам кирмаган одамлар кўпларга ақл ўргатишди, анча-мунча кишиларни ўғрига, порахўрга чиқаришди. Бу «адолатпеша»ларга жуда катта имкониятлар, имтиёзлар берилган эди.

Хуллас, Ўзбекистонга «виждон» олиб келганлар ҳўжаликнинг тузини еб, тузигига туپуришди. Қоринларини қаппайтириб ҳўжалик раисининг ишини судга оширишди-да, жуфтакни ростлаб қолишди.

«...Ўзбекистон ССР Жиноят Кодексининг 119-моддаси билан Барот Нодиров айбдор деб топилсин ва у тўрт йилга озодликдан маҳрум этилиб, мол-мулкни мусодара қилинсин!..»

Бу суд ҳукми фақат Барот акага эмас, бутун бошли халққа, танти, мард ўзбек деҳқонни қисматига ўқилган ачиқ ҳукм эди. Бу ўша гдлчанчи «ҳақиқатгўй»ларнинг тупроқни тимда-лаб ризқини териб еган пахта кулларига берган мукофоти эди! Майли, текширувчилар-ку, «саҳоба»лар экан. Ҳукм қилган, қораланганлар-чи? Ахир улар ўзимизнинг одамлар эди-ку! Ҳамма бало шундаки, улар бизни ўз ёғимизга ўзимизни қовуришди. «Ҳукм қилган ўзларинг-ку, бизга нима дейсизлар?», деб сувдан қуруқ чиқишди.

Тақдирнинг бу оғир зарбаси Барот акани бир оз довдиратди. Қамоқхонадаги маҳбусларнинг кўпчилиги унга ўхшаган собиқ раислар эдилар. Улар ортидан турли соғва-саломлар, саноксиз одамлар келарди. Демак, ҳўлу қуруқ баравар ёнган. Ҳақиқий ўғрилар, кўз-бўямачилар билан бирга мутлақо бегуноҳлар ҳам қамалган. Аммо Барот ака кўпни кўрган раҳбар эмасми, тезда ўзини ўнглаб олди. Севган машғулоти — шеърлар ёза бошлади. Қаламидан дардли сатрлар тўкилди:

Меҳнат қилсанг далада
ерда изинг қолади,
Боланг бўлса ортинда
тирик кўзинг қолади.
Кимсига бир сўз айтиб,
тўғри йўлни кўрсатсанг,
Абадий ўчмас бўлиб
доно сўзинг қолади.

Лекин бари бир қалби безовта эди. Уйдагиларнинг ҳоли нима кечдйини? Катта ўғли ҳарбий хизматда. Дунёда ҳеч бир ёмонлик жазосиз қолмайди, дейишади. Аммо Оллоҳ уни қайси «гуноҳ»лари учун жазолади? Ҳақиқатга ташналиги учунми?

...Қунлар кетидан қунлар ўтди. Ниҳоят, озодликка чиқиб кунни ҳам етиб келди. Тақдирнинг унга аталган ўйинларидан каттароғи ана энди бошланди. Жумҳурият Олий Судининг авф этиш қоғозини кўлга олгани баъзи бир раҳбарларга ёқмади. Айниқса, ҳўжаликнинг янги раҳбарлари ўзларини бошқача тутишди. Чунки авф қоғозидида «...Уз ишига тиклансин ёки шу ишга тенг вазифа билан таъминлансин», дейилган эди. Иссиққина амал курсисини бўшатиб бериш кимга ҳам ёкарди?! Улар собиқ раисни ёмонлаб иғво тарқата бошладилар.

Барот акадан кейин «Правда» жамоа ҳўжалигида учинчи раис алмашиб улгурган эди. Аввалига илгари раис муовини бўлиб ишлаган Турғунбой Мелиев раислик қилди. Турғун ака устоз бошлаган хайрли ишларни давом эттирди. Деҳқонлар ер билан муомала қилишни ўргана бошладилар. Ерёнгоқ, пиёз, турли хил сабзавотларни етиштириш кўпайтирилди. Фойданинг режадан ортиғини деҳқон олди. Аммо ўша вақтда «юқоридаги ноборлиган «ишбилармон» кадрлардан бири Анвар Икромов вилотга раҳбар бўлиб келдию Т. Мелиевнинг бу ишлари унга ёқмади. У раисни вазифасидан олдириб, ўрнига деҳқончилик билан мутлақо шугулланмаган, райкомда фақат қарор, маъруза ёзиш билан умри ўтган Остон Улуғбековни қўйди.

Машмашанинг аввали Барот Нодиров «оқлов» қоғозини кўлга олганидан сўнг бошланди. Ҳўжалик аъзолари ўртасида «миш-миш» бошлаб кетди. «Тез кунда Нодиров раис бўлармиш», «Улуғбековдан раисликни тортиб олаётганмиш» ва ҳоказо. Ҳўжалик аъзолари ўзларининг 1990 йилги ҳисобот йиғилишларига ана шундай қайрифта йиғилдилар... Йиғилишда раис алмаштириш масаласи қўйилмаган бўлса-да, раис Остон Улуғбеков жамоа олдиди ўзининг «позиция»ларини мустаҳкамлаб олиш мақсадида туман раҳбарига мурожаат қилди:

— Ҳурматли Амин Олимович! Хўжалик аъзолари ўртасида: «Раис алашар эмиш», деган гап тарқалган. Шунга сиз нима дейсиз?

— Нима дейар эдим. Киринчидан, бу масала йиғилиш бошида бун тартибига киритилган эмас. Кун тартибига кирмаган масалани муҳокама қилиш қоидага ҳилоф-ку. Иккинчидан, собиқ раисларинг ўртоқ Нодировнинг қўлида Олий Суднинг авф қорози, қарорлари бор. Уларда «ўз вазифасига тиклансин ёки шу ишга тенг вазифа билан таъминлансин», дейилган. Олий Суднинг қарори биз учун қонун. Ким бўлмайлик, уни бажаришга мажбурмиз. Бу масала бугун бўлмаса эртага ҳам қилинади. Бунини кенгаши куриб чиқди!

Орадан бир ой ўтар-ўтмас туман Кенгаши ҳақиқатдан ҳам мазкур масалани «куриб чиқди». Шошилинч йиғилиш қақирилиб, «О. Улуғбековни ўз аризасига биноан» ишдан бўшатилди-да, ўрнига Б. Нодировни тайинлашди. Бу иш шунчалик тез амалга оширилдики, оқибатда баъзи кимсалар собиқ раиснинг оёғига болта уришга шунчалик кунт билан киришдилар. Натижада, уч кун ўтар-ўтмас жамоа хўжалиги марказига одамлар тўпланишди. Қайтадан йиғилиш қақирини, сайлов ўтказишнинг талаб қилишди. Улар Барот Нодировни асосан бир нарсада — қаттиққўлликда айблашди. Хуллас, йиғилишда Барот ака «кўпчилик овоз» билан ишдан олиниб, ўрнига «Жомбой» давлат хўжалигида агроном бўлиб ишлаётган Абдурашид Эгамназаров сайланди.

Хўш, Барот Нодиров шунчалик ёмон раҳбар бўлганми? Мана, у ҳақда хўжалик аъзоларининг фикрлари:

Тургунбой МЕЛИЕВ, раис муовини: — Барот акани онаси раис бўлсан, деб тугмаган. У ўз меҳнати, ҳалол иши туйғайли шу даражага эришди. Унинг «юқорида суянчиги ҳам, ҳимоячиси ҳам йўқ. У оддий деҳқон оиласидан. Фақат меҳнат уни шу даражага етказди. Хўжалигимизга раислик қилган йилларида кўпгина ишларни амалга оширди. Масалан, олти та дала шйпони, учта мактаб, иккита типовой болалар боғчаси, бешта мавсумий боғча, 600 бош қорамолга мўлжалланган ферма, 3 та пахтахона, товуқ ферма, замонавий магазин, 15 оилага мўлжалланган турар-жой бинолари, маиший хизмат уни куриб берди.

Жўрабой ТУГАЛОВ, 34-мактаб илмий мудир: — Ҳақиқатан ҳам Барот Нодиров — иш-

нинг кўзини биладиган одам. Хўжалик аъзолари уни сайламай анча нарса ютказишди. Мана, ҳозир президентимиз фармони билан бошлангич синф ўқувчиларига бепул нонушта берилмоқда. Барот ака бу ишни ўша вақтдаёқ, яъни бундан 8—10 йил илгари бошлаган эди. Хўжалик ҳудудидаги 4 та мактабнинг бошлангич синф ўқувчиларига хўжалик ҳисобидан бепул нонушта берилар эди. Мана шу ишлар учун раис 1984 йилда «Ўзбекистон Халқ маорифи аълоҳиси» деган унвонга сазовор бўлган эди.

Ҳасан ТУХТАЕВ, жамоа хўжалиги аъзоси: — Барот Нодиров виллат Кенгаши депутати эдилар. Қамалётганларида у кишини депутатликдан қақириб олиш ҳақида мутлақо гап-сўз бўлмаган. Кўрмаяпсиз, у кишининг қандай ишларни амалга оширганлигини. Маданият соҳасида ҳам, иктисод соҳасида ҳам, кишлок хўжалигида ҳам...

Уша кунни клубга тўпланиб Барот Нодировга қарши овоз берганларни оломон дедик. Бу бежиз эсам. Биз ҳали ҳаммамиз оломонмиз. Ким «хув», деса шу томонга юришга ўрганганмиз. Уша бизга «ҳимоячи», «ғамхўр» бўлиб кўринган зотлар аслида кимлар эканини ҳамиша ҳам англайвермаймиз. Кўпинча эса томошабинмиз. Қайси томонга тарози палласининг босиб кетишини кутиб турамыз. Болтиқбўйи ёки Украина, Олмония ёхуд Амриқо халқларидек шаклангунимизгача ҳали минглаб Барот акаларнинг сочлари тўкилиб кетса ажабмас!

Мана, жумҳуриятимиз мустақиллик сари юз тутди. «Ҳар қандай қалъа ичидан олинади», дейди боболар. Бугун шу мустақил юртининг ҳар бир фуқаросида виждон, имон, ақл тарозиси бўлмас экан, амал, мансаб, учун бир-бирининг оёғидан тортишар экан, неча-неча қурбонлар бериб қўлга киритилган бу неъматни сақлаб қолишимиз кийин-ов.

Ҳозир ширинсухан одамни топиш мушкул. Ҳамма қандайдир асабий, таянж, безовта. Шундай оддий инсоний хислатларни ҳам «бозор иктисоди» ютиб юбораётгани нахотки рост бўлса! Ахир, бундай ҳолатда янги гдлян, ивановлар юртимизни хомталаш қилмасликларига ким қафолат бера олади!

Барот ака ҳозир — туман шахсий ёрдамчи хўжалик эгалари уюшмасининг раиси. Ўз ишини астойдил севади. Бу вазифада ҳам кўпгина

хайрли ишларни амалга оширмоқда. Жумладан, ХХР дан бир йўла еттига иш бажарадиган тўртта трактор, мева қўритадиган кўчма цехлар шартномалар асосида олинди. Уюшма негизда кичик корхоналар очилди. «Украина», А. Курбанов номи давлат хўжаликларидаги уй бекалари ишга тортилди. У ерда чорва маҳсулотларини қайта ишлаб, гилам тўқиш, пўстин тикиш цехлари иш бошлади. 4 та жойда тегиримон қурилди, уч жойда жувозхона очилди. Молсиз деҳқонларга арзон нархда сигир-бузоқ сотилмоқда.

Барот ака — оилада эса меҳрибон ота. Уч ўғил, уч қизни вояга етказди. Рафиқасига вафоли ёр, бир қадар шoirлик одати ҳам бор. У шеърлар ёзишда давом этмоқда. Дарвоқе, унинг илк ижодида таниқли шoir Шухрав шундай ёзди: «...Колхоз бағридаги суронли ҳаёт, ҳамқишлоқларининг ўй-кечинмалари, Ер ва Инсон, Ватанга садоқат ва фарзандлик бурчи, давр олдидаги масъулият, вафоли муҳаббат Барот Нодировнинг асосий мавзвларни ҳисобланади, шеърларига ҳаётийлик: рангин бир самимият бағишлайди...» «Агар раҳбар бўлмаганимда, албатта шoir бўлардим», дейди Барот ака армон билан ва яна шеър ўқийди:

Инсон! Сен ўқсинма бўлар-бўлмасдан,
Нолима, ёпишган гард, чўпу хасдан.
Мевали дарахтга тош отар доим,
Кимдир емоқ учун ва биров қасддан!..

Эзгу ишининг кечи йўқ. Унинг шеърлари ҳали ўз ўсишларини топади, деб умид қиламиз. Шеърятга ошно юракда ҳеч қачон адоват, ёзувлик, ғараз, ҳиётна каби ёмон иллатлар бўлмайди, илдиз отолмайди... Чунки бу қалбда шеър бор, сўз бор, дард бор! Энг муҳими — виждон тарозиси бор!..

**Абдусанд НУРБОЕВ,
Ермуҳаммад РУСТАМОВ**

МУШТАРИЙЛАР МАКТУБЛАРИДАН

АЁЛ НОМИ МУҚАДДАСДИР

Мен ўзининг сермазмунлиги билан ҳаммага манзур бўлиб келаётган, семимли «Гулистон» ойнамасининг ҳар бир сонини зўр қизиқиш билан ўқиб бораман. Жумладан, ойнаманинг 1992 йил январ ойи сонига эълон қилинган «Қора курсига ўтирган ожизалар қисмати» сарлавҳали мақолани ҳам кучли ҳаяжон ва дард билан ўқиб чиқдим.

Мақоладаги азиз ва муқаддас бўлган оналаримиз шарафини улуғлаб ёзилган: «Аёл. Она. Жаҳонда бу сўзлардан азиз ва муқаддас нарса бўлмаса керак. Негаки, одамзод илк дунё эрлаганда энг аввало ана шу табаркур номлар эвазига ҳаёт юзини кўришга муваффақ бўлган. Ер куррасини ларзага солган не-не энгилмас жаҳонгирлар ҳам ана қаршида бош эгиб, унга сажда қилганлар. Керак бўлса бу мўътабар зот учун ҳатто жонларини ҳам аямаганлари, деган жумлаларни ўқиб, аёллар вакили

сифатида ўзимда бир ғурур туйдим.

Афсуски, шундай улуғлиқка ноумосиб бўлган қизлик, аёллик, оналик шаънига доғ тушириб, ўзларининг гулдек умрларини панжара ортида озодликка ташна бўлиб ўтказаятган аёллар қисмати билан танишиб, дилим пора бўлиб кетди. Айниқса, мақолада қайд этилган самарқандлик Х. исмли қизнинг тақдирини мени ниҳоятда қаттиқ изтиробга солди. Агарда шу қиз ўша кичик ўғрилликлар билан шугулланиб юрган ғуруҳга қўшилмаганда, қора курсига ўтирмаган бўларди, деб ўйламан. Икки ярим йил бекорга кетган вақтини эса бирон-бир билимгоҳга ўқишга кириб, бирорта касб эгаси бўлиб етишиши мумкин эди-ку. Қолаверса, ҳаётда ўз ўрнини топиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди.

Бундан ташқари, воронезлик В. исмли аёлнинг даҳшатли жинояти

кўз олдимда гавдаланганда, бутун вужудимни титроқ босиб кетди. Қолаверса, унинг жирканч жинояти оқибатида бир бегуноҳ аёл ҳаётдан бевақт кўз юмди. Мен у аёлнинг аччиқ қисматиға раҳимин келганидан кўзимдан ёш оқиб кетди.

Менинг шахсий фикримча, қотиллик қилган бу аёл фарзандларидан ҳеч қанақанги муруват кутмаса ҳам бўлади. Негаки, у қотил! Фарзандлари ҳам бундай оналари борлигидан ор қилсалар керак, деб ўйламан.

Мақолада яна бир жумла бор. Унда: «Ёзининг жазирама офтобиде далада меҳнатга кўмилиб ишлаётган кишлок қизларидан бундай жиноятчиликни кутиб бўлмайди. Чунки у бечоралар бир ойлик маоши 30—40 сўм бўлса ҳам, шунга қаноат қилиб яшашга, нонини ҳалол ишлаб топишга ҳаракат қиладилар», дейилган. Тўғри, сабрнинг таги сариқ олтин, меҳнат-

нинг таги роҳат, деган нақлларга биз ҳам риоя қилиб келаямиз. Менимча, у кишлок қизими; шахар қизими, ифбатли, ҳаёли бўлиши, ор-номусини сақлаши ҳар бир қизнинг ўзига боғлиқ, деган фикрдаман.

Ачинарли ҳоллардан яна бири: айрим аёлларимиз спиртли ичимликлар ичиб, кўчаларда йиқилиб, ҳаммага кулги бўлишидир. Балки уларга бирон нарса алам қилган бўлса керак, деб ҳам ўйлаб қолам. Хўш, алам қилган бўлса, аламини ароқдан олишлари шартми ёки уни ичгандан кейин кўнгли жойига тушиб, ишлари юришиб кетармиди?!

Хуллас, «Қора курсига ўтирган ожизалар қисмати» сарлавҳали мақола ҳақида ўз шахсий фикрларимни ёзиб тугатар эканман, юқорида исмларининг бош ҳарфлари қайд этилган аёлларимизга, сингилларимизга: «Кўр ҳам ҳассасини бир марта йўқотади. Сизлар ҳам ҳаётда бир марта адашиб, шундай жиноятларга қўл урибсизлар. Бундай жиноятларни қайта такрорламай, ҳаётда тўғри йўл топиб, фарзандларингиз билан ширин ҳаёт кечиринглар», дегим келади. Уларнинг бу аччиқ қисматлари барчамизга сабоқ бўлсин.

Соҳиба ДАМИНОВА
Сўрхондарё вилояти,
Узун ноҳияси

Буюк ҳукмдор, улуғ жаҳонгир, ислом ҳомийси Амир Темур ўз вақтида Мовароуннахрнинг иқтисодий юксалишига, эл-улуснинг осойишталигига жиддий эътибор берган. Ҳақиқат ва адолат туғини баланд тутган. Уша даврда бунёд бўлган масжиду мадрасалар, кўприклар, осори-атиқалар соҳибқирон номи билан боғлиқ мангу ёдгорликлардир.

Амир Темурнинг ота юрти — Кеш (ҳозирги Шахрисабз)да ҳам улкан салтанат соҳибидан қолган гўзал ёдгорликлар мавжуд. Шулардан бири «Ҳазрати Имом» масжиди ва мақбарасидир. Мақбарадан қирқ метрча нарида ер остида катта сағана бўлиб, бир вақтлар масжид, мақбара ва сағанада яхлитлик бўлганлигидан далолат бериб турибди.

Бу ҳар иккала ёдгорлик қадимда «Доруссаодат» деб аталувчи улкан қوشонанинг ажралмас бир қисми бўлиб, темурийлар хилхонаси ҳисобланган. Масжид асосан Амир Темур даврида қурилган бўлиб, кейинчалик Амир Олимхон уни таъмирлаган. Бу ердаги қабрлар устидаги тошлар ҳам Амир Темурдан қолган меросдир. Обида иккига: қабр ва масжид (зиёратгоҳ)га бўлинади. «Доруссаодат»нинг асл маъноси — бахт уйи, давлатмандлар саройи демакдир. Бу ерга ҳукмдорлар, олий насабли зотлар ва уларнинг оила аъзолари дафн этилган.

Маълумки, 1376 йилда Амир Темурнинг катта ўғли Жаҳонгир Мирзо вафот этади. Тарихчи Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асарида айтилишича, соҳибқирон Шахрисабзда маҳсус бино қурилишига — унга ўз ўғли «Амирозда Жаҳонгир» ва бошқа «амалдорлар ҳамда бузрукворлар»нинг даҳмалари қўйилсин, деб фармон берган. Шу боис Жаҳонгирнинг жасади Шахрисабзга қўйилган. Тарихий китобларда ёзилишича, мотам маросимидан бир неча йил ўтгандан сўнг, шахзода хотирасига меъморлар жуда салобатли даҳма қурганлар. Ушбу ёдгорлик ҳақида Рюи Гонзалес де Клавихо ўз хотираларида шундай деб ёзади: «Бу масжид ва унинг номозгоҳлари тилла, ложувард ҳамда зеб-зийнатлар билан жуда бой ва гўзал қилиб безатилган; унинг ичида сердароҳ ва ҳовузли катта ҳовлиси бор. Бу масжидда подшоҳ фармонида бинао, шу жойда ётган отаси ва ўглининг руҳини эслаб, ҳар кун ийғирмата қўй сўйиб, худойи қилинади».

Доруссаодат ёдгорлиги қолдиқларига қараб, унинг ички қўринишини худди Хўжа Аҳмад Ясавий мақбараси шаклида қурилганлигини билиш мумкин. Доруссаодат би-

носининг бўйи 70 метр, эни эса 50 метр бўлиб, ғарбий равоғи 20 метр кенгликда, кубба шаклидаги гўмбазли мақбарадир. Кириш йўли олдин худойхонага, ундан сўнг Амир Темурга атаб қурилган сағана жойлашган бинага олиб боради. Хонанинг муъолишидаги узун йўлакдан бориб, турли-туман зиёфатлар ўтказиладиган ён хоналарга ўтилади. Бу ерда ошхона, масжид, кутубхона, меҳмонлар истиқомат қилувчи ҳужралар бор. Турли-туман тadbирлар учун мўлжаллаб қурилган бу бинолар буюк меъморий ютуқлар жамланган қосонадир.

1396 йилда Амир Темурнинг фарзанди Умаршайх вафот этгач, у ҳам шу ерга қўйилган, деган фикрлар мавжуд.

Бу ерда айниқса Жаҳонгир Мирзонинг мақбараси яхши сақланган. Унинг гиштли гулли фасадлари, тоқчалари, гўмбазли мармарлар билан қурилган. Мақбаранинг ичидаги равоқли тоқчалар тўртбурчак шаклида. Мақбара безакларининг бир қисми ҳозиргача сақланиб қолган ва унда: «Доно киши буюк мақсадлар билан ҳаракат қилади, тентак одам юксак мақсадни тутиб туради», деган араб тилида ёзилган битиклар бор.

Ер остидаги Амир Темур сағанаси XIV аср меъморчилигининг ажойиб ҳосиласидир. Ур-тача бир хонада усти тарашилган мармарлар билан қопланган гўмбазнинг чўққиси чиройли саккиз қиррали шифт ҳосил қилган. Тўртта равоқ хошиясида Қуръон оятлари битилган ўйма нақшлар мужассам. Ер остидаги сағананинг ичига киргач, унинг қоқ ўртасида Амир Темур учун аталган тошдан ясалган тобут бор. Аммо тақдир тақозоси туфайли Амир Темурнинг қабри бу ерда эмас, балки Самарқанддаги Ғўри Амирдан ўрин олди.

Лекин бу обида «Ҳазрати Имом» деб номланишининг сабаби нимада? Бунинг учун ўтмиш манбаларига мурожаат қилишга тўғри келади. Тарихчи Бадеш Малихо XVIII асрдаги Шахрисабзни таърифлар экан у: «Мухаммад Шайбоний мазори билан қўшни бўлган соҳибқирон», яъни «Темурнинг ўғли Мирзо Жаҳонгирнинг гўрхонаси жойлашган мадраса», деб эслаб ўтади. Қуфалик имом Мухаммад ибн ал-Ҳасан ибн Воҳид Абу Абдуллоҳ Шайбоний ислом илмиди буюк олим бўлиб, ўз фаолиятини VIII аср охирларида олиб борган ва 804 йили Эроннинг Рай шаҳрида вафот этган. 1384 йили Амир Темур ушбу шаҳарни ўз тасаруфига ўтказгач, имомнинг суякларини ўзи туғилиб ўсган шаҳри Кешга олиб келади. Шундан у «Ҳазрати Имом» обидаси номини

олган. Ҳозирча бу тахминлар тарихий ҳақиқатми ёки ривоятми, деган торттишувларга сабаб бўлмоқда.

Амир Темур учун қурилган қабр ўғилларининг қабридан олти метр пастда қурилган. Соҳибқирон вафотидан кейин ўз ўғилларини қўриб туриш учун шундай қилган бўлиши ёки қабрим ўғилларимдан пастроқда бўлсин, деб шундай буюрган бўлиши мумкин. Лекин, у ерда олиб борилган текширувлардан сўнг ўғиллари учун қабрларда ҳам ҳеч қандай жасад қолдиқлари топилмаган. Демак, бу қабрларга ҳеч ким, ҳеч қачон қўйилган эмас.

Кеш ёдгорликларини тадбиқ этар эканмиз, Барлос аёнлари мазорида асосан учта ёдгорлик сақланиб қолганлигининг гувоҳи бўлдик. Булар «Доруссаодат»дан жануби-ғарбдаги «Шайх Шамсиддин Кулол» ва «Гўмбаз Сайидон» мақбаралари ҳамда унинг рўпарасидаги пахсадевор билан ўралган «Кўкғумбаз» жоме масжидидир. Булар жамланган ҳолда «Доруттиловат» яхлитлиги (яъни Тафаккур уйи, Қуръон ўқиладиган жой) деб аталган. Айниқса «Шайх Шамсиддин Кулол» мақбараси қадимий ёдгорлик ҳисобланади. Маълумки, Амир Темур ва унинг падаири бузруквори Тарағай Баҳодир мусулмон динига эътиқодли инсон бўлиб, бу йўлда кўп кишиларни ўзларига пир деб билганлар. Шундай пирлардан бири (иккаласи учун ҳам) Шайх Шамсиддин Кулол эди. Шайх кексайиб, жуда ҳам ҳурматли ва иззатли табаррук пир даражасига этиб, 1370—71 йилларда вафот этадилар. Шайх шу ерга дафн этилгач, атрофи мақбара билан ўраб олинган. Амир Тарағай пирларига жуда ҳурмат ва инсоний эътиқод билан қараганлар. Бу эътиқодини шундан билса ҳам бўладики: «Агар мен бу фойий дунёда дунёий бақога ўтсам, пиримнинг оёқ острларига кўминлар. Негаки, одамлар мени босиб ўтиб, пиримнинг олдиларига борсинлар», деган эканлар. Текширишда ҳақиқатан улар шундай тарзда қўйилганлиги аниқланган.

Темурнинг отаси — Амир Тарағай вафот этгач, унинг васияти амалга оширилади, 1373—74 йилларда Шайхнинг қабрига ақин жойда — «пойи қадамида» Доруттиловат масжидига дафн этилади.

Ҳозирда сақланиб қолган «Шайх Шамсиддин Кулол» мақбараси соддагина таъмир қилиниб, қабр усти икки устунли синчли том билан ёпиб қўйилган. Мақбаранинг кириш қисми ашиги пештоқ кўринишида безатилган. Қадимий гишт қосин безаклар ҳозиргача сақланиб, бинонинг кўп ерлари

АМИР ТЕМУР ҒОРИ

Инсон азалдан табиат шайдосидир. Она табиатнинг моҳир сеҳри билан яратилган, сирли мўъжизалар ва ғаройиботларга тўла ер ости ғорлари доимо кишиларни қизиқтириб келган. Қашқадарё вилоятида ҳам шундай катта-кичик ғорлар мавжуд. Улар орасида узунлиги жиҳатидан энг катта бўлган иккита Амир Темури номи билан боғлиқ ғор бор. Буларнинг бири Яккабўғ тоғларида бўлиб, иккинчиси Чирокчи туманидаги Қалқама давлат ҳўжалиги ҳудудининг Тарағай қишлоғида жойлашган. Иккала ғор ҳам ўлкашунослар томонидан маълум даражада ўрганилган. Айниқса Ҳисор тоғ тизмаларининг Оқнов қоялари белида, денгиз сатҳидан қарийб 1800 метр баландликда жойлашган Амир Темури ғори анча машҳур. Бу ғорни қашқадарёликлар каби самарқандликлар ҳам яхши билишади. Ғорга Қашқадарёнинг Тарағай, Лангар, Қуруқсой қишлоқлари орқали ҳамда Самарқанд вилоятининг Тепақўл, Миронқўл, Оҳалик қишлоқлари орқали ҳам чиқиб келиш мумкин.

Ғор айниқса баҳорда саёхатчилар билан гавжум бўлади. Ғор

атрофларида равоч, анзур пиёз, андиз ҳамда доривор тоғ ўсимликлари кўп бўлади.

Ғорга пастдан қирладиган йўл йўқ. Унинг ичига кириш учун улкан ясси қоянинг қоқ тепасига чиқилади ва юқоридан пастга тушилади. Ғорга йигирма метрлар чамаси узунлиқдаги «айвон» орқали ўтилади. «Айвон» бир одам бўйи баландликдаги ертўла шаклида бўлиб, текис йўлакдан иборат. Айвондан чиқилгандан кейин қоянинг қоқ белига — ёруғликка ўтилади ва тош зиналаридан пастга тушилади.

Улкан ғорнинг оғзидан туриб пастга қаралса, бош айланадиган даражада тик жарлик қаъга ташланади. Ғорнинг кириш жойидан эгилиб, ўтилгач, зим-зиё қоронғу йўлакка дуч келинади. Шунинг учун ҳам ғорга ёритгич асбоблари ёки машъала билан кириш керак. Олти-етти метр пастга тушилгач, ғор йўлиги кенгага бошлайди. Бора-бора кўз олдингизда шундай улкан айвон пайдо бўладики, гўё тошдан маҳсус

ўйиб ясалган сарой дейсиз. 60 метр чамаси юрилгач, тошлар бетида сув сизаётгани ва бунинг натижасида йўлнинг сирпанчиқлиги сезилади.

Бу ердан ўтилгач, кўз олдингизда ғорнинг кенг ва энг катта жойи — майдон пайдо бўлади. Шу ердан туриб ғорнинг тепасига қаралса, табиат ажойиботлари — милтираб осилиб турган сумалаклар, сталактитлар ва сталагмитларга кўз ташади. Бу ерда ҳаво бир оз оғирлашса ҳам салгина юрилгач, бу ҳол ўтиб кетади. Кўзга кўринмас тешикдан майин шамол эсиб туради. Майдондан турли томонга қараб ғор йўллари кетган. Бу йўللarning кўпчилиги маълум масофада тўхтади.

Ғорнинг умумий узунлиги 300 метрдан зиёд бўлиб, ундан нарига ўтиш нихоятда оғирдир. Эҳтимол ундан нарида ҳам йўллари бордир, лекин ҳозиргача бу ғор тўлалигича забт этилгани йўқ. Масаланинг бу томони ғоршуносларга боғлиқ. Лекин ҳар қандай саёхатчи ғор ичидаги чиройли тош-

ларни, сумалакларни, табиатнинг моҳир қўли билан яратилган ажойиботларни кўриб, ҳайратга тушиши аниқ.

Тоғлик қарияларнинг ҳикоя қилишларича, бир вақтлари Амир Темури бу ғорда ўз қўшинлари билан душмандан яшириган эмиш. Бу гапда маълум даражада ҳақиқат ҳам бўлиши мумкин. Чунки ғор эагидаги қишлоқнинг Темурнинг отаси Тарағай номи билан аталиши бунга асос бўла олади. Бинобарин, қўшни Лангар қишлоғида Темурийлар даври ёдгорликлари сифатида масжид ва ҳонақа сақланиб қолган. Шунинг ўзидан кўрииб турибдики, бу жойларга бир вақтлар Темурнинг эътибори тушган.

Мазкур ғор пайдо бўлиши ҳусусида фикр юритадиган бўлсак, у афсонадагидек Темур лашкарлари қўли билан эмас, ер ости минераллари, оҳантош қатламнинг емирилиши ёки корст формаси жараёнида вузудга келган дейиш мумкин.

Ғози РАҲМОНОВ

кейинчалик сувоқ қилинган. Натижада обиданинг асосий қўрилишига пугур етган. Мавжуд иккита устун — XIV асрнинг ўзига хос санъат асари. Уларнинг қанчалик улғурворлигини фақат бориб кўргандагина ҳис қилиш мумкин. Қабрининг ёнига ёпиштирилган кичик мрамар тахтада учта белги бор: меҳроб, шамчироқ, ойна. Мазмун: чироқ ёнганда ойна унинг ёруғини қучайтиради, бутун оламни ёритади. Бу тилсимотга эътибор беринг-а. Қанчалик фалсафий мушоҳада жамланган!

Доруттиловат ёдгорлигида Мирзо Улугбек номи билан боғлиқ иккинчи мақбара «Гумбази Сайидон» (Сайидлар гумбазидир). Мақбара ичига жуда катта доирада горизонтал шаклда оқ харфлар билан уч бор айлан-тириб: «Бу мақбара улуг олимларнинг олими... султонларнинг аълоси... қонунчилик ва билимда... дин ва эътиқодда тенги йўқ олий ҳазрат Султон Улугбек Кўрагонийнинг Фармони билан бунёд этилди. Аллоҳ унинг подшоҳлигини ва султонлигини узок қилсин, 841 ҳижрий» (1437—38 йиллар), деган битиклар бор. Унда яна бошқа бир қанча сағана тошлар мавжуд. Бу тошлар XV—XVIII асрларда бошқа қабристонлардан қўчириб олиб келинган. Тошлардаги ёзувларнинг баъзиларида термизлик сайидларнинг номи қайд қилинган. Шундан бўлса керак, мақбара кейинчалик «Гумбази Сайидон», яъни «Сайидлар гумбаз», деб номланган.

Мақбаранинг ички қисмидаги деворлардаги нақшлар ва безаклар уваланиб кетган. Нақшларнинг аксарияти Мирзо Улугбек давридаги ёдгорликлар сингари заминни оқтиник-мовий рангда. Мақбара ичига тўртта тош бўлиб, булар XV асрда қўйилганлигини тарихчилар айтишган. Лекин, бу тошлар тағида қабрлар йўқ. Бу тошлар кўпроқ кишиларнинг даволанишига хизмат қилган. Чунки, бу кўк тошлар ўпка силлига даво

бўлиб, таркибида минерал тузлар бор. Тошларга сув қўйиб ичилаверганидан ўша тошлар емирилиб кетган. Бу тошнинг шифобахш эканлигидан далолатдир. Экспедициямиз аъзолари ҳам тошга сув қўйиб бирма-бир ичдик ва ўзимизни янада дадил ҳис қилдик. Мақбарадаги сайидларнинг бир қанча тошлари номаълум жойларга олиб кетилган. Қарияларнинг айтишларига қараганда, бир вақтлар ўрис аёли бошчилигидаги олимлар бу ишга қўл урган эканлар, яъни ўшалар томонидан бу тошлар ташиб кетилган. Доруттиловатдаги учинчи обида «Кўк-гумбаз» жоме масжидидир.

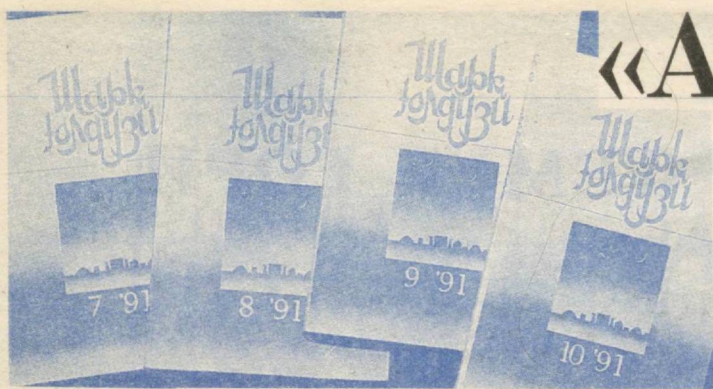
Шахрисабз гарчи ҳеч қачон давлат пойтахти бўлмаган бўлса-да, XIV—XV асрларда дунё меъморчилигининг энг гурқираган масканига айланган эди. Чунки бу даврда соҳибқирон Амир Темури ва унинг севикили набираси Мирзо Улугбек бу ерда жаҳон ақлини лол қолдирган улкан обидалар бунёд этдилар. Шахрисабз ислом ғояларини ташвиқ ва тарғиб қилувчи маданият марказига айланди. «Кўк-гумбаз» ҳам шу улуг аллома Мирзо Улугбек томонидан 1435 йили отаси Шохрухнинг Шахрисабзга келиши шарафига бунёд бўлган. Масжидга кириверилганда пештоқнинг равоғида бу фикрни исботловчи араб тилидаги битиклар бор: «...Шохрух (Кўрагон) Султоннинг ўғли Улугбек Султон (Кўрагон)нинг Оллоҳ подшоҳлигини ва султонлигини узок қилсин, 839 ҳижрий» (1434—1435 йиллар). Ҳозир ёзувларнинг бир қисмигина сақланиб қолган. Кўк-гумбаз ўзининг меъморчилик услуби ва қосишлари билан Улугбек даврига оиддир. Ташқи гумбазнинг айланасида сополли гиштлар кўк ва оқ рангли безаклардан иборат бўлиб, Қуръондан олинган оятлар бор.

Кўк-гумбаз (умуман, жоме масжидлари) уйғунлашган бинолардан иборат бўлиб, тўрт

томони деворлар билан ўраб олинган, гумбази бино равоқли айвонлар атрофида қурилган. Булар қаторига Самарқанддаги Темури ва Бухородаги Калон масжидларини киритиш мумкин. «Кўк-гумбаз» деб аталишига сабаб унинг қўш қават чиройли гумбазининг кўк қосишлар билан қопланганидир. Ташқи гумбази бузилиб кетган. Бинонинг ҳозирги сақланиб қолган ҳолдаги баландлиги 22 метр. Мутахассисларнинг фикрича, гумбазнинг айланаси 22,5 метр бўлиб, гумбаз ва пештоқ қайтадан тикланган. Бу XV асрда Шахрисабзнинг жоме масжиди вазифасини бажариб, мадрасаси бўлиб, талабалар ҳужраларда яшашганлиги манбалардан маълум. Айвонлари сақланиб қолмаган. Шунингдек, бу ерда XV асрга оид қайрағочдан ясалган, ўймакорлик санъатининг дурдонаси бўлмиш ёроч устун ташландиқ ҳолда ётибди. Бу қайсидир номаълум устанининг таланти, ижодий маҳсулидир. Лекин, бизнинг давримизга келиб, ер билан яқсон қилинган. Масжиднинг ички томонини ношудларча қилинган таъмир ишлари кишини изтиробга солади. Деворлардаги сувоқлар шунчалик уқувсизлик, эътиборсизликлар билан қилинганки, минглаб одамлар сажда қилиб, бош қўйган масжиднинг юқори қисмидаги меҳроб ҳам хараба ҳолда. Бир вақтлар одамлар гавжум, дини исломнинг хушбўй хиллари анкиб турган майдон ҳозирда кимсасиз маконга, кишилар кам қадам ранжида қиладиган жойга айланиб қолган. Ҳозир шаҳарда бошқа жоме масжиди мавжудлигидан, бу ер гўёки ҳеч кимга керак эмасдай. Таъмирлаш учун қўйилган темир нарвонларга неча йиллардан бери усталар қадами тегмаган! Бундай манзара ўтмиш меросимизга ҳурматсизлик эмасми?!

Мурод — Мирзо АҲМАД қори ўғли

«АЖДОДЛАР»

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ,
филология фанлари номзоди

Буюк адабимиз Абдулла Қодирий айтганидек, «мозийга қайтиб иш кўриш хайрли» дир. Шундан бўлса керак, тарих ҳақида ёзилган асарлар, бадиий ёки илмий йўналишда бўлишидан қатъий назар, ҳаммаша севиб ўқилади. Аммо бу борада ишларимиз ҳеч қачон силлиқ кечган эмас. 20-йилларда яратилган бир қатор тарихий асарлар («Утган кунлар», «Меҳробдан чаён», «Абулфайзхон», «Еркиной» ва бошқалар) қатагон қилингандан кейин манами деган ёзувчиларнинг ҳам қўли қалтираб қолди. Ҳамма ўзини «замонавий» мавзуга урди. Дохийини улуғлаш, «гигант» қурилишларини, «гуллаб-яшнаётган» социалистик қишлоқларини, на довул, на бўруну офатни тан оладиган «буюк бунёдкор — янги дунё қурувчилари»ни баланд оҳангларда куйлаш, улуғлаш авжига чиқди. Иш шу даражага етдики, бу халқнинг умуман ўтмиши борми, Октябрь инқилобигача одамга ўхшаб яшаганими, йўқми, буни ажратиб мушкул муаммага айланиб қолаёзди. Ҳатто маъмурий-идоравий аппарат раҳбарларини ҳам бу аҳвол ташвишга солган. 1939 йилда ВКП(б) МК махсус қарор чиқариб, кейинги икки-уч йил ичида марказий рўзнома ва ойнома-лар саҳифаларида биронта тарихий асар босилмаганини, ҳатто тақриз ёки мақола ҳам ёълон қилинмаганини қайд этиб, бундай йўсинда бир томонлама иш тутиш мақсадга мувофиқ эмаслигини таъкидлашга мажбур бўлган эди. Шундан кейин бир қадар силжиш сезилди: ўтмишни акс эттирувчи айрим дostonлар, балладалар, қисса, драма ва ҳикоялар ёзилди. Улғу Ватан уруши йилларида аса Ойбекнинг «Навоий», Мақсуд Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди», Ҳамид Олимжоннинг «Муқанна», Собир Абдулланнинг «Тоҳир ва Зухра», урушдан кейин Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» каби халққа манзур асарлари яратилди. 40-йилларнинг охириларида машғум совуқ шамоллар эсмаганда, адабиётимизда бўй кўрсата бошлаган мазкур ҳаётбахш йўналиш катта самаралар берган бўлardi. Афсуски, Жданов бошчилигидаги кутурган «мафкура ҳимоячилари» шафқатсиз қиличи билан мумтоз асарларни бирин-кетин нимталай бошладилар. «Жалолиддин» таъкибга учради, «Алпомиш» дostonи халққа зарари асар, деб ёълон қилинди. Ҳатто кечагина биринчи даражали Сталин мукофоти соврини билан тақдирланган «Навоий» романидан ҳам ўнлаб нуқсонлар топилиб қолди. Эмин-ким, муаллиф «феодал ўтмиш»ни идеаллаштирган, Навоийнинг йирик ер эгаси, бой бўлганини кўрсатмаган, бошқа халқларни камситувчи сўз ва иборалар қўллаган экан. Ноҳақ туҳмат, чинордек бақувват бўлса-да, дили нозик адаби ағдарди, Ойбек оғир хаста бўлиб қолди. Мақсуд Шайхзода, М. Исмомий, Шухрат, Шукрулло, Саид Аҳмад, А. Алимўхамедов сингари забардаст ёзувчи-

лар ва зукко олимлар қамалиб, оғир хўрлик ва таҳқирларга дучор бўлдилар.

Тарихимизга турли йўллар билан тош отиш яна кучайди. Мўғул истибодига қарши ширин жонидан кечиб Ватан мустақиллиги йўлида ўз онаси, хотини ва фарзандларини ҳам аямасдан мислсиз қаҳрамонлик намунасини кўрсатган Жалолиддин подшоҳнинг ўғли бўлгани учун совет мафкура қўриқчилари томонидан қора курсига ўтказилди. Холбуки, Жалолиддин кўрсатган жасоратлар мухташам ҳайкаллар қўйишга арзир эди. Бошқа халқлар, айтилиқ, молдав-анлар шундай қилган бўларди. Ҳайкалку, катта нарс, ҳукуматнинг махсус рухсатисиз бу ишга қўл уриш мумкин эмас. Ўзбек олимлари, жумладан, тарихчилар, афсуски, бу тенгсиз қаҳрамон ҳақида жиддий илмий тадқиқот яратишга ҳам журъат этмадилар. Бу шарафли ишга озар олим, қаҳрамон тарихчи Зиё Бунёдов дадил кирди. У ўтмиш тарихчиси Нисавийнинг Жалолиддинга бағишланган йирик асарини арабчадан русчага таржима қилиб, рус тилида чоп эттирди. Қарангки, олим бу китобни ўзбек генерали Собир Раҳимов хотирасига бағишлаган. Кейинроқ у хоразмшоҳлар давлати ҳақида яна бир улкан тадқиқотни ёълон этди. Биз эса, бу ноёб асарлари ло-ақал ўзбекчага таржима қилиш ҳақида ҳанузгача ўйлаб кўрганимиз ҳам йўқ.

60-йилларда пайдо бўлган бир қадар илиқлик таъсирида Мақсуд Шайхзоданинг «Мирзо Улугбек» драмаси ва Миркарим Осминнинг тарихий лавҳалари, қиссалари яратилди. Кейинроқ Одил Ёкубовнинг «Улугбек хазинаси», «Кўхна дунё», Мирмуҳсиннинг «Меъмор», «Темур Малик», Пиримкул Қодиоровнинг «Юлдузли тунлар», «Авлодлар довои» каби романлари ёълон қилинди. Китобхонлар меҳрига тушиб, қўлма-қўл ўқилган бу йирик асарлар тез орада қардош ва хорижий тилларга ҳам таржима этилиб, адабиётимиз обрўсини кўтарди. Аммо, бари бир, қора кучлар жим ётгани йўқ. Совуқ шамоллар кунни кеча ҳам адабиёт бўстонига ёпирилиб кирди. Ёнди танқид тиги Бобур шахсига — ҳассос лирик шоир ва буюк давлат арбобига қаратилди. Наврўздек минг-минг йиллардан бери халқимиз дилида, турмушида яшаб келаётган кўхна байрам — баҳор байрами ҳам қатагонга учради. Пиримкул Қодиоровнинг Бобур ва унинг авлодлари ҳаётига бағишланган асарлари яна ғалвирдан ўтказилиб, «синфийлик» тарозисинда тортила бошланди. Оқибатда, қўллаб одамлар, айниқса, ижодкорларнинг дилига раҳна тушди. Тарих ҳақида яна эҳтиёткорлик билан галлашадиган, «наврўз» «худо», «тангри», «оллох», «пайғамбар», «рухият» каби сўзалар матбуот ёки китоб саҳифаларига чиқиб кетмасин, деб «хўшёрлик» кўрсатадиган бўлди. Бебаҳо матнавий мулкимиз бўлган тарих яна жабр тортиди.

Мен бу гапларни батафсил айтётганимга бошқа жиддий сабаб ҳам бор. Октябрь тўнтариси ва қатагон давридан бошлаб, гоҳ кўтарилиб, гоҳ паясий турган тарихга нисбатан салбий муносабат туфайли ижод аҳлида ғалати бир кайфият ҳосил бўлди. Ёнг дадил, шижоатли ёзувчилар ҳам нисбатан «қалтис» бўлмаган, «тап тегмайдиган» сиймолар ҳақида асар ёйишни маъқул кўрдилар. Аввало, «бир балоси чиқиб қолмасин», деган ҳадик шунга мажбур қилса, иккинчи томондан, ўта «қалтис» мавзуларга, умуман, тегиб бўлмас, мабодо, бирон асар ёзилгудек бўлса, уни нашр эттириш имкони умуман йўқ эди. Шунинг учун олимлар, шоирлар, халқ кўзголини етакчиларига бағишланган асарлар қўллаб ёзилди. Амир Темур, Хўжа Аҳмад Яссавий, Баҳовиддин Нақшбандий, Хўжа Аҳрор сингари ўнлаб буюк сиймоларнинг ҳаёти ва ижоди эса фақат бир томонлама, бузиб тасвирланди. Туркистондаги рус босқини ёки халқ озодлиги, эрки учун курашган кўрбошилар, Фарғонада Қизил аскарлар ва арман дашноклари қилган қонли жиноятлар ҳақида ҳатто гапириш ҳам мумкин эмас эди.

Хайрат, буларнинг ҳаммаси орқада қолди. Мустақиллик билан бирга юртимизга эркин ҳур фикрлилик ҳам кириб келмоқда. Кейинги бир-икки йил ичида илгари пўлат сандиқларга қамалган мавзулар — рус истилоси, қизил қиргин, қатагон давр ҳақида талай асарлар ёзилди, ҳавфсизлик кўмитасидаги айрим ҳужжатлар халққа тақдим қилинди. Ёнг қувончлиси, Амир Темур ҳақидаги ҳақиқат баралла айтиладиган бўлди. Сўнгги йилларда Сарбадорлар ҳаракатига бағишланган Муҳаммад Алининг романи ва Азим Суяновнинг дostonида соҳибқирон Темур сиймоси тарих ҳақиқатига мос равишда чизилди. Марҳум тарихчи Маҳкам Абдураимовнинг 1948 йилда ёзилган ва турғунлик йилларида чоп этилмай қолиб кетган «Темур ва Тўхтамиш» номли йирик тадқиқоти «Шарқ юлдузи» ойномаси орқали (1991 йил, 11-сон) талабчан ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилди.

Хуллас, ҳозирги кунда тарихимизни тўғри ўрганиш ва ёритиш борасида хайрли қадамлар ташланмоқда. Зеро, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Ўзбек халқининг шонли ва қонли воқеаларга тўла ибратли тарихи, ҳаётонга машқур юзлаб алломалари ва саркардалари, ўқилмасдан ётган минг-минг жиддлик улкан ноёб қўлёзмалари ҳақида ҳали қўллаб ҳаққоний асарлар ёзилмоғи даркор.

Танқили шоир ва носир Эркин Самандарнинг ўтган йили «Шарқ юлдузи» ойномасида босилган «Аждодлар қиличи» номли тарихий фожеаси ана шу эғу интилиш йўлидаги қутлуғ қадам ҳисобланади. Шеърин йўлда ёзилган бу драматик асар ўрта асарларда — XIII асрда юртимизга босиб келган Чингизхон бошлиқ мўғул босқинчиларига қарши халқимизнинг асл фарзандлари олиб борган даҳшатли жанглар ҳақида ҳикоя қилади. Султон Жалолиддин Мангуберди ва Хоразм мамлакатининг ҳукмдори Аълоиддин Муҳаммад Хоразмшоҳ тақдири драма марказида туради.

Мўғуллар босқини давридаги Туркистоннинг забун аҳволи ва бу заминда бўлиб ўтган шиддатли воқеалар ҳақида бир қанча бадиий асарлар ёзилган. Машқур рус ёзувчиси Василий Янининг «Чингизхон», «Ботухон», «Сўнгги денгизгача» номли романлари туркуми, Исай Калашниковнинг «Ғаддор замон» романи, ўзбек адабиётида эса Мақсуд

ҚИЛИЧ» ДОСТОНИ

Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди» шеърӣ драмасы, Мирмуҳсиннинг «Темур Малик» («Хўжанд қалъаси») романи, Миркарим Осимнинг «Ўтзор», «Темур Малик» қиссалари ҳамда шоир Шукр Курбоннинг «Темур Малик» достони шу давр ғожааларини ёритишга бағишланган. Қўрамазми, Эркин Самандар олдида ҳар томонлама қийин вазифа: бадийат тили билан олис асрлар манзарасини, XIII асрдаги тарих қиёфасини ҳаққоний гавдалантириш ва ўзидан аввал бу мавзуда қалам тебратган адибларни такрорламаслик масаласи кўндаланг турар эди. Хўш, шоир бу муаммони қандай ҳал қилган? Асарни ўқир эканмиз, Эркин Самандар ўз йўлини топиб, ўз гапини айта олганини кўрамыз.

Мақсуд Шайхзода драмасида ҳам, таҳлил қилинаётган асарда ҳам Муҳаммад Хоразмшоҳнинг уқувсизлиги, ёв макрига, амалдорлар маслаҳатига ишониб туфайли қудратли салтанатини бой бергани, ҳал қилувчи дамларда қўрқоқлик қилгани ҳақида гап боради. В. Ян асарида ҳам биз шундай манзарани кўрамыз. Бунинг сабаби, адиблар мавзунини тўғри ёритгани, тарих ҳақиқатига содиқ қолгани билан белгиланади. Шаҳобиддин Нисавий ҳамда рус тадқиқотчиси В. В. Бартольднинг асарларида бу воқеалар анча батафсил тасвирланган. Шунингдек, буюк мунажжим Мирзо Улугбек қаламига мансуб бўлган салмоқли асар — «Тўрт улус тарихи»да ҳам Муҳаммад Хоразмшоҳ ғожаеси, Чингизхон томонидан Туркистоннинг забт этилиши, Жалолиддин олиб борган тенгсиз кураш лавҳалари ҳолис гавдалантирилган. Мазкур асарнинг ягона қўлёмаси хорижда сақланади, у шу кунларда Ўзбекистонда илк бор нашрга тайёрланмоқда. Бу улкан, нодир манбадан юқоридagi ёзувчиларимиз фойдаланганми, йўқми, буниси бизга қоронғу.

Эркин Самандар бошқа адиблардан фарқли ўлароқ Аллойддин Муҳаммад Хоразмшоҳнинг руҳий дунёсини, ички кечинмаларини батафсил ёритишга алоҳида эътибор беради. Душман қучларини тўғри баҳолай олмаган ва юқоридagi айтганимиздек, ҳар хил макр-хийлалар тузоғидан чиқиб кетишга қурби етмаган Хоразмшоҳ охир-оқибатда салтанатдан жудо бўлиб, денгиз ичидаги кичкина бир қисмасиз оролчада сўнги маконини топади. Вафоти арафасида унинг буюк шон-шухратио давлати, мартабасидан ному нишон ҳам қолмаган эди. У қувғинда, хор-зорликда, забун аҳволда ўлиб кетган. Нисавийнинг «Султон Жалолиддин Мангубердиннинг сийрати» номли тарихий асарида шоҳнинг сўнги кунларига доир бир қанча таъсирли лавҳалар келтирилган. Эркин Самандар Хоразмшоҳнинг аянчи тақдирини ёритишда ана шу манбага сунянганлиги кўриниб турибди. Шоҳнинг бу аччиқ қисмати тасвирига ибратли теран маънолар сингдирилган. Қўрқоқлик қилган, яқин кишиларига ишонмаган, эл-юрт олдидаги юксак масъулиятни бажариш йўлида собит тура олмаган, халқдан ажралиб қолган ҳукмдорнинг жазоси шу. Бундай ғожаеа бутун тарихимиз бўйлаб бизга эргашиб келди. Сўнги асрларда ҳам ана шундай узокни кўра олмаган, қўшни давлатларда рўй бераётган сиёсий-ижтимоий воқеаларни, ҳарбий ҳаракатлар моҳиятини идрок қилишдан ожиз Худойрхону амир Музаффар каби ҳукмдорларнинг касрига ҳанузгача халқимизнинг қосаси оқармай, бири икки бўлмай келмоқда.

Тарих китобларидан маълумки, Чингизхон қўшинига қарши курашда Хоразмшоҳ

катта ҳарбий хатога йўл қўяди, узокни кўзлаб иш тута олмайди. Саҳройи мўғул аскарлари Туркистон ҳудудига икки-уч ойдан ортиқ тура олмайди, тезда юртга қайтиб кетади, деган кўр-кўрона ишонч билан улкан қўшинини парчалаб, катта шаҳарлар ва қалъаларга жойлаш ҳақида фармон чиқаради. Ўғли Жалолиддин ҳамда бир гуруҳ ўзига садоқатли кишиларнинг бўлишини бир ерга жамлаб, ёвга қакшатқич зарба бериш керак, энг маъқул тадбир шу, деган тўғри маслаҳатларига қулоқ солмайди. Бу ўринда шоҳнинг қалтабин онаси Туркон хотуннинг тож-тахтни эгаллаш йўлидаги бемаъни найранглари ҳам маълум роль ўйнаган. Ёвга қарши ўз ҳолича яккама-якка қурашган пароканда қўшин, аҳолининг мададига қарамай, бирин-кетин мажбурлана бошлайди. Ёвга тирик таслим бўлишни хоҳламаган минг-минглаб одамлар, гарчи матонат билан курашса-да, беҳуда қирилиб кетади. Шоҳнинг биргина машғум хатоси эл-улус учун жуда қимматга тушади. Драмда ана шу қалтис вазият яхши очилган. Шоир, албатта, ҳар бир тарихий ҳодисани ҳаётда қандай бўлса, шундайлигича суратлантириши шарт эмас. Бундай воқеалар солинмасини яратиб тарихчилар зиммасида. Санъаткор эса ана шу жараёндаги одамларнинг характери, ўй-кечинмалари, хат-харақатлари мантикини таҳлил қилади, уларнинг руҳий аҳволи ва қилаётган ишларини ҳаёт ҳақиқатларига таянган ҳолда асослашга бутун диққатини қаратади. Шу жиҳатдан шеърӣ драмада ўнглаб бўлмайдиган муҳдхш хатога йўл қўйган Хоразмшоҳнинг аччиқ ўйлари, армонлари, инсоний изтироблари таъсирли очилганини қайд этиш керак.

Айни замонда, мазкур образ талқинида бир муҳим нуқсон сезилади. Хоразмшоҳ Чингизхон номига йўллаган сарой аъёнлари қўл қўйган бир хатни топиб олади. Унда саройдагиларнинг ҳаммаси Чингиз хизмати-га тайёр эканлиги ёзилган эди. Аслида бу хат Чингиз жосуслари томонидан уюштирилган. Унга астойдил ишонган Хоразмшоҳ осонгина қопқона тушиб қолади. Бу талқин менга анча жўн ва сунъий кўринди. Шу ўринда драматик зиддиятларни бошқача тарзда янада қучайтириш имкони бор эдики, муаллиф неғадир бу имкониятдан фойдаланмайди. Бунинг устига, юқоридagi ҳолат шоҳ томонидан сўзлаб берилди, холос.

Шоир асарнинг бош қаҳрамони Жалолиддин характери тарих ҳақиқатига мос ҳолда чизилган катта эътибор беради. Бу ёвқур ўғлон ҳам ақли, ҳам жисмоний фазилатлари жиҳатидан атрофдаги одамларнинг ҳаммасидан устун эди. У курашга, жангга ташна, аммо отанинг тадбирсизлиги қўлоғига кишан солган, фазилатдан маҳрум қилган. Жалолиддин ёвга қарши беомон курашади, лекин унинг ихтиёридаги қўшин оз, душман беҳисоб, юрт пароканда бўлиб кетган. Энди уни ҳеч қандай куч қайта бирлаштиришга қодир эмас. Бунинг устига, хиёнаткор амирлар қилғилигини қилиб бўлган.

Драма ана шу кескин зиддиятлар авжига чиққан нуқтадан бошланади. «Узоқ давом этган шафқатсиз жанг тақдир душман фойдасига ҳал бўлаётган машғум дамлар... Отларнинг зорли кишнашлари, ярадорларнинг оғир инграшлари, хотинлар, болаларнинг фарёдлари. Тўғра тушган шердай ўқириб Жалолиддин қиради. Чап елкаси ва қўлидан тиркираб қон оқмоқда». Ёвқур ўғлон ярадор бўлса-да, жангин тўхтатишни ҳаёлига келтирмайди. Тарихий манбалар-

нинг хабар беришича, Жалолиддин мард, доворак, айни замонда, ўжар, қайсар, бир сўзла киши бўлган. Шоир унинг табиатидаги ана шу мураккаб зиддиятларни ҳаётӣ очиб бериш учун катта куч сарфлаган. Қаҳрамоннинг шиддаткор, сурурга тўла руҳига монанд тасвир ва ифода усулларини муваффақиятли тарзда топа олган. Мана, унинг драмадаги илк сўзалари:

*Эй сиз — баланд қояларда
ўсган бургутлар,
Бўронларнинг зурёдлари —
алл навкарлар,
Чавандозлар! Қинаа солманг
шамширларингизни.*

*Қайрилмасин яраданга қанотларингиз.
Тисарилиб бораётган отларингизнинг
Бошларини олға буринг, амр этурмен!*

Жалолиддин образи асарнинг бошидан охиригача мана шундай кўтаринки руҳ, баланд пафос билан чизилган. Зеро, образ мантики, унга сингдирилган юксак ватанпарварлик, қаҳрамонлик ғояси ҳам шунини тақозо этади. Ҳатто Жалолиддин энг оғир вазиятларга тушиб қолган, юрагини армон ва изтироблар қийма-қийма қилаётган пайтларда ҳам энг буюк иродаси тоғдек мустаҳкам одамлардагина намоён бўладиган ана шу юксак трагик (ғожаевий) руҳ уни тарқатмайди. Бу ҳолат Чингизхоннинг ўғли Тулихон билан тўқнашув саҳнасида, ҳоин Хўжа Вадриддиннинг қирқдорлари фоти этилганда ва, айниқса, Чингиз қўлига тирик асир бўлмасин, деб ўз онаси ва оила аъзоларини дарёга чўктиришга амр қилган дақиқалар тасвирида ўта таъсирли чизилди. Инсоний жозиба, мардлик, жасорат, она Ватанга чексиз муҳаббат тимсолига айланган бу образ талқини муаллифнинг жиддий ютуғидир. Шу билан бирга шоир Жалолиддиннинг инсон сифатидаги нуқсонлари, ожизликларини кўрсатишга ҳам алоҳида диққатини қаратади. Бу эса образнинг табиийлиги, ҳаётӣлигини янада қучайтиради. В. Яннинг «Чингизхон» романида Парвона жангида Жалолиддин қўшинидан қаттиқ зарба еб, енгилган Чингизхон одатдигдек, ҳийла йўлига ўтади. У айғоқчиларини ишга солиб, Жалолиддин лашкари орасига қутқу солишга эришади. Саркардалар ўлжа талашиб, уришиб қоладилар. Жалолиддин эса уларни яраштириб қўйишга лояқал уриниб ҳам кўрмайди. Оқибатда, икки йирик саркарда ўз черикларини бошлаб, ўрдудан кетиб қолади. Хоразм қўшини маълум даражада заифлашганини сезган Чингиз фурсатни қўлдан бой бермай, тез қарши ҳужумга ўтади ва ғалаба қозонади.

Тўғри, романда айни мана шу нуқталар бир қадар тезкорлик билан ҳикоя қилинади, маълум даражада психологик тасвир ўрнини баёнчилик, ахборот эгаллагандек бўлади. Эркин Самандар эса бу реал ҳодисага бошқача нигоҳ билан ёндашади ва унга анча кенг ўрин беради. Драмада ўлжа тақсимотида сарбозлар билан бошлиқлар (сарҳанглар) орасида низо чиқади. Жалолиддиннинг халқ орасидан чиққан доворак саркардаларидан бири — Ёвқор ботир сарбозлар ёни олиди, натижада, икки ўртада ихтилоф туғилади. Нима бўлганда ҳам оқсаяк, аслзода фарзанди, султон Жалолиддин сарбозлари эмас, саркардалар ёниги олишни маъқул қўради.

Абдулла ЖАЛИЛ

Ҳикмат Рухлар

Достон

«Сизнинг отингиз Урибек...
Сизнинг қаҳрамонона исмингиз Ури, элингиз Ўз».

АЧУР ёдномасидан, VIII аср.

МУҚАДДИМА

Урхун битиклари... Кўҳна битиклар,
Турк ёзуви ўйиб битилган тошлар.
Улар тошлар эмас, Туркий халқларнинг
Кўзларидан оқиб қотган кўз ёшлар.
Энасой битиги... Кўҳна битиклар.
Минг йиллик ғамлардан сўйилган тошлар.
Улар тошлар эмас, Турон Замида
Озодлик, эрк учун кесилган бошлар...
Тўнжунуқ битиги... Қадимий битик,
Турк сири, Ўғуз сири сақлаган тошлар.
Улар тошлар эмас, бизнинг аждодлар
Рухида йиғилган сабр, бардошлар.
Кул Тигин, Билга хон, Унгин битиги,
Мозийдан бизларга мерос бу тошлар.
Улар тошлар эмас, босқинлар ичра,
Кулфатда оғуға айланган ошлар...

ЭЛТАРИШ НИДОСИ

«Турк халқи йўқолмасин, деб, қурбон бўлмасин,
деб, тепадаги осмон айтган экан».

УНГИН битигидан, VIII аср.

Элтариш хоқон яқинларидан бири Элетмиш ва унинг
ўғли Чур Йўға қабри устида шундай деб турган экан...

Эй ҳийлакор Табғач, разил душманим,
Ушбу сўзларимни тинглагил маним,
Мангу қарам бўлмас сенга Ватаним,
Буни тепадаги осмон истамас...

Йўқ қила олмайсан улуг халқимни,
Еб ҳам кетолмайсан менинг ҳаққимни,
Ютқиза олмайсан бизга заққумни,
Буни тепадаги осмон истамас...

Сен каби душманлар жуда кўп бўлган,
Ниятига етмай барчаси ўлган,
Айтгин, ким абадий ҳукмрон бўлган?
Буни тепадаги осмон истамас...

Жанглар кўрдим, чексиз қурбонлар кўрдим,
Ватаним, халқим деб қон кечиб юрдим.
Қачон мен душманга тиз чўкиб турдим?
Буни тепадаги осмон истамас...

Дўстим Али Элетмиш, Чурга шараф-шон,
Бормиди улардек ботир, қаҳрамон?
Туркий халқ йўқолмас, бўлмайди қурбон!
Буни тепадаги осмон истамас...

Инсон борки билсин халқининг қадрин,
Элетмиш тиклади халқининг қаддин.
Кўй, мен сўйламайман биз чеккан ғамдан,
Буни тепадаги осмон истамас...

БИЛГА ХОН ФАРЕДИ

«Турк халқини тўплаб давлат тутишингизни бу
ерда тошга ўйиб ёздим. Адашиб айрилганингизни
ҳам... Унга қараб билинг, туркийнинг эндиги халқ
— беклари. Ўй, дунёгагина қарайдиган, кўзига
фақат мол-мулк кўринадиган беклар, сизлар —
ғумроҳсизлар».

КУЛ ТИГИН БИТИГИ, VIII аср.

Билга хон укаси Кул Тигин қабрига ёдгорлик тоши
кўйишга аҳд қилди. Шунда жияни Йўллик Тигинга
қараб шундай деб турарди:

— Йўллик Тигин, эй жияним тоштарош,
Кул Тигинга бир ёдгорлик қўййлик.
Укам доғи билан бўлдим мен адош,
Юракдаги дардни тошга ўййлик.

Тўқсон икки ўғиз сўзим эшитсин,
Вужуд қулоқ бўлиб тингласин халқим,
Сўзларимни доим ёдида тутсин,
Турк халқига мансуб, қондош бўлса ким!

Табғич олгач ёвузликнинг ҳадисин,
Шири сўзлаб, молу дунё ол дейди.
Мол-дунёга келтиради ҳавасинг,
Амал бериб, бойлик бериб алдайди.

Кимки нодон бўлса ишонар унга,
Ким илмсиз бўлса рафлатда қолар.
Ким алданса кумуш билан олтинга,
Бир кун бошга қилч зарбини олар.

Билинг, душман доноларни йўлатмас,
Йўлатмайди элпарварни ўзига.
Лекин сира хоинларни қўлатмас,
Қўғирчоқдек ниқоб тутар юзига.

Қўғирчоқлар билан юртинг талайди,
Улар билан доим элинг бўзлатар.
Душман, фақат сотқин бошин сийлайди,
Уларга ўз халқин гўштин тузлатар.

Эй, турк халқи, бир-бирингни қайирма,
Хоқон сўзим, тўқмагин ўз қонингни.
Ўз қавмингдан, уругингдан айрилма,
Жонинг ичра сақла Туркистонингни!

БЎЛАЖАК ТУРК ХОҚОНЛАРИГА БИЛГА ХОҚОН ВАСИЯТИ

«Турк осмони, туркийнинг муқаддас ери, суви
шундай дейди: «Турк халқи йўқ бўлмасин, халқ
бўлсин».

КУЛ ТИГИН битигидан, VIII аср.

— Йўллуғ Тигин, ёзгин отам сўзини,
Шундай деган эди Элтариш хоқон:
Ботир ўғлон ўйсин душман кўзини,
Бирлашганлар бўлар қўдратли будун!

— Йўллуғ Тигин, ёзгин онам сўзини,
Шундай деган эди Эл Билга хотун:
Бирлаштирайсин она ўз улусини,
Бирлашмаган тўзиб кетади бир кун...

Бу сўзларни дилга жойлаб жанг қилдим,
Шарқу фарба лашкаримни юргаздим,
Ниҳоқ солган ғаним ҳолини танг қилдим,
Турк халқини мен оёққа тургаздим.

Фитначининг юзларини лой этиб,
Алдинишни ўзимга билдим уят,
Камбагални, муҳтожларни бой этиб,
Бор куч билан элни қилдим тарбият.

БИЛГА ХОҚОННИНГ ДУШМАН ФИТНАСИ ҲАҚИДА АЙТГАНЛАРИ

«Тепадаги осмон босмаган бўлса, пастда ер ёрил-
маган бўлса, эй турк халқи, давлатингни, ҳукума-
тингни ким бузди?»

КУЛ ТИГИН битигидан, VIII аср.

— Эй, Кул Тигин, укажоним, меҳрибон
Давлатли халқ эдик, у давлат қани?
Қани Оллоҳ сояси ул соябон,
Бизлар барпо этган мамлакат қани?

Бизлар туздик, биз яратдик, тикладим,
Ота мерос давлатингни ким бузди?
Бир-бирига қайраб қондош элингни,
Фитна билан жон риштасин ким узди?

Нечун бериб қўйдик давлатни қўлдан,
Қўлдан чиқиб кетди мамлакат нечун?
Нечун айри тушдик адашиб йўлдан,
Қандай кунга қолдик, укажон, бу кун?!

Нечун турклар турк отини ташлади,
Нечун қабул қилди табғачча отни*,
Нечун турклар қўл бўлди, кўз ёшлади,
Нечун хоқон қилди ўзига ётти?

Санайверсам дардим кўлдир, укажон,
Сўрайверсам савол тизим-тизимдир,
Дардларимга малҳам қўяр қай замон,
Саволларга жавоб берувчи кимдир?

Эй, Кул Тигин, сен қабрингда тинч ухла,
Йўллуғ Тигин, жиян, тошга ўй бун:
«Халқ бошига қўллик, мутелик тушар,
Душман фитнасига алданган кун!»

КИМ САБАБ?

«Ўкин, пушаймон бўл, кўргилигинг, тақдиринг
учун... Ўзинг адашдинг, орага ёмонни киргиз-
динг».

КУЛ ТИГИН битигидан, VIII аср.

— Неча марта Турон юртни ёв босди,
Эй туркийлар, кўп пушаймон бўлдингиз.
Евуз душман гўдакларни ҳам осди,
Эй туркийлар, ер-ла аксон бўлдингиз.

Ўкиндингиз, ҳам чекдингиз юз йиллаб,
Зардоб ютиб, дили вайрон бўлдингиз.
Қақшадингиз, оҳ урдингиз зор йиғлаб,
Даҳшат ичра молу ҳайрон бўлдингиз.

Эй туркийлар, тақдирига тан бериб,
Юрак бағри қоп-қора қон бўлдингиз.
Кўргуликка кўникдингиз ноилож,
Юртингизда зору нолаон бўлдингиз.

Қўлдан кетди Турон замин неча бор,
Эй туркийлар, айтинг, бунга ким сабаб?
Бой берилди эркинлигу ихтиёр,
Туронийлар, айтинг, бунга ким сабаб?

Айрилдингиз, айрилганни бўри ер,
Душман еди битта-битта айириб.
Кишан солди, Турон — занжирбанд бир шер,
Тиз чўқтирди душман сизни қайириб.

Турокийлар, мана келди истиқлол,
Кўзингизга қараб, сўзсиз диллашинг.
Фурсат қўтиб бўлмаг яна хомхаёл,
Тезда қўлни қўлга бериб бирлашинг.

Бир олингу қўлга муқаддас юртни,
Аммо берманг энди уни душманга.
Хур тилагим: сизни худо сақласин,
Ҳатто тушда дуч келмангиз кишанга...

ТУНЮҚУҚ ДАЪВАТИ

«Турк халқига қуролли душманини келтирма-
дим.

...Давлатим ҳам давлат бўлди. Халқ ҳам халқ
бўлди».

ТУНЮҚУҚ битигидан, 712 йил.

— Ватан — кўздир, унинг эгалари бор,
Эгаси сендирсан, кўзингни асра.
Сен туркий элдирсан дунёда номдор,
Эй қутлуғ авлодим, ўзингни асра.

Ватан кўздир, унинг қорачиги — халқ,
Асрагин кўзларинг қорачигини.
Халқ — халқ бўлсин десанг юрагингни ёқ,
Ёқиб, қувват қилгин халққа чўгини.

Йўлатма юртингга душман аскарин,
Ватанингга қалқон айлагин танни.
Тан қалғаси ичра жондек асрагин,
Ватан бўлсин десанг, агар Ватани.

Ватан, она халқим, давлатим десанг,
Шу уч калом билан яшасанг бедор —
Ҳар лаҳзада улар ғамини есанг,
Гадо эсанг сенда хон қўдрати бор...

ХОТИМА

Элтариш нидосин, дардин тингладим,
Эшитдим Турк Бугу сўзларин такрор.
Билга хон фарёди недан, англадим,
Унинг васиятин ўқингиз минг бор.

Душман фитнасидан ул хоқон, ул ҳақ,
Билга хоқон огоҳ этмиш қадимда.
Эран Улуғ айтмиш: жасоратли халқ —
Турклар яралмишлар Турон заминда.

Ватани, давлатни, халқни асрашни,
Тунюқуқ ўргатди, айланг уни ёд.
Ватаним, халқим деб яшаганларнинг,
Икки дунёсини айласин обод.

Кул Тигин бўзлади, бек ўғиллар қўл,
Бўлмасин деб сулуе қизларинг чўри.
Боболарнинг руҳи кезади жаҳон,
Улар қалбимизнинг нури, шуури.

Уларнинг руҳлари ҳаммиша ўйроқ,
Доим ёнимизда ҳозир нозир.
Халқим, бизни боеса ғафлатда,
Боболар ўйроғиб қўймоққа қодир...

* Табғач — қадимги хитой босқинчи элатларидан

Миллий уйғониш даври ҳар бир халқдаги истеъдод эгаларининг тезроқ юзага чиқишини таъминлайди, буюк қобилият эгаларини яратди. Ҳар доим шундай бўлган. XI асрда яшаб ижод этган буюк донишманд, Шарқнинг улкан мутафаккири, беназир қобилият эгаси Юсуф Хос Ҳожиб ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Адиб яратган «Қутадғу билиг» дostonи ўзининг юксак бадиияти, сеҳрли жозибаси билан ажралиб туради. Дoston мисрларидаги чуқур мазмун, новик шеърый жаранг, киши қалбини ҳаяжонга соладиган халқона оҳанглар ўз сеҳрига тортади.

«Кутадгу билиг» туркий ёзма адабиётининг энг йирик қадимий обидаларидандир. Бу асар — туркий халқлар ифтихори, улар маданиятининг олий кўрсаткичларидан бири. Аммо унинг аҳаиятини факат туркий халқлар манфаати йўлидагина белгилаш бирекламалик бўлур эди. Бу хилдаги асарлар бутун инсониятта, умумжаҳонга тегишли бўлади. Шунинг учун ҳам унинг аҳаияти умумжаҳон миқёсита молик. Асарни бутун жаҳон олимлари ўрганаётганлиги ҳам шу миқёслар билан белгиланади.

«Қутадғу билиг» да кўп асрлик анъаналарга эга бўлган йирик бир адабиётнинг энг муҳим хислатлари ахлит ҳолда намоён бўлади. Табиийки, бундай ҳолнинг тасодиф бўлиши мумкин эмас. Зеро, Юсуф Хос Ҳожибдан олдин яшаб ижод этган кўплаб адиллар, улар яратган талай асарлар ҳам юзгага келган.

«Қутадғу билиг» яратилишидан олдинги даврларда юзага келган турли жанрларда-

ги улкан адабиётнинг алоҳида қисмлари сақланиб ҳам қолган ва уларнинг бир қисми ёзма адабиётнинг ўзи билан алоқадор бўлса, яна бир қисми кўпроқ оғзаки ижод намуналари билан боғлиқ. Ҳар ҳолда V—VIII асрларга оид бўлган «Ўрхун-Енисей битик тошлари», IX—X асрларда юзага келган «Ирқ битиги», Махмуд Қошғарийнинг «Девону луготи-турк» асарига кирган ҳамда ўз яратилиш даврига кўра фақат XI асрда эмас, балки ундан бир неча асрлар қадимга бориб туташидиган бадий парчалар шу улкан аянча на маҳсули эканлиги аниқ. Буларнинг ёнига жуда катта маъке тутган таржима адабиётини ҳам киритмоқ керак. Айниқса, «Хуастанифт», «Олтуң ёруқ», «Абитаки», «Майтри Смит» каби асарларни эслаш ўринли бўлади.

«Қутадғу билиг» ана шундай кучли аъаналар силласиде юзга келди. Шунга қарамай, маданиятимизнинг қадим даврлари ҳақида гап борадиган бўлса, айрим тадқиқотчиларнинг XI асрдаги адабиётимизни, жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарини ҳам кўпроқ миллий замин билан эмас, аксинча, чет (ўзга) аъанлар билан алоқалантиришга мойиллиги, ҳатто бу майлнинг ачинага кучли даражада қўрниши ҳам сезилди. Бунинг бир қатор сабаблари бор.

Юсуф Хос Ҳожиб китоб муқаддимасида ўз асарига оид айрим мулоҳазаларни айтиб ўтади. Жумладан, у ёзади: «Бу китоб йавлак (жула) азиодир. (У) Чин ҳақикларнинг масаллари билан яратилган, Мочин ҳақамларининг ашўрлари билан ораста қилинган...» Чинлиглар «Адаб ул-мулк» от бердилар. Мочин малигининг нодимлари «Ойин ул-мамлакат» атадилар. Маширқиллар «Зинаат ул-умаро» деб айтдилар. Эрон

лиғлар «Шоҳномаи туркий» дедилар, турон-
лиғлар «Кутадғу билиг» деб айтдилар.

Мана шу кўчирмадаги «Шоҳномаи туркий» деган ифода асарининг, форс-тожик адабиёти таъсири остида шаклланган, деган қарашларга туртки берган ҳамааси. Шунингдек, асарда ўрни-ўрни билан китобхон диққатини айтаётган фикрга кўпроқ жалб этиш мақсадида, «Неку тер, эшитгил...» («Нима дейди, эшит...») деб бошладиган кўплаб мисаллар бор. Улар орасида бир ўриндагина «тажик билгаси» деган қайд мавжуд:

*Неку тер, эшитгил, тажик билгаси,
Тажик билгаларин жавиқар қуси.*

Тоҷик донишманди нима дейди,
эшитгин,
Тоҷик донишмандларининг
шўҳрати ёйилгандир.

Яна бир ўринда эса «тазий тили» эслатилади:

Эди йақши аймиш бу тази тили,
Киши асли билгуга ачмиш йўли.

Тазий (араб)лар тили жуда
яхши айтибди,
Киши(нинг) аслини билишга
йўл очибди.

Аммо китобда «Неку тер, эшитгил...» деб бошлангандаги байтлар микдорининг юздан ортик ўринда қўланганини ва улар орасида нотуркий манбаларга ишоралар бор-йўли тики-уч ўриндагина учрашини эътиборда тут-
тадиган бўлсак, юқоридаги гап-сўзларнинг
аниқ асоси йўлгизи маълум бўлади. Аксин-
ча, Юсуф Хос Ҳожиб асосий ҳолатларда
бевосита туркий қавмларнинг номини келти-
ради:

Неку тер, эшит, йақши Йағма беги,
Камуғ иш ичинда етилмиш йғи.

Ягма беги нима дейди, яхшилаб эшит,
Хамма ишларда фаросати етган киши.

Неку тер, эшитгил, билиглиг чигил,
Билигсиз, эшитгил, бйюн бер, эгил.

Билимли чигил нима дейди,
эшитгин,
Билимсиз, (сен) эшитгин,
бүйин бер, эгил.

Ана шу қайдлар орасида Уч ўрду хани, Утукан беги, Ила эркини каби туркий уруғ ва қавмлар яшайдиган жуғрофий ўринлар ҳам анчагина.

Ниҳоят, асарнинг бош қаҳрамонларининг барчаси фақат туркий ном олганини ҳам қайд этмоқ керак. Булар: Кунтуғди, Ойтўлди, Ўгдулмиш ва Ўзгурмишдир.

Бевосита асар мазмунига келганда шунини айтиш лозимки, у туркий халقلарнинг XI асрдаги ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-маънавий, бадиий-эстетик қарашларини акс эттиradi. Асар воқеалари тўрт асосий ҳаётрамадон орасидаги авол-жаъблар тарзида келadi. Асар ҳаётрамадонлари рамазий маъноларда эга. Қунтуғди — адолат рамази, у асрда

мамлакат ҳукмдори вазифасида намоён бўлади. Ойтулди — давлат рамзи, унинг вазифаси вазирилик. Угдулмиш — ақл тимсоли, у вазирининг ўғлидир. Узғурмиш — Офият (каноят, сихат-саломаатлик) тимсоли, у Ойтулди ва Угдулмишнинг қариндоши сифатида ҳаракат қилади. Воқеалар сўнгиде асарнинг икки қаҳрамони: Ойтулди (давлат) ва Узғурмиш (Офият)нинг ўлиши, Кунтургади (адолат) ва Угдулмиш (ақл)нинг тирик қолиши ҳам чуқур рамзий маънога эга.

Адиб мамлакатни идора қилишда Адолат ва Ақл бош ўрин тутиши лозимлигини жуда кўп ўринда махсус таъкидлайди. Адолат қадимги туркий тилда «тўру» деб аталган. Мана, шoirнинг бу борадаги фикрларидан бир қатра:

*Тўру сувтег ул куч, кўр, ўттег юдуг,
Сузуг сув ўқиттинг, ўдитти ўтүг.*

*Адолат сувдек,
зулм эса ўтдек офатдир.
Зилол сув оқиздинг,
(у) ўтни ўчиради.*

Адолат эзгулик билан чамбарчас боғлиқдир, деб уқтиради шоир. Агар мамлакат ҳукмдори эзгу киши бўлса, эл-юрт унинг адолатидан баҳраманд бўлиб, фақат эзгуликларга йўл очилади.

*Апанг эзгу бўлса бу беглар ўзун,
Баяр будни барча, кўр, эглар ажун.*

*Агар беклар ўзлари
яхши бўлсалар,
Барча халқи бойиди,
олам гулистон бўлади.*

Мамлакат равнақи, юртнинг гуллаб-яшнаши бевосита бутун (халқ)нинг ҳаёти, унга бўлган муносабатга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Шунга кўра, Юсуф Хос Ҳожиб ҳар доим халқ алоҳида меҳрибонлик билан қарашга даъват қилади:

*Бағирсақ бўлун барча буднунг уза
Тўру қил улукқа, кичикка туза.*

*Барча халқингга нисбатан
раҳм-шафқатли бўл,
Улуққа ҳам, кичикка ҳам
тенг адолат қил.*

Қолаверса, ҳар қандай инсоннинг инсонлиги фақат кўпчилик манфаатига хизмат қилишдагина кўринади, ўзининг шахсий тилак-орзуларидан воз кеча олиб, эл-юрт, халқ нафани кўлашдагина намоён бўлади:

*Кишилар ара, кўр, киши ул бўлур,
Анингдин кишилар асиглар бўлур.*

*Кишилар орасида ҳақиқий инсон
шу бўладими, кўргин,
Ундан (бошқа) кишилар манфаат
(фойда)лар топади.*

«Қутаду билиг»да турли ижтимоий гуруҳларнинг жамият ҳаётида тутган ўринлари, уларнинг ўзига хос томонлари ҳақида ҳам қимматли фикрлар кўп. Асарда мамлакат ҳукмдори — бек, унинг ёрдамчилари: вазири, су баши (лашкарбоши), хазиначи, котиб, шунингдек, шоир, олим, таъбирчи, табиб, деҳқон, чорвадор, ҳунарманд ва бошқалар ҳақида алоҳида боблар мавжуд.

Уларнинг бойиши, деб уқтиради адиб, мамлакат ҳукмдорининг бойлиги ва кучини кўрсатиб туради:

*Тапуғчи байуса бег ати бўлур,
Бу ати дуға бирла мангу қалур.*

*Хизматкор бойиса, бек номи
машҳур бўлади,
Бу оти дуо билан мангу қолади.*

Юсуф Хос Ҳожиб асарида меҳнаткаш халқ алоҳида меҳр билан тасвирланади, улардаги чин инсонийлик, тўғра самимият, бошқалар ишига жонфидолик каби фазилатлар очиб берилади. Тариғчи (деҳқон)лар ҳақидаги бобда, жумладан, шундай фикрлар мавжуд:

*Тариғчи туру, кўр, тақи бир қуту,
Керакли кишилар турур бу буту.
Қамур тебранурка булардан асиг,
Тузука тегир ем, ичимдин татиг.
Тузу тин тўқуғли, ачиб-тўдғучи,
Мунгар бўйди мунғул туриз бўлғучи.
Сенга ма, сезигсиз, керак бу киши,
Этилса аниг ўтру бўзғунг иши.
Тариғчи кишилар бўлур алли кенг,
Байат бермишиндин тутар кўнғли кенг.
Қамур табраниғли тузу ер ўнги,
Йуриғли аши ул, учуғли менги.
Буларқа қатилғил, қарилғин ўзунг,
Тилин яқши сўзла, ачуқ тут юзунг.*

*Тағин бир тоифаси деҳқонлардир,
Булар мутлақо керакли кишилардир.
Ҳамма қимирлаган (жон)га
булардан наф (бўлади),
Ҳаммасига ешим (ва) ичимдан
халоват етади.*

*Ҳамма нафас олувчи (яъни жонли),
очиқиб тўювчи(лар),
(Жамики) тириклар
буларга ҳожатманд бўлади.
Бу киши(лар) шубҳасиз,
сенга ҳам керак (лидирлар),
(Токи) улар туфайли
томоғининг масаласи ҳал
бўласин.*

*Деҳқон кишилар қўли очик бўлади,
Кўнғлини худо берганидан ҳам
зиёд кенг тутади.*

*Бутун ер юзидаги ҳамма
қимирлаган жоннинг,
Юрадиганларнинг оёқати-ю,
учадиганларнинг дони
(улардадир).*

*Ўзинг булар билан аралашгин,
қўшилгин,
Тилда яхши сўзла, юзингни очик тут.*

Умуман, асарда инсонни камолот сари бошлайдиган яхши фазилатларни эгаллашга бўлган даъват етакчи мавке тутади. Бу даъват мамлакатнинг барча фуқаросига қаратилган. Шоир, эзгуликнинг боши билим олишга, ўрганишга интилиш билан белгилади, дейди. У барча кишиларни икки тоифага ажратади:

*Киши эки турлуг киши атанур,
Бири ўғратиғли, бири ўғанур.
Экида нару барча йилқи сани,
Тиласа мўни тут, тиласа ани.*

*Икки турли киши киши аталади:
Бири ўғратувчи,
бири — ўрганувчи.
Иккисидан бошқа
барчаси йилқи тенгидир,
Истасанг буниси бўл,
истасанг униси.*

«Қутаду билиг» юқориде айтганимиздек, Ўрта Осиё халқларининг жумладан, туркийларнинг ҳам араб истилоси истибодларидан қутулиб мустақил миллий давлат тузаётган, туркий халқларнинг ўз миллий кадриятларини чуқур англай бошлаган даврларида яратилди. Шунинг учун ҳам унда туркий тил мавқеи учун курашши, бу тилнинг қудратини кўрсатишга бўлган буюк ҳаракат натижалари ҳам акс этган.

Адиб туркча сўзаларни тоғнинг ёввойи кийигига ўхшатади. Ўзини эса ана шу ёввойи кийикни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан қўлга ўргатаётган кишига нисбат беради:

*Кейин тағи кўрдум бу туркча сўзуг,
Ани ақру туттум, яқурдум ара.*

*Бу туркча сўзни (ёввойи)
тоғ кийиги каби билдим,
Уни оҳиста ушладим,
алдаб яқинлаштирдим
(яъни ўргатдим).*

Худди шунинг учун ҳам адиб ўз асарининг «туркча қўшиқлар»дан иборат эканлигини махсус таъкидлайди:

*Бу туркча қўшиқлар тузаттим сенга,
Ўқирда унутма, дуа қил менга.*

*Сенга бу туркча қўшиқларни
яратдим (ёздим),
Ўқиган пайтингда унутма,
менинг ҳаққимга дуо қил.*

Кўриниб турганидай, ушбу таъкид остида буюк бир ифтихор, юксак бир фахр туйғулари мавжуд. Китоби ўқиган ўқувчига шу ифтихорнинг юқори ҳам табиий. Зеро, туркий халқлар бундай мухташам обида билан ҳар қанча фахрлансалар арзийди.

Боқижон ТУХЛИЕВ,
филология фанлари номзоди

Якинда ота-онамдан хабар олгани кишлоққа борганимда, уйга етиб олгунга қадар кишлоқ оралаб анча-бунча юришга тўғри келди. Салдан кейин қаршимдан тўп-тўп болалар кела бошлади. Демак, дарс тугабди. Чекка тоғ кишлоғи-

нинг тўпори болалари назаримда маъсумликнинг тимсолига ўхшаб кетади. Уларга бир армон қадар ҳавас билан тикиламан. Бироқ, ажаби, улар ҳам менга тикилиб турганини англаб қолдим. Менга худди ўзга сайёрадан келган одамни кўриб қолгандек, ярим қизиқсиниш, ярим лоқайдлик ва ярим ҳайрат билан бошдан оёғимга қадар тикилиб қолганига ажабланганим ўзимга ҳам ғалати туюлди. Ахир, орада қандайдир илқ мулоқот бўлиши, яъни бир-биримиз билан саломлашишимиз керак эди-ку! Ахир, шу чанг кўчалардан биз ҳам елкага осилган латта «папка» кўтариб ўтганмиз. Бироқ, қаршимиздан чиққан кишига, ким бўлишидан қатъий назар, чувилашиб салом берар эдик. Булар ҳам худди шундай болалар-ку! Нима, бу мурғак қалбларда инсонга ҳурмат йўқмикан? Умуман, болакайларнинг кечгаги болалардан фарқи нимада? Ўйлаб қараганда, ҳеч қандай фарқи йўқ. Бизнинг замонада нон бироз танқисроқ эди. Асосий фарқи йилларда ҳолос. Орадан ўттиз беш йил ўтган!

Болакайлар ҳақидаги мусавфо ўйларим чилпарчин бўлди. Юракнинг тубига гўё оғир бир тош чўкди. Очиғи, болаларнинг саломидан менинг обрў-этиборим ошиб кетмас ёки бирор нуфус ёхуд моддий имкониятга эга бўлмайман. Войлиқни тикилаб олиш мумкиндир, бироқ менинг издошларим, менинг қондошларим, эртанги куними эгалари йўқотган одобни тиклаш осон эмасдир. Қаршимдан келаётган нуруний инсон олдида кўни лўқ қилиб ўтиб кетиш мусулмон кишиси учун уят!

Халқимиз: «Мусулмонни саломидан бил», дейди. Ахир, ёнида яшаётган инсонларга хотиржамлик, саломатлик тилаги, шукронаси бўлмаган инсоннинг қалбига азгу туйғулар, ҳаётга муҳаббат бўлармикан?! «Инсонга шукрона айтмаган киши худго шукрона айтмайди», дейилган ҳадисларда. Болаларимиз қалбидagi ҳаётга, одамларга меҳрни тарбиялай олмасак, бу билан мусулмончиликнинг энг оддий қоидаларидан ҳам юз ўнгирган бўлмаймизми?! Наҳот, инсон азалий одатини шунчалик тез унутса? Хўш, биз қаёқдан андоза олмақдими? Шарқнинг қадимги аънаиси Ғарб таъсирида, янги сунъий атеистик ахлоқ яратишга жазм қилган қизиқ ҳоқимият таъсирида ўз кучини шунчалик тез йўқота бошлади. Бу хавфли дард наҳот олис кишлоқларни ҳам қамраб олди? Очиғи, руслаштириш сиёсати Шарқ халқлари маънавиятига катта салбий таъсир кўрсатди. Бу билан халқларнинг мусоабатларини кескин чегаралаб қўйиш керак, демуқчи эмасмиз. Вунинг иложи ҳам йўқ. Лекин, бу жараённи сунъий тарзда кескинлаштириш ҳам яхши оқибатларга олиб келмаслиги аён бўлди. Азалдан халқлар бир-бирларидан ўрганади, бир-бирларига ўргатади. Бу жараён ижобий тарзда, узок муддатда кечса, ўзга урф-одатларнинг яхши жиҳатларини бошқа халқлар ўзларига мослаштириб қабул этдилар. Жараён табиий тарзда кечганда ўзга халқларнинг нафақат урф-одатлари, балки тили ҳам қабул этилиши мумкин экан. Тил — халқнинг қиёфаси эканини англайдиган бўлсак, бу — ноёб ҳолдир. Шарқда қадим ҳарбий тил — туркий, илм-фан тили — арабий, шеърый тил — форсий бўлиб шаклланганлигини эслаш қийин. Туркистон ҳудудида туғилиб ўсган Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, Ибн Сино, Беруний, Ал-Хоразмий, Ал-Бухорий, Имом Термизий, Улуғбек каби алломалар ўз кашфиётларини араб тилида баён этдилар. Ё бўлмаса, турк қабилалари-дан чиққан Саъдий Шерозий, Мирзо Бедил форсийда бетакорр шеърлар яратдилар. Озарбойжон шоири Низомий Ганжавий форс тилида ижод қилди. Алишер Навоий Фоний

АДАШТГАН АНДОЗАЛАР

тахаллусида форсий девон яратди. Лутфийо Машраблар туркий тилни фалакка олиб чиқдилар. Ўзга тилларда яратилган бу бадий ва илмий асарлар асрлар ўтса ҳамки инсоният тафаккурининг ноёб дурдоналари каби турк халқига ҳам битмас-туганмас завқ-шавқ ва шуур бериб келмоқда. Ҳа, халқ кимдан ва нимадан андоза олиш кераклигини ўзи билади. Бундай андозалар сиёсий гуруҳлар томонидан тиқиштирилар экан, бу кутилмаган натижалар беради, муҳими, сохтакорликка олиб келади. Руслаштириш сиёсати бизда ана шундай, ғайришуурий тарзда ўтказилди.

Бизнинг тоғли кишлоқда қирқинчи йилларга хос бир воқеани ҳалигача кулиб-кулиб эслаб юришадим.

Россия ҳудудида ҳарбий хизмат бурчини ўтаган йигит кишлоққа бир рус қизини уйланиш мақсадида олиб қайтади. Ота ноилж тўй қилиб беради. Бироқ уйдаги қариялар билан, айнқса, ўзини Махсум деб атайдиган қайнота билан келиннинг муомаласи ҳеч ҳам тўғри келмайди. Бахорда, қуёш ялт этган пайтда қўни-қўшнilar бола-чақалари билан тоқларнинг ораларини чишига туғинадилар. Шу пайтда Карим бо-бо (исми ўзгаририлди) ҳам келинига чой қайнаса қақиршини бир амаллаб тушунтириб, кетмонни қўлга олади-да, боққа тушиб кетади. Бир пайт тепадан, сула ўрнини бажарадиган оғилхонадан туриб келин қичқира бошлайди:

— Карим, чой готов!

Бобо тушунмай қайта-қайта сўрайди. Келин эса такрорлайди:

— Чай готов, чай пьёшь, Карим?!

Бу мулоқотга барча қўни-қўшнi гувоҳ бўлади. Янги келин қайнотасининг отини тутиб қақираётгани ҳаммани ҳайратга солади. Карим бобонинг лақаби ўла-ўлгунча «Карим чай пьёшь» бўлиб қолади. Гап бу ерда лақабда эмас, балки бизнинг мамлакатимизга европача удуллар худди ана шу келинчақ каби кириб келганидир.

Европача сажда қилишда, миллатларнинг қиёфаси ҳисобланган тили ва урф-одатлари ҳалақит берар эди. Октябр тўнтаришидан сўнг дунёга келган ҳоқимият миллатларнинг урф-одатларини кўриб кўрмасликка олди. Тилини четлаб ўтди. Қадимий халқ — ўзбекларнинг ёзуви ҳам икки маротаба ўзгаририлди. Энг қизиғи шундаки, барча кишлоқларда мактаби ва масжиди бўлгани ҳолда, халқи саводсиз деб эълон қилинди. Европа матбуоти, Туркистонни саводли қилиш учун юзаб йиллар зарур, деб бонг урди. Тақдир ҳазилини қарангки, юз йил ўша давлатнинг ўзи ҳам яшамади! Ёзувни ўзгариштир гоят узокни қўзлаб амалга оширилган маккорона тадбир эди. Чунки тарихга улкан олимлар, мутафаккирларни берган халқни истибдодга солиш осон эмас. Бунинг учун уни тарихини унуттишга мажбур қилиш лозим бўларди. Агар ўтмишдаги мутафаккирлар тилга олинадиган бўлса, уларнинг фикрларига суяниладиган бўлса, ўтмишни идеаллаштирилмоқда, деб аюханнос солишарди. Бу каби ёрликлар тоталитар тузум қаноти бўлди. Айнқса, «миллатчи», «халқ душмани», «давлат душмани» каби ёрликлар кишилар тақдирини ҳал этаверар эди. Бундай ёрликлар осилган

бирор кимса ўзининг ҳақлигини исботлаб беролмас эди. Чунки, ҳар доим «давлат ҳимоячиси» ва компартия тўғри бўлиб чиқаверарди. Айнқса, кулоқ қилишларни, қатагонларни бошидан кечирган халқда давлат билан баҳслашиб, ўз ҳуқуқини ҳимоя этиш каби фикрнинг ўзи йўқолиб кетганди.

Очигини айтиш керакки, ахвол чинакамига ташвишланарли даражага келиб қолган эди. Бошқасини қўяйлигу узок чекка кишлоқларда ҳам ҳужжатлар рус тилида расмийлаштирилар, аризалар рус тилида ёзилдиган бўлиб қолган эди. Тилимизнинг аҳволига бир назар ташланг. Биз бугун тўсатдан уни ўрганиб қолган русча ва бошқа интернационал сўзлардан тозалашга киришиб ва бундай сўзларнинг муқобилини топиб қўллай бошладик. Шу боисдан батзан бугун янги қўллана бошлаган соф ўзбекча ибораларни ўқиб тушунмай қоласан киши. Тил илгаридек ривожланишда давом этаверганда нима бўларди?..

Ҳаётимиздаги ҳар бир ютуқ ва камчилик Европага солиштириб баҳоланадиган бўлди. Адабиётимизда рус кишисининг образини яратиш мажбурият бўлиб қолди. Санъат аҳли ҳам ўз халқи эмас, Оврўпа давлатларига бориб келгани билан мактанадиган бўлди.

Буни қарангки, меъморчилик ҳам сиёсат қурбони бўлди. Мусиқамиздаги ахвол эса ундан ҳам ачинарли. Миллий куй ва қўшиқларимизга «монодия» деб бурунларини жийирадиган бўлиб қолишди. Халқимиз севиб эшитадиган қўшиқчиларнинг «овози бир октавали», деб инкор этдилар. Гўё ҳақиқий қўшиқ кўп охангли музика билан, икки октавали овоз билан айтилар эмиш. Балки Европада шундайдир. Бизнинг халқимиз монодияни, яккахон, бир октавали овоз билан айтиладиган ўйноқи, шўх қўшиқларни яхши кўрса, нима қилиши керак? Бундай савол берилса, Европача санъат тарафдорлари яна бўш келмайдилар: «Ҳақиқий маданият этаси бўладиган одам икки октавали қўшиқни қадрлаши керак», дейишди. Қўшиқ халқ учун ижро этиладими ёки Европа маданиятини кўз-кўз қилиш учунми? Профессинал ижод деб ҳозиргача европача санъатни тушуниб келдик. Хўш, яккахон ўзбек созандалари профессионал ижодкорлар эмасми? Виз профессионал ижод деб халққа 70 йилдан бери тушунтириб келаётган симфонияларни ҳеч ким эшитаётгани йўқ-ку. Опера театрида бир спектаклга 400 киши хизмат қилиши мумкин, бироқ аалда 40 томошабинни топиш амри маҳол! Бу театр кимнинг маблағига яшаётганини суриштирадиган одам йўқ. Қолаверса, опера ўзбек халқи мафқураси учун бегона эканини тан оладиган мард йўқ. Операни Европа ёқтирадим, биз ҳам ёқтиришимиз мажбурий!..

Биз бу билан, европача урф-одатлар инсониятга қони зарар, деб инонтирмоқчи эмасмиз. Ҳар бир одат ўз эли учун қимматли, улуг. Уни бошқа халқ учун кўр-кўрона қўлланар экан, кўпинча аянчли ва кулгили ҳолатлар келиб чиқади. Мен бир вақтлар мафқурамиз бошида турган бир шахс мусулмонларни ҳам гробда кўмишга даъват этганини ўз оғзидан эшитганимда ёқа ушла-гандим. Шунда беихтиёр бир хикоядаги

вокеа ёдга тушади. Қайсидир рахбар отасининг таъзиясини янгибга ўтказишга қарор қилади ва кўнгил сўраб келувчиларга ароқ кўяди. Мотам сўзлари қадаҳ билан айтилади бошланади. Шунда келувчиларнинг кайфи оғиб қолган; бири азанинг тўйдан фарқи йўқлигини кўриб тўсатдан ашула бошлаб юборади...

Бироқ «янгилик»дан дафъатан воз кечиш қатағонлар ҳали унутилмаган юрда осон бўлармикан? Йўқ, албатта. Европача удумларни биз ҳеч ўзгаришсиз қабул қилишга мажбур эдик. Унга киритилган ҳар бир янгилик рахбарнинг ёнида иккинчи рахбар бўлиб турган марказ билан бевосита алоқадор амалдорлар назаридан четда қолмасди. Шунинг учун марказ қиладиган ҳар қандай шаъмага ҳам эътибор билан қараб келдик. Бироқ, бир халққа бошқа халқнинг удумини, сунъий тарзда тикиштиришнинг оқибатларини энди билаяпмиз.

Инсон яхши тарбия топиши учун у туғилган онлариданоқ ота-она қайгуриши керак. Афсуски, табиий қоидаларни биз туғуруқ-хоналарданоқ бузмокдамиз. Оналаримиз ўзларининг буюк фарзандларини конвейер усулида иш олиб бориладиган туғруқхоналарда туққан эмаслар. Бу ердаги эркак доғларига шарқ аёллари қандай қарайдилар ё бўлмаса, туғруқхонага тушган турли миллат, турли ирққа хос оналар сутини аралаштирган ҳолда болаларга бериш мур-

раклар организмда, улар руҳиятида қандай ўзгаришлар пайдо қилишини ҳали ҳеч ким билмайди-ку!

Халқ амалиётида ҳаром-ҳалол деган тушунчалар асрлар давомида шаклланади. Балки бу амалий тажрибалар замирида маълум минтақада яшайдиган халқнинг ўзига фойдали ёки зарарли, мижозига тўғри келадиган-келмайдиган егуликларга муносабат ва қонун-қоидалар мужассамлашган бўлиши аҳтимолдан холи эмас. Бироқ биз ҳатто Европа минтақасидан келтирилган мол сўйиш конвейерига ҳам ўз одатларимизга мос ўзгартириш кирита олмадик. Маълумки, мол сўйганда, одатимизга кўра унинг боши танасидан тезда узилади. Шундагина қонлар чиқиб кетиб, гўштнинг нафақат мазаси, балки ранги ҳам ўзгача бўлади. Бошқада сўйилган гўшт макруҳ ҳисобланади. Бироқ гўшт комбинатида шунинг гувоҳи бўлдики, кўй ёки моллар сўйишдан илгари электр токи билан қарахт қилиб олинди ва маълум томирларига кесилади. Улар конвейерда секин-секин ўла борадилар. Молларнинг қони гўштга уриб, қизариб кетади. Ана шу гўшт аҳолига бемалол тарқатилаверилади. Демак, ҳалол молларимизни ҳаромлаштирдик! Бундай вазиятларда туғилиб ўсаётган болаларимиз ҳаром билан ҳалолни фарқлармиканлар? Вефаросатларча яшаш, ҳаромдан ҳазар қилмаслик уларнинг ҳаёт тарзига айланиб қолмапти-

микан? Бугун кўпайиб кетган ўғрилиқ ва бошқа жиноятларга сабаб аслида бизнинг ҳалолни ҳаромдан ажрата олмай қолганимиз, юқоридан қандай андоза таклиф этилса, шуни қабул қилаверганимиз сабабдир, десак асло хато бўлмайди.

Европага сажда қилиш яхши натижаларга олиб келмаганлиги инқирозга учраган тоталитар тузумдан чиқариладиган энг биринчи хулоса бўлиши керак. Шунингдек, мустақилликнинг илк қонуни ҳам ҳар бир халқ ота-боболари удумларини, вазиятларини давом эттирган ҳолда, ҳеч кимнинг ҳуқуқий имкониятларига соя солмаган тарзда яшашидир. Лекин биз етмиш йил давомида мафкуравий оламимизга келтирган зарарларни бир-икки йилда тузатиш қийиндир. Буни тузатиш учун, балки бузиш учун кетгандан ортиқроқ вақт кетмаса қолмас эди! Ҳар қалай, халқ азалий удумларини қайтадан тиклайди, қулоч ёдиреди. Фақат бу ишга ҳалоллик, қатъият билан киришсак, адашган андозаларнинг макбул бўлмаганларини аста-секинлик билан турмушимиздан чиқариб ташлайверсак, халқимиз ўз қалби ва қиёфасини тикласа, бу — мустақиллигимизнинг мустаҳкам пойдевори бўлиши муқаррар.

Рашид РАУПОВ

МУШТАРИЙ МАКТУБЛАРИДАН

Ўйлаганинг эзгулик бўлсин!

Ҳали-ҳали ёдимда, тўйимиз кунини мен кўёв жўра ҳамроҳлигида, келин дугонаси билан қишлоғимиз мулласи ўтирган хонага гоятда тортинчоқлик билан, уялиб-қимтиниб салом бериб кириб боргандик. Мулла бизлардан исмларимизни сўраб билди. У киши биздан, бир-бирларининг яхши билиб, хоҳлаб турмуш қура-яписизларми, зўрлаб ёки бошқалар хоҳиш-иродаи билан никоҳдан ўтма-яписизларми, дея сўради. Шундан сўнг, калимаи шаҳодатни биласизларми, деди. Биз жавоб беролмадик. Мулла бобо анча мулзам қилдилар бизни. Ота-оналарнинг бамаъни одамларку, нега ўргатишмади, дея чимчилаб ҳам қўйдилар. Кейин ўзлари айтиб турдилар. Бизлар тақрорлаб бордик. Никоҳ ўқилди. Мен шунда ҳар бир мусулмон бандасига болагиданоқ бундай зарур нарсалар ўргатилиши кераклигини кўнглимдан ўтказгандим.

Яхшиямки жасоратли, қалбида миллий анъаналарга садоқати зўр фидойиларимиз бор экан, ҳар қандай қатағонларга қарамасдан никоҳ ўқитиш сингари одатларимиз йўқолиб кетмади. Лекин баъзи бир ўзга маданиятларга эргашган, эришган оилалар, ёш йигит-қизлар, ота-оналар никоҳ ўқитишни маданиятсизлик ҳисоблашарди. Афсуски, ҳали ҳам шундайлар кўпчиликини ташкил қиладди. Алҳазар!.. Шунинг учун ҳам тўй-ҳашамлар, хусусан никоҳ базмлари жуда баъканалашиб бормоқда. Бундай тўйларда керагидан ортиқ сарф-харажатларга йўл қўйилмоқда.

Кўпчилик ёшларимиз никоҳ базмларида ўта баҳкана қилиқлар қилишади. Спиртли ичимликларни ҳаддан зиёд истеъмол қилишади. Ҳатто келин ва кўёвни

ичишга мажбур қиладиганлар ҳам топилади. Ахир икки ёш қовушаётган шундай нозик соатларда уларнинг шаффор иффату ҳаёлларини пайхон қилиш эмас-

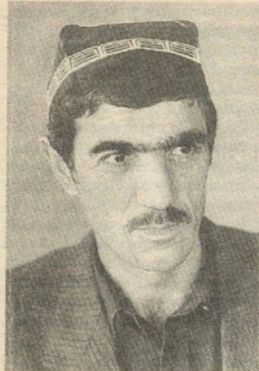
ми бу. Аслида келинни-ку кўёверинг, ҳатто кўёвнинг ҳам ҳеч бўлмаса қирқ кунгача — чилласи чиқмагунча бунақа номаъқул ичимликларни ичмасликини қадимий удумларимиз буюрди-ку!

Кейин яна бир масала. Ўша мулла бобо никоҳ ўқишдан аввал Фалончибой, Пистончибойнинг ўғли; Фалончибой Пистончибойнинг қизи, дея мурожаат қилганди бизга. Никоҳни қайд этиш дафтарчасида ҳам Европага кўр-кўрона тақлид қилмасдан худди ўша ҳолатда насл-насабини ўғли, қизи тарзида ёздиршса бўлмайди. Қиз бола ҳам отасининг қизи бўлиб қолаверсин-да. Шундан сўнг ёш келин-кўёв туғилажак фарзандларига ҳам ҳужжатларни худди шу тақлид ёздиршга одатланишади. Ахир биз қачонгача қадимий урф-одат ва қадриятларимизни оёқ ости қиламиз? Уларни тиклаш, ҳатто қадрлаш, улар билан фахрланиш пайти етмадими? Зеро, ҳар бир халқ ўтмиши билан тирив ва келажаги билан гўзал эмасми?!

Мана, сиз суратда кўриб турган ёш келин-кўёвлар ҳам худди шу хусусда суҳбатлашаётгандек туюлди менга. Уларнинг бири гўё Кумушой Қодирбой қизи, бири Мукамалбек Ботирбой ўғли бўлиб никоҳдан ўтишмоқчимикан? Ёки бўлмаса миллий либосларимизни кийиб олсак-чи, дейишмоқдами?

Илоҳим, ўйлаганлари эзгулик бўлиш ишчилар.

Абдугафур ҒАЙБУЛЛАЕВ,
фалсафа фанлари номзоди.

ШУКУР ҚУРБОН

Расулulloҳ айтувлар

1.

Яхши сифатларин ёдланг марҳумнинг,
Ёмон жиҳатларин олмангиз эсга!
Ёқмайдими, жиминг, оғзингиз юминг,
Кўминг жаҳолатни кўкрагингизга.

2.

Ватан сарҳадин бир кун ҳимоя этмоқ, дуруст —
Нафл ибодатига бош қўйгандан олтмиш йил
Ки мазлум эл яшар тиз чўкиб, ерга тикиб кўз,
Кўринмас унга осмон ҳамда жаннат сари йўл.

3.

Кўнглини дардларда доғлар эдингиз,
Уни балоларга чоғлар эдингиз.
Менинг билганимни билганингизда,
Сиз ҳам оз кулиб, кўп йиглар эдингиз.

4.

Ҳикмат — йўқотган азиз нарсасидир мўъминнинг,
Улаштира ҳақлидир қайда, кимдан эшитса.
Ҳаққи кетмас кимсанинг, ўтаётган умрини
Боқий битта ҳикматни ўранишига бахш этса.

5.

Қурбонликка, дерлар, азага, тўйга
Инсон қўй зотини сўйгани сўйган.
Қўй — камаймас, ит-чи, кўпаймайди ҳеч,
Қўй — мўъмин. Мўъминни Худойим сўйган.

6.

Икки кўз, икки қўл, икки оёғнинг
Зиноси бўлади, буни ёдда тут.
Қаҳрига учрама яқин — йироқнинг,
Кўнглингни, йўлингни пок-покиза тут.

7.

Энг аччиқ ҳақиқат — халқ ҳақидаги ҳақиқат,
Уни жўмард эр золим подшога айтар бот-бот.
Қолгани шунчаки гап, қолгани миш-миш фақат,
Қолганини сизу биз эшитамиз умрбод.

8.

Замонлар келади дин йўлини тутган —
Чўғни тутиб турган каби бўлади.
Имонсизлар аро дард чекиб ўтган
Имонлилар аро Набий бўлади.

9.

Ер юзида ёмонлар қолишган кунни
Қўпар эмиш қиёмат, бўлингиз огоҳ!
Бир яхши одам яшар, асрангиз уни,
Бир яхши одам яшар, асранг уни, оҳ!

10.

Ҳалокатга учраб боргандай бешак
Эрига ҳукмрон аёл дам сайин.
Хотинга итоат айлаган эркак
Ҳалокатга учраб бир кунни тайин.

11.

Агар мумкин бўлса буюрмоқ, дердим:
«Эрларига сажда қилсин хотинлар!»
Ки уларга яқин киши йўқ эрдан,
Ҳақли киши ҳам йўқ, билинг, хотинлар!

12.

Отага итоат тенг — Аллоҳга итоатга,
Ҳар сўзини кўзингга сурмаи Сулаймон қил.
Авалл уни тавоф эт, сўнгра бор ибодатга,
Юртга шоҳ бўлсанг-да, бўл отанг учун содиқ қул.

13.

Бу мен — пайғамбарнинг юксак носиси:
«Эй, қачон тўйсан, одам боласи?!»
Очкўзлик, нокаслик, ношукрликни
Эй, қачон қўйсан, одам боласи?!»

14.

Одамларга керак бўлар экансан,
Сўйган бандасисан, демак, Аллоҳнинг.
Демак, юрагингдан ўтади баъзан
Аччиқ экинлари эл чеккан оҳнинг.

15.

Кўзингни юм, энг аввало, аҳмоқдан сақлан!
Қулоқларинг беркит, илло, аҳмоқдан сақлан!
Қоч оёғинг қўлга олиб, жон борича қоч
Ва қўлласин сени Худо, аҳмоқдан сақлан!

16.

Ҳеч нени ҳал этмас пўтқлар, сўзлар,
Беҳудадир ҳадеб чекилган оҳ-воҳ,
Ички дунёнгизни яхшилангизлар,
Ташқи дунёнгизни ростлайди Аллоҳ.

17.

Раҳмат нури ёғар сенга — жуфти ҳалолнинг билан
Меҳр ҳамда муҳаббат-ла тўқнашса нигоҳларинг
Ва яхши сўз айтсанг унга, ушласанг қўлларидан,
Бармоқларинг орасидан тўкилар гуноҳларинг.

18.

Юзи шувитликнинг ҳасрати ёмон,
Ҳеч кимдан ҳеч нима сўрама, дўстим,
Қолсанг, тириклардай қола бил омон,
Улсанг, марҳумлардай жон бера ол жим.

19.

Ғазабланма — азобланасан,
Азобланар кўксингда иймон,
Қиёматда ўтда ёнасан,
Топилмайди ўчиргувчи жон.

20.

Феълингни кенг қилсанг, дунё бўлмас тор.
Кўтарилган болтанинг тушиши ҳам бор —
Туриб бердинг — мақташди ҳудда-беҳудда,
Энди туҳмат қилурлар, чиди, нобакор!

Етти хазинанинг бири.

Чироқчи туманидаги «Кўкдала» давлат хўжалигида ўтган йили ҳосил мўл бўлди. Суратда: Ўзбекистон халқ ноибى Абди Турдиев ва унинг шогирдлари ўзлари етиштирган мўл ҳосил хусусида завқ-шавқ билан суҳбатлашмоқдалар.

Сураткаш Р. НУРИНБОЕВ

Самарқанд туманидаги «Гулистон» жамоа хўжалиги.

Ҳосил сайли кечгача давом этди.

Жарроҳлик — инсонларга ҳаёт бағишловчи
улуғ касб.

Суратда: Жарроҳ Қайом Баҳромовнинг на-
батдаги операцияга киришадиган пайти.

Тоза сув танни яйратади.

Сураткаш Р. НУРИНБОВ

21.

Эй, инсон, тўрт мучанг бўлсин десанг бут,
Ҳар кун бир яхшилик этагини тут.
Ки уч юз олтимиш беш сўнган-бўгининг
Садақа сўрайди сендан кўзи тўрт.

22.

Бемор дўстни кўргани борсанг, юрарсан,
Сен беҳишт йўлларида, жинон боғидан.
Ва Аллоҳ жамолини равшан кўрарсан,
Мўъмин бемор кўзига боққан чоғингда.

23.

Мўъмин киши назарида иймон нури бор,
Шу нур билан қарар у, бўлингиз огоҳ!
Нозаҳон еткурсангиз сиз унга озор,
Ҳимоясига шу чоқ шошилар Аллоҳ.

24.

Аллоҳ бу бандасига илм берган, жим.
Нега ундан мол сўраб, қиласан мулзам.
Моли бўлса, нетарди бу зотда илм,
Кўрсатарди-қўярди сўрамасанг ҳам.

25.

Дониси нодонига бош эгиб турган
Бу янги авлодни Худоми урган?
Расулulloҳ айтур: Меҳмонга итмас,
Итнинг қорнидаги кучуклар ҳурган.

26.

Одамлар бузилиб кетди, деганнинг
Аслида, ўзлари бузилиб кетган.
Яшайди сўппайиб хор ва бемаъни,
Дўсту ёрларидан узилиб кетган.

27.

Бошга не кунларни солмайди бу тил,
Жиловин қўлга ол, топ бунга ижкон,
Ёмонларга яхши муомала қил,
Балонинг олдини оласан, инсон.

28.

Муттасил янглишиш тажрибалари,
Мулоҳим ва ювош айлар инсонни,
Чекилган ғамларнинг юки, залвари
Букчайтириб қўяр ҳис-ҳаяжонни.

29.

Яхшидир ҳар киши жаҳлин тиёлса,
Яхшидир яшаса ҳамма дўст, иноқ.
Пайқалур ҳатто тоғ тоққа зулм қилса,
Парчалаб ташланур ўша золим тоғ.

30.

Дониликнинг тўққиз қисми узлатда,
Ўз-ўзини англаш билан файзиёб,
Бир қисми одамлар билан суҳбатда,
Эл сўзини тинглаш билан файзиёб.

31.

Нокасларнинг ишқу амали,
Эр йигитни ҳайрон айлади,
Эҳсон бино этган қамални,
Йўқчиликлар вайрон айлади.

32.

Жамоли тилдадир эркак кишининг,
Ки ул ҳам пардалик бўлгани дуруст,

Ки ул ҳам ёқтирар пардоз ишини,
Ки унга ҳам керак ҳар кун яхши сўз.

33.

Қавмлар! Бу не ҳол, парокандасиз?
Сиздами ё менинг кўзимдами айб?
Журъат-жасоратда, қалбдами нуқс?
Сабр-тоқатдами, тўзимдами айб?

34.

Елғизлик яхшидир — ёмон дардкашдан
Ва солиҳ суҳбатдош — якка, тоқликдан
Ва ширин сўзламоқ — сукут сақлашдан
Ҳажда мум тишламоқ — вайсақиликдан.

35.

Яхши одам — атторнинг қутиси гўё,
Хуш бўйларин туясан, яқин борсанг, бас,
Йиллаб дўстлашиб юрмоқ шарт эмас ҳатто.
Ўзоқроқ сўзлашиш ҳам, эҳтимом, шартмас.

36.

Меъёрин бил дўстлик-душманликнинг ҳам,
Дўст — душман, душман — дўст бўлиши мумкин,
Кутилмаган ғамдан қотмайсан у дам,
Кўтарасан шундай қувонини юкин.

37.

Омонат тиргович — эҳтиёткорлик
Тақдирни ҳеч қачон ўзгартиролмас.
Оғоч мева қилар бўлса ҳам эгик,
Синган шохлари ҳам кўчада қолмас.

38.

Биздан эмас — бир қавмни иккига бўлган,
Биздан эмас — бўлинганлар ҳолига кулган,
Биздан эмас — бўлинганлар, парчинланганлар —
Аҳволига куймаганлар, ачинмаганлар!

39.

Аҳли муслим билмас балки одамларга еткурган
Яхшилиги уларга қандай завоқ бағишларин,
Чунки унинг ҳаётига иймон қуши ин қурган...
Мунофиқлар била туриб қилар қабих ишларин.

40.

Кўнгил билан обдан кенгаш қурганмиз
То улур бу йўлга қўйгунча қадам,
Ўзимизга нени раво кўрганмиз,
Раво кўрдик дўсту биродарга ҳам.

Ҳ-Ҳ беш йиллар муқаддам: «Боболаримиз ёзиб қолдирган қўлёзма асарларни, агар шарқшунос олимларимиз ҳозирги суръатда фаолият кўрсатсалар, ўрганиш, тадқиқ этиш учун тўрт юз йил керак бўлади», деган гапни эшитиб, қаттиқ эзилгандим. Биз тенгилар улардан бебаҳра қоларканмиз-да, деган ўй мени ташвишлантирганди.

Худого шукрки, ошкоралик ва мустақиллик шарофати туфайли бундай бўлмади. Аждодларимиз илмига, руҳий оламига сафар юракда айрича мушоҳада-ўй ва таассурот уйғотади. Уларга муносабат билдириш иштиёқи жўш уради.

Ҳадиси шарифлардан илҳомланиб ёзилган туркум ана шундай иштиёқ туфайли дунёга келди.

МУАЛЛИФ

Латофат ё Назокатдир,
Гулчеҳра ё Адолатдир,
Муниса, Нодира ёки
Бир мард ошиққа Роҳатдир...

Абдусанд

«Баҳром ака!
Сизнинг тинчтингизни бузиб ушбу хатни
ёзаётганим учун маъзур тугишингизни сў-
райман. Хат ёзмасам иложи йўққа ўхшайди.
Нима қилайки, қиз бола эканман, сизга
юрагимни очишга юзим чидамади. Ушбу
хатни қачонлардир ўқиб қоларсиз, демак,
менинг муҳаббатимдан ҳам огоҳ бўларсиз,
деган умиддан. Мен учун энг муҳими —
шу!

Баҳром ака, балки сиз бахтингизни топиб
оларсиз, балки тасофифларга тўла бу ҳаёт
бизни яна учраштиради. Қаерда бўлсангиз
ҳам, бахтингиз бўлишини орзу қилган бир
қизни унутманг.

Мукаррам*

НАВРЎЗ

Темур УБАЙДУЛЛО

Китобга қарайдим. «Юрак сирлари». Бах-
ром ўзимнинг девор-дармиён қўшим эди.
Ҳозир Қўшқўрғон қишлоғида яшайди, мак-
табда муаллим, физикадан дарс беради. Ёши
ўттиз бешларда-ку, сочидаги оқларни кўриб
хайрон қоласиз. Мукаррам-чи? Ким экан у
қиз? Бир чеккаси ҳозир дам олишда бўлган-
лигимдан, ҳам зиёрат, ҳам тижорат деганла-
ридек, дўстимни йўқлашга аҳд қилдим.

Тонгда Баҳромнинг уйига кириб келдим.
Шинам, ўртаминагина уй. Лекин ҳовлиси-
нинг чиройига қараб тўйиб бўлмасди. Фас-
ли баҳор эмасми, ҳовлидаги азим бир туپ
ўрик қийос гуллаган, олмалар сичқонқу-
лок бўлиб қолган эди.

Қўнғироққа қўл чўзим. Эшикда Баҳром
кўринди.

— Мурод! — унинг кўзлари қувончдан
чақнаб кетди. — Ўзингмисан?

— Ўзимман-да, ошнам.

Икковлон қучоқлаша кетдик. Нури хо-
ла — Баҳромнинг онаси, ошга уннай бошла-
ди. То ош пишгунча Баҳром билан қишлоқ
айландик.

Ҳадеганда Мукаррам эсимга келаверди.
Ичим пишиб кетди. Журналист халки елим-
табиат бўлади: бир нарсага ёпишиб олдим,
билиб олмагунча на ўзи тинчийди, на биров-
ни тинчитади. Нима бўлса бўлди дедиму
шартта хатни олдига қўйдим.

Баҳром алланечук бўлиб кетди:

— Ие, қаердан олдинг бунни?

— Менга совға қилган китобларингнинг
ичида экан. Айт-чи, ўзи нима бўлган?..

Баҳром бошини қуйи солди. Назарим-
да, унинг оқ сочлари яна ҳам кўпайгандай
туюлди. Ниҳоят, у бошини кўтариб, жилмай-
ди:

— Ҳозир мавруди эмас, кейин...

Ошдан кейин Баҳром ўзининг хонасига
бошлади. Стулга оҳиста чўкди-да, диванга
ишора қилди.

— Ўтир.

Папиросга ўт туташтириб, чўғларига узоқ
тиктиди. Кейин гап бошлади:

— Яхшилаб эшит. Билмадим, жуда тўлиб
кетдимми, ҳайтовур бу гапларни фақат
сен эшитаяпсан. Журналист одамсан, бирон
материалингга фойдаси тегар. Бир кунингга
яратарсан. Ҳамма айтганларимни ёз, ёзсанг
майли, билиб қўйишин мени... Умуман, бу
жуда ғалати бир қисмат, ғалати бир қисса...

Биринчи ҳикоя

ТУМОР

Бу воқеаларга анча бўлиб қолди, ўн йил-
дан ошди-ёв, чамаси. Донишмандлар ўтган
қунарига ачинмаслиги билан аҳмоқлардан
фарқ қилар экан. Бу билан донишмандман
деяётганим йўқ, фақатгина эслаяпман. Ме-
нинг ҳаётимдаги муҳаббат савдоси шундай
бошланган эди.

Институтни тугатганимдан кейин Турбат
қишлоғидаги ўрта мактабга йўлланма ола-
ман, деб аҳд қилдим. Виласан-ку, Турбат жу-
да гўзал жой. Бунинг устига, ота-боболарим
асли турбатлик. Туғилган еримда хизмат қи-
лай дедим. Шунинг учун муаллимлик ама-
лиётимни ҳам Турбатда ўтказмоқчи бўлдим.

Юзига қуйиб қўйгандек ярашиб тушган
Ёмғир қуйгандан қуярди. Ҳали-бери тин
мас, дейман. Шу зўлда анча ўтирдик.

У ора-сира киприклари орасидан кўзлари-
ни сузиб менга қараб қўяр эди. Исми Санам
экан.

— Ўқийсизми?

У бошини чайқади.

— Отамга қарайман, онам ўлган.

Орага яна жимлик чўкди.

Ёмғир тиниб, ҳаво очилди. Табиатнинг гу-
бори ювилиб кетгандек, атроф кўм-кўк жило-
ланади. Майсаларда илиниб қолган ёмғир
томчилари қуёш нурида инжудек товлана
бошлади.

Санам ўрнидан турди.

— Ёмғир тинибди. Кетамиз.

Мен ҳам Санамга қўй ҳайдашиб, Турбатга
кетдик. Роса бир соат деганда қишлоқ кўри-
ди. У менга мактабни кўрсатиб қўйди.

...Дарсларни бошлаб юбордим. Ростини авва-
лига бир оз қийналдим. Кейин ҳаммаси
маромига тушиб кетди. Қариндошларники-
дан паноҳ топдим.

Майсаларга узаниб ётдим. Назаримда,
бугун оламда ўзгача ғусун, ўзга бир файз
ҳукмрон. Масъум ҳаёлларга банд бўлиб
ётганимда Санам аллақайдан териб келган
чўчмоқларини устимдан сочиб юборди.

Томиримда қоним қайнаб кетди назарим-
да. У қочар, мен эса қувлар эдим. Ётдим.
Шу тонда олам остин-устун бўлиб кетса ҳам,
менга бари бир эди. У ҳам энтикиб
нафас олганидан кўкраклари қалқиб-қалқиб
тушарди. Мен тутиб турган қўли бирам
ширин титрардики, кўзим унинг бўйнига
осилиб турган туморга тушди.

— Бу нима? — унга қўл чўзим. У қўлим-
ни кўксига босди.

— Тумор. Онамдан менга ёдгорлик. Бўй-
нингдан қўйма, бахтли қилади, деганлар.

Қиз бола ҳам шунчалик гўзал бўладими?
Аста елкаларидан ушлаб бағримга тортидим.

«Оламдаги бутун гўзаллик шунга берил-
ганми?»

— Қўйинг, қўйинг, — шивирлади у.

— Санам, Санамим...

Олам чир айланиб кетди. Юрагим гурсе-
гурсе уради...

...Кун оққунга қадар кирма-қир юрдик.
Сирлашдик. Мен оладиган, у тегадиган бўл-
ди.

Санам нима биландир жигимга тегди.
Қувлаб қолдим. Икки-уч сакрашдаёқ етиб
олдим. У менга чап бермоқчи бўлудди,
қоқилиб кетиб, йиқилди. Мен эса унинг у-
стига. Қўз олдим қоронғу. Томиримда қон
гупиллаб оқаяпти. Фақат бир оғиз сўз эсим-
да...

— Санам...

— Қўйинг, Баҳром ака, эсингизни
йиринг...

— Санам...

Қўлларим оғирдек унинг белидан сиқар
эди. На илтижоси, на кўз ёшини сездим.
Хуллас... эсимни йиғиб ололмадим...

Санам мени то катта йўлгача кузатиб
келди. Мен унга онамни унотаману қайта-
ман, дедим. Қиз шўрлик йиғлайвериб, хун
бўлиб кетди. «Қайтинг, тезроқ қайтинг, отам
билиб қолса шарманда бўламан», дерди.

Уйга келсам, воқеа тамоман бошқача.
Онам хурсанд, оёғи олти, қўли етти, бир
ўргилиб, минг айланади...

— Баҳромжон, мана, кап-катта йиғит бў-
либ қолдинг. Мактаб дединг, битирдинг. Ин-
ститут дединг, битираяпсан. Амалиёт дединг,
бориб келдинг. Энди бу ёғини менга қўйиб
берасан. Мадазим отанинг кенжақойи бирам
ажойиб бўлиб кетибдики! Шунини орқавот-
дан сенга фотиҳа қилиб қўйдик.

— А?!

— Болам-эй, сенинг дидингга ўтиришди-
ганидан топаман. Онанг ҳам билади киمنى
танлашни. Аммо хотиндан ёлчийсан, болам,
ёлчийсан.

Мен ётиги билан оймимга Санам ҳақида
гапирдим. Ҳаммасини айтдим-у, асосийси-
ни — ўша... бўлган воқеани айтмадим. Нега
ундай қилдим — билмайман. Ойим хандон
ташлаб қулиб юборди.

— Игитчилик, мингта қизга хуштор бў-
ласан, биттасини олсан. Муҳаббат нимали-
гини қаёқдан билардинг. Қўзинг кўр, қуло-
гинг қар пайтинг, терак ҳам кўзингга
нозанин кўринади.

Ҳикоя

ЁМҒИРЛАРИ

Турбат — чўл ўртасида жойлашган қиш-
лоқ. Икки томонида қирлар, тоғлар кўкрак
кериб ётибди. Қишлоқ ўртасидан шовуллаб
Тошлоқсой оқиб ўтади.

Шофёр бир қирдан ошиб тўхтади:

— Манов кетган йўл билан юрар, томи-
рим, анов қирнинг остида Турбатнинг. Мен
энди буюққа юраман.

Унга раҳмат айтиб, чўнтагимдан пул чи-
қардим.

— Ўзбек ўзимнинг оғам. Олмаيمان. Ҳа-
зил қилма, пахтачининг ўғли, пулинг кўп
бўлса, хотинингга атир-упа олиб бер.

Унинг гапларига қулиб, йўлга тушдим.

Уша китобларда ўқиган, ҳаёлимда тасав-
вур қилган қозоқ даштларининг ўртасида
якка ўзим кетаётиман. Атрофга қараб тўй-
майсан киши. Фақат сенга йўлу ҳаёл ошно.

Йўлга чиққанимда олачалоқ булутли ҳа-
во батамом бурканиб олди. Бир-икки совуқ
томчи ҳам тушиб қолди. Шитоб билан юра-
тибман, шофёр бола айтган қирдан ҳам ош-
дим, овул кўринмади.

Ёмғир заботига ола бошлади. Манзилимга
ҳали олис кўринади. Уст-бошим жикқа ивиб
кетди. Оёққа лой ёпишиб, юришим оғирлаш-
ди.

— Эй... й... й — Шу пайтда бир қизнинг
товуши эшитилди қулоғимга.

Қарасам, қир остида бир ўнгирча бор экан.
Ўнгир оғзида турган қиз қўли билан мени
чақираяпти. Шошилиб ўша томонга юрдим.
Хайрият, ибтидий бўлса ҳам, бошпана то-
пилди.

Қизга менинг аҳволим кулгили туялди
шекилли, қараб туриб қулиб юборди. Гарчи,
у чиройли қулса ҳам, менга оғир ботди.
Ўзимдаги ёмғир томчиларини қўлим билан
сидириб сўрадим:

— Нега қуласиз?

У жавоб бермай рўмолини менга узатди:

— Ўзингизни артиб олинг аввал.

— Нима қилиб турибсиз бу ерда?

Қиз боши билан сойга имо қилди. Бир су-
рув қўй ёмғирда бошини эгиб ғуж бўлиб ту-
рарди.

— Ўзингиз нима қилиб юрибсиз? — Тили
бирам ширин эканки!

— Турбатга келаётибман. Ўқитувчиман.

Орага сукут чўкди. Мен уни кузатиб чиқ-
дим. Ун саккиз ёшлардаги ажойиб қоматли
қиз. Пучуққина бурни кулчага ўхшаган

Санамни йўқлаб деярли ҳар куни бориб
турар эдим. У мени яшнаб кутиб оларди.
Отаси Вешимбой ота бўлса, отдан йиқилиб
оёғи шикастланган экан, ҳар борганимда
мени боши осмонга етгудек бўлиб кутиб
олар экан:

— Кел, қароғим, келақол, — дерди.

Санам билан алламаҳалгача сўзлашиб
ўтираимиз.

Бир куни Санамларникидан чиқиб келаёт-
сам, йўлимни икки йигит тўсди. Қарасам, шу
қишлоқлик Шамси билан Мурод.

— Ҳа, — дедим.

— Бу ёққа юр, — деди Шамси.

Бир четга чиқдик. Унинг кўзлари негадир
пирирарди. Сўнгра хирилдоқ овозда сўз
бошлади:

— Менга қара. Сен билан муштлашсам,
номардлик бўлар. Ўғил бола гап қил, Санам-
га уйланасанми?

Довдираб қолдим. Ростини, унга нисбатан
қизиқишим бор эди, холос. Аммо уни му-
ҳаббат деб бўлармикан?

— Қишлоқнинг олди қизи у. Уйланма-
санг, яқин келма, тумшунингни ёриб қўйма,
укдингми?

Уйланиб қолдим. Уйлансам шундай қизга
уйланаман-да. Бундан яхшисини топиб
бўлармиди, йўқми. Онам ҳам рози бўлар.
Ахир, якка-ёлғиз ўғилман!

— Уйланаман, — деб юбордим.

— Ўғил бола гапми шу? Бўпти, Санам
сеники. Қўз олайтирган номард. Лекин би-
либ қўй, унутма бунни. — У муштини бурни-
нинг тагига келтирди.

Қулиб юбордим.

— Энди ош қилиб берасан-да, Баҳром? —
Мурод менга нимагадир ҳасрат билан тикил-
ди.

Эрталаб ғира-шира қоронғида деразани
аллаким чертди.

— Ким?

— Оч, мен, Санам.

Апил-тапил қийиниб эшикни очдим.

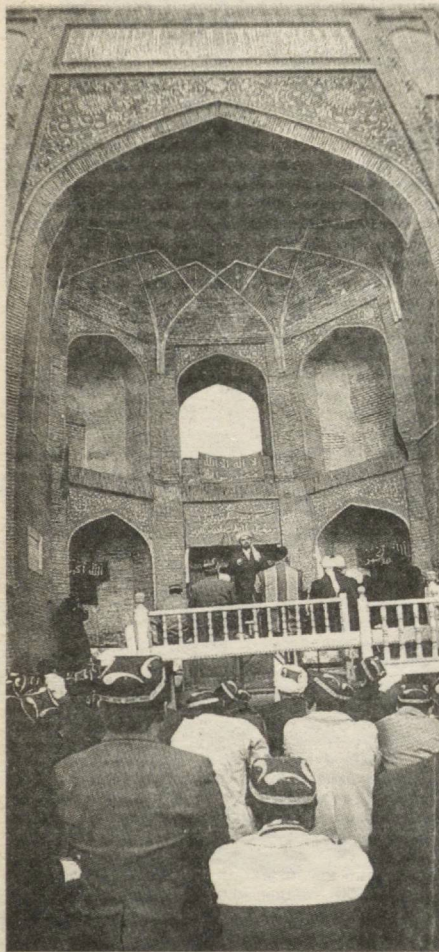
— Ҳа, Санам, тинчликми?

— Мен билан юрмайсизми? Вугун ишин-
гиз йўқдир. Қарашворасиз.

— Қаёққа?

— Анов қирга. Сурув ёямиз.

Уша куни Санам билан «чўпонлик» қил-
дим. Чўпонлик нашъасига роса қондим. Су-
рувни ёйиб юбордик.

Ҳаё — иймондадир

Ҳаё инсонларнинг энг юксак фазилатидир. Ақлли, ахлоқ-одобли, ҳусниҳулқли бандаларида ҳаё пардаси қалин бўлади. Шу пардада ор-номус, инсоф, диёнат, андиша, меҳр-оқибат жиловланиб туради.

Афсуски сўнги йилларда маънавиятимизнинг олий хислати бўлган ҳаё анчайин сусайиб кетгандек кўринади. Уғрилиқ, одам ўлдирши, гиёҳвандлик, қиморбозлик, порахўрлик, зино қилиш — фоҳишабозлик каби ноинсоний хатти-ҳаракатлар йилдан-йилга камайиш ўрнига кўпайиб бораётганлиги сир эмас.

Фарзандлари бўлатуриб, қариялар уйида умргуздоронлик қилаётган ота-оналар, ўз жигарпорасини етимхонага ташлаб қўйган ота-оналар, ёлғиз ўғли ва унинг оила аъзоларига уйдан жой бермай кўчага ҳайдаб қўйган оталар, арзимас ҳовли-жойни таллашиб ёқа бўғишган ака-укалару ўз онасига қўл кўтарган ўғил, қайнонасини уриб ўлдирган келин ва ҳоказо даҳшатли фожиаларнинг сон-саногини йўқ.

Ҳўш, нима сабабдан, инсонийлик ойнаси бунчалик чил-чил бўлиб синаётми? Виждон, ор-номус деган улғур хислатлар нега бунчалик тубанлашмоқда. Буларга бир сўз билан жавоб бериш мушкул албатта.

Бизнингча, Оврўпо йўсинидаги таълим-тарбия, даҳрийликка муқкасидан кетиш, шарқона одоб чегарасидан чиқиш, гарбда ишланган баъзи бир беҳаё филмларни кўриш, манманлик балоси бунга сабаб бўлаётган бўлса эҳтимол. Қолаверса Урта Осиё халқларининг ўзига хос бўлган азалӣ миллий қадриятлари, урф-одатлари, анъаналари, диний тарбияси бўғиб келинганлиги ўзининг аччиқ медалларини бераётди. Бунинг устига бизларни «Катта оға»ларимиз саводсиз, маданиятсиз ҳисоблашиб Оврўпо маданияти ва урф-одатларига кўр-кўрона эргашшига даъват

қилдилар. Диний эътиқодларимизга дарз кетиб, иймонимиз сусайди.

Уша — юқорида айтилган филмларда папирос чекиш, турли хил байрам, тантанали кеча ва тўйларни эркак ва аёллар биргаликда нишонлашлари, қадаҳ уриштириб спиртли ичимликлар ичишлари, йигит ва қизлар ўрта-сидаги беҳаё, шаҳвоний хатти-ҳаракатларни очиқ намоиш қилиш оддий ҳол саналарди. Кўпчилик ёшлар севишганлар ўрта-сидаги беандиша қилиқларни кўриш учун қайта-қайта кинога боришарди. Йигитларимизнинг аксарияти ҳарбий хизматни ўташ йилларида папирос чекиш ва ароқ ичишни ўрганиб қайтишарди.

Оқибати аён. Ҳозирда папирос чекмайдиган, ароқ ичмайдиган эркакларни санаб бериш осон. Даҳшатлиси шундаки, ўзбек аёллари орасида ҳам бу борада эркаклардан қолишмайдиганлар сонини ортиб бораётди. Эндиликда тўй, байрам кечалари, турли хил тантаналар ароқсиз ўтмайдиган аҳволга тушиб қолди. Ўзаро тилаклар айтиб, бирга қадаҳ уриштирилган, тўй охирида бир-бири билан ёқа бўғиши юз кўрмас бўлиб кетишмоқда. Тўйларда йигит ва қизлар ўртани тўлдиршиганча бир-бирига муқом қилиб, қийшангашларини айтмай қўяверинг. Тўйма-тўй юриб, пул йиғишни мақсад қилиб олган, беҳаёлларча кийинган «отарчи» раққосалар эса эндигина балогат ёшига етган йигитлар олдида келиб, шундай уятсиз қилиқлар қилишдики, сўз билан таърифлаш қийин.

Баъзи «тўтиқуш» тўй бошқарувчилар икки гапнинг бирида: келин ва кўвони ҳам ичшига мажбурлашади. Улар пул дардида янги-янги «ихтиролар» йўлаб топшишмоқда. Яъни никоҳ баъзида аёл қудаларни, сўнг келин билан кўвони ўртага чорлаб, рақсга тушишга таклиф этмоқдалар. Негаки «қистир-қистир

Онамнинг раъйига қарши бора олмадим. Номардлик қилдим, Санамага хат ёзиб, узр сўрадим, ҳаммасини ёздим: кимга уйланишимни ҳам, қачон тўй бўлишини ҳам. Ул-ганнынг устига кўмган қилиб: «Вари бир сени севман», деб қўшиб қўйганимни айтмайсани?

Орадан икки ҳафта ўтди. Икки ҳафта юрагим қадрдон бўлиб қолган олис яйловлар сари учарди. Охири, таваккал қилдим. Ойимнинг ҳай-ҳайлашига қарамасдан йўлга тушдим.

Уша таниш йўл. Уша манзара, уша гўзаллик. Дашт саҳоватга тўлиб ястаниб ётибди. Овулга чангга ботиб кириб бордим. Санамларнинг уйи олдида нима қилишимни билмай туриб қолдим. Қанча турганимни билмайман, уйдан оқсаганча Бешимбой оға чиқиб қолди. У менга ўқрайиб тикилди.

— Нима қилиб турибсан?

Юзимдаги чангини арта туриб унга мўлтир-раб қарадим.

— Санам йўқ, кетиб қолган, — уч-тўрт қадам юрди-да, менга ўғирлиб, кескин деди. — Қорангни кўрсатма, итвачча.

Кетишдан бошқа иложим қолмади. Отаси ҳам ҳамма гапдан хабардор. Йўл-йўлакай ўзимни ўзим сўкиб кетдим. Нега уша хатини ёздим-а? Вари бир кетар эканман-ку?!

Катта йўлга чиққанамда кўзим йўл ўртасида қорайиб турган нарсасига тушди. Бу ўша, Санамнинг бўйнидаги ёдгорлик тумор эди.

Яқинда азиз бўлган, муқаддас саналган бу буюм, менинг кўлим текканлиги учун тупроққа қоршиб ётарди. Чамаси, Санам менга боғлиқ бўлган ҳамма хотирадан юз ўғирибди!

Иккинчи ҳикоя СУМБУЛ

Оғайни, бахтсизлик ботмонлаб келиб, мисқолаб кетар экан. Улай агар, бошимдан ўтказмаганимда, бу гапга мутлақо ишонмасдим.

Уни яхши танирдим. Эндигина 18 га кирган. Авваллари унга эътибор бермай соҳидан тортиб йиғлатиб юрардим. Уша пайтларда бу қиз мени йиғлатишини ўйлабманми? Иسمи Саодат, эркалаб Сумбул дейишарди.

Тўйга тайёргарлик авжига, оймни қўяверасан: оғзи қулоғида. Тўй кунини белгилаш учун ойм менга маслаҳат солди.

— Ойи, — дедим, — хафа бўлмангу бир учрашай, кейин майли, қачон десангиз, менга бари бир.

Ойим рози бўлди. Сумбулни институтдан топдим. Мени кўриб қип-қизариб кетди.

— Салом, Баҳром ака, — деди у оҳиста.

— Салом, Саодат. Шу сиз билан андакки на суҳбатлашиб олмоқчиман, — дедим гапнинг ростига кўчиб. У кулиб қўйди.

— Ота-боболаримиз удумини бузиб-а?

— Вир гал кечиринглар...

— Шунангами? — Сумбул изтеҳзоли жилмайди, — Тўғри, бўлар иш бўлган. Қор ёққан, излар босилган, шундайми? Ҳар ҳолда маҳаллангиздасиз. Сизнинг изингизга сира қор ёғмайди. Мана бу хат унинг курағи бўлади.

У сумкасида конверт олиб менга узатди:

— Уқинг бунди, Дон Жуанжон.

Кўз олдим қоронғу бўлиб кетди. Кўлимдаги хат Санамдан эди!

— Сизга турмушга чиқиш — мен учун ўлим. Санамни нима қилдингиз? Сизга... сизга ўзини ишончини топширса-ю... Сиз бўлсангиз... Йигитлик номига ярашадими шу?

— Сумбул...

— Уялмасдан мени излаб келганингизни қаранг яна!

— Сумбул!

— Қиз бола ҳам одам, — деди у йиғлаб. — Унинг ҳис-туйғуларини ҳам ҳурмат қилиш керак. Сизда ярода борми ахир ўзи? Сиз... сиз, йигитман деб юрибсизми ҳали?

У шахд билан ўрнидан туриб кетди.

Хиёбонда ёлғиз ўзим қолдим. Шовуллаб оқаётган анҳор туйғуларимни ютиб юборгудек эди.

дан» тушган мўймай пуллар уларники бўлади-да! Ҳали синашта бўлмаган аёл қудалар ва ниҳоят келинлик ифтихари бўлиб ўтирган келиннинг кўпчилиги ўртасида рақсага тушибди аслида уят, андишасизлик эмасми? Наҳотки, имонимиз шунчалик сусайиб кетди! Ширакайф бўлиб олган йиллар эса ўз ҳақиқатларини унутиб, беҳаё хатти-ҳаракатлари билан ўзгаларнинг нафратига учирамоқдалар.

Қадимги юнон файласуфи Арасту: «Ичкилик — иштиёрий жинилик», деб жуда тўғри баҳо берган. Сўнгги йилларда тўйлардаги ичкилик устидан назорат сусайиб кетганлиги ачинарлидир. Оқибатда кўча-кўйларда маст-аласт юрүвчилар сонини ошмоқда, тўйлар кўнгулсизлик билан тугамоқда.

Ҳар бир тўйхона тарбия маскани эканлигини, бу ерда фақат катталар эмас, ёшлар, болалар, қизлар ҳам иштирок этишини унутмаслигимиз керак. Шу сабабли ҳар бир табирик сўз, ашула, рақс, қизиқчилик тарбиявий аҳамият касб этиши зарур.

Жамият учун, инсонлар соғлиги учун яна бир даҳшатли оғу папирос чекишдир. Чекишнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш чоралари кўрилмаётган. Бир қатор тараққиёт этган мамлакатларда мактаб, олий ўқув юрталари, жамоат жойлари, кинотеатрларда чекишни таъқиқловчи қонун қабул қилинганига кўп йиллар бўлган. Бизда эса унга қарши кураш усуллари ҳам йўқ.

Базми бир беҳаё чечувчилар аптобус ва трамвайларда, бекатларда, кинотеатр ва театрларда одамлар олдида бемалол чекаверадилар ва қолдиргани хоҳлаган жойга улоқтириладилар. «Бу ерда чекмиш мўжиза эмас», деб шитмоқ қилсангиз: «Сенинг ишинг бўлмасин», дея беандишлик қилишди. Чекишга қарши қонун қабул қилиш вақти аллақачон келганлигини унутмаслик керак.

Ўзбек халқининг ҳам минг-минг йиллик миллий урф-одатлари, анъаналари, маросимлари борким, уларнинг ўзига хос ижобий томонларини қайта тиклаш зарур. Бир вақтлар эскича деб камситилган никоҳ тўйларининг тарбиявий томонлари кўп эди. Уша тўйлар қибеси йўқ миллий жошибаси, тарбиявий аҳамияти бағоят юксак бўлиб, ҳаё ва андиша парбаси билан ўрланганлигини муҳтарам ота-оналаримиз яхши хотирлашади... Кўёё бўлмиш ўз жўраси билан бир хилда миллий кийиниб, маҳаллани тўйга тақлиф этарди. Маҳалла-кўй, таниш-билишлар кўёёни: «Сарпо муборак бўлсин, қўша қариб бахтли бўлинг», деб дуо қилишарди. Биринчидан, кўёёни кўпчилик таниб оларди, иккинчидан, йигит бутун маҳалла гувоҳлигида уйланаётганлиги учун бўлгуси оила олдидаги масъулиятини чуқурроқ ҳис этарди. Уша тўйнинг муҳим томони шундаки, бир кун эрталаблар учун базм ўтказилса, эртасига никоҳ кечасида эса асосан хотин-қизлар иштирок этишарди. Тўйлардаги ёр-ёрлар, айтишув, қизиқчилик, рақсга тушибди, тортишмачоқ қабилар ниҳоятда жошибали, қизиқарли ва мазмунли ўтарди.

Ҳозир эса турли бадиий кечалар, тантаналар, ҳатто тўйларимизда миллий мусиқа асбоблари ўрнига гитара, барабан, электрон асбоблар жўрлигида қўйиқ айтиб, рақсга тушувчи ёшлар кўпайиб бормоқда. Ота-оналар, маҳалла аҳли лоқайд томошабин бўлиб туришади.

Нега бебаҳо, беназир танбур, дутор, чанг, камон, най, рубоб каби қадимий миллий мусиқа асбобларида кўй-қўйиқ тинглашнинг унуталарми? Миллий гуруримиз нега сусаймоқда?

Аёлларнинг қандай кийинишлари ҳар бир халқда юксак маданиятлик белгиси ҳисобланади. Қолаверса, ҳар бир аёл ва қизнинг фаросати, маънавий

олами, орасталиги — ҳаё ва андишали эканлигини белгиловчи фазилатдир. Юқори дид ва сипо кийинган, ўзини кўз-кўз қилишдан холи олиб юрүвчи доно ва оқила хотин-қизларимиз билан ҳар қанча фахрланмас арзиди. Аммо қадди-қоматини кўз-кўз қилиш учун тор, тиззадан юқори турғувчи юбка кийган ёки 2500 сўмлик ялтироқ, чет элдан келтирилган кўйлагини намоиш қилувчилар ҳам кўпайиб бораётган. Аксари ёз ойларида ўта юпка матодан тикилган, енгини йўқ, кўк-раги очик кўйлак кийган, гоҳи ярим яланғоч аёл ва қизларни кўранда ўзини қаерга қўйишни билмай қолсан киши. Таасуфки, уларнинг аксарияти маҳаллий халққа тегишли хотин-қизлар эмас. Наҳотки уларнинг ота-онаси, эри ёки акиси шундай беҳаёликка бефарқ қараса, деб ёқа ушлайми?

Тарихий мавзулардаги кинофильм ва театр спектаклларида раққосларимизнинг эғидида қадимий миллий кийимларни кўранда юрагимиз орзиқиб кетади. Ажойиб, гўзал, нафис, бежирим, ниҳоятда ярашқили, сержило кийимларимиз бўлганлигидан фахрланиш тўғриси қалбни чулғаб олади. Нега шундай кийимларни опа-сингилларимиз кийишмайди? Бундай либослар ҳар қандай аёлни гўзал қилиб юборади-ку ахир. Шаҳарларимиздаги либослар уйи қачон миллий кўйлақлар тикиб, уни кийиш учун тарғиб қиларкин?

Ёшлар тарбиясига салбий таъсир қилардиган, очик-ойдин зино кўлишига ўргатаётган «Кичкина Вера», «Кўнларнинг бирида Америкада», «Менинг исми Орликин» каби бадиий фильмлар, видеолар, аксари чет эл фильмлари кинотеатрларимизни эгаллаб олганлигини қандай баҳолаш керак? Шу фильмларни кўриб, онглари «тез ўсан» ёш йигит — қизлар кўча-кўйда, хибон ва бекатларда беандиша,

беҳаёлик билан қучоқлашиб ўпишмоқдалар-ку ахир! Оқибатда ташландиқ болалар кўпаймоқда! Ана шундай беҳаё ёшларни тарбияга қақирувчи қонун ҳам керакка ўхшайди. Жумҳуриятимиз кинотеатрларида Осиё, Яқин Шарқ мамлакатлари ва Урта Осиё ва Қозғистон кинофильмлари намоиш этилиши керак. Бу борада кинотеатрлар учун мутасадди ташкилотлар ўз ишларида жиддий ўзгариш қилишлари зарур.

Китоб — офтоб, дейди халқимиз. Китоблар инсон онгига, шуурига нур, зиё бахш этади. Қалбни ёритади, ақлни пешлайди, ҳар бир инсонни курашга, эзгуликка чорлайди. Шу сабабли китобга, кутубхоналарга, китоб дўконларига бўлган эҳтиёж, қизиқиш йилдан-йилга ортиб бораётган. Минг афсуски, сўнгги йилларда китоб дўконларида яланғоч аёлларнинг тасвири туширилган плакатлар осилиб турибди ва сотилмоқда. Наҳотки шу даражада тубанлашиб, маънавий қашшоқлашиб кетаялми? Ҳаёни, ор-номусни оёқ ости қилиб, яланғоч аёллар расми туширилган плакатларни пуллаб боймоқчимиз шекилли?

Жаҳон маданияти тараққиётинида муносиб из қолдириб кетган ота-боболаримизнинг насихатларини ўйлаш, минг йиллик урф-одатларимиз, анъаналару маросимларимизга ҳаммаша содиқ қолайлик. Уларга амал қилайлик. Муҳаммад пайғамбаримиз «Ҳадис»ларидаги нима сўзларнинг қадри, қиммати ҳозирда ҳам жуда улуғ: «Уятсизлик — ҳамма нарса учун доғ, ҳаё — ҳамма нарса учун зийнатдир. Ҳаё — иймондодир».

Неъмат САЪДУЛЛАЕВ,
Тошкент Давлат аграр
дорилфунуни доценти

Учинчи ҳикоя

АРМОН

Тўй қолди.

Ойимнинг қилган оғу зорлари ҳали ҳам қулоғимда жаранглаб турибди. Тамомила гангиб қолдим. Юрагимда қаҳр-ғазаб, адоват туғён урди. Сенинг олдинда бир жононга уйланиб олмасамми, деб онт ичдим. Шунда эсимга Мукаррам тушиб қолди. Бутун умидимни ўшанга боғладим. Нима қилиб бўлса ҳам Саодат бир пул қилган обрўйимни тиклашга аҳд этгандим.

Мукаррам яхши киз эди. Унчалик чиройли эмас-у, лекин юзидан нур ёғилиб турар эди. Мукаррамнинг олдида боришга жазм қилдим.

Тонгда Андижонга кириб келдим. Қидириб-қидириб, Мукаррамнинг уйини топдим. Эшик олдида бир оз тараддулланиб турдим. Таваккал қилиб тақилландим. Бир оздан кейин эшикда Мукаррам кўринди. Яхшилаб пардоз қилган, жуда очилиб кетган.

— Баҳром ака сизми? Сиз-а? — ҳайратта тушди у.

— Мен. Кутмовдингизми?

— Нега? Кутгандим...

Бир нафас жим қолдик.

— Кириш, нега турибсиз?

Безатилган уйга кирдим. Онаси чой, патнис олиб кирди.

— Олинг болам, табаррук. Олинг, зап келибсиз-да! Бирга ўқиганлар шунақа оқибатли бўлса яхши-да.

Мукаррам ўтирмай деразадан қараб тураверди.

— Хатимни ўқибмидингиз? Нега келдингиз? Ярамга туз сепганимиз?

— Нима бўлди, тинчликми?

— Эртага никоҳим-ку, никоҳим... Нега келдингиз? — унинг кўзида ёш миллирдан. — Мени... мени... қийналиб ўлсин дедим-гизми?

— Қўйинг, Мукаррам, шунақа гапларни, менга ҳам осон тутманг-да.

— Нега энди сизга осон тутмаслигим керак экан?!

— Қулоқ солинг, майли. Тезда тугатаман. Кетаман, ҳозир кетаман.

Унга ҳамма-ҳаммасини гапириб бердим. Энди бу ерда ҳам қилаётган ишим қолмабди. Бу ерда ҳам ортиқча эканман.

— Табриклайман, Мукаррам, — дедим ноилоҳ. Бошқа иложим ҳам йўқ эди.

У индамай менга қаради.

— Нега илгарироқ келмадингиз? Нега олдинроқ эсламадингиз мени? Мен сиз учун ҳамма нарсанга тайёр эдим, рози эдим. Сизни шунча кутдим. Лоақал бир ҳафта олдинроқ

келганингизда эди. Нега энди, энди эсладингиз-а?

— Шунақа бўлишини истабмидим, Мукаррам.

Сўнгги умидим ҳам шундай барбод бўлди. Умримда биринчи марта кўзларимдан ёш чиқди. Жуда ҳам мураккаб экан, осон эмас экан яшаб деганларим.

* * *

Баҳром тўхтади. Мен нима дейишимни билмасдан унга қараб ўтирдим.

— Ана шунақа гаплар. Дўстинг гурбат дейсанми, омадсиз дейсанми, аҳмоқ дейсанми, шунақа одам, — кейин қўшиб қўйди Баҳром. — Чой ичамизми?

— Ичсак ичаверамиз.

Жимгина чой ичдик.

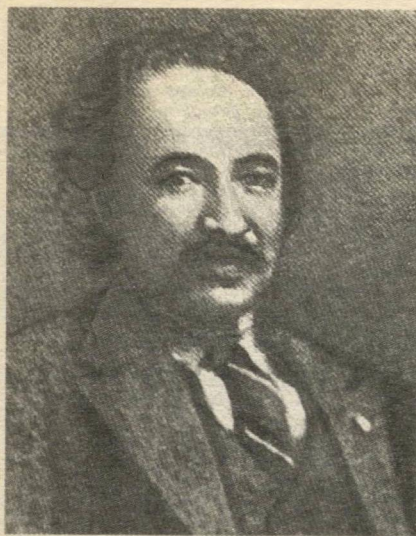
Баҳром ўрнидан турди. Деразани очиб, ташқарига қаради.

— Жуда ҳам ёқимли шабада эсаяпти. Дарвоқе, эртага Наврўз-ку...

Эрталаб шатир-шутурдан уйғониб кетдим. Ташқарида Наврўз ёмғирлари ёғарди. Қўйлакчан Баҳром эса юзларини ёмғирга тутиб турарди.

Қишлоқда яна уч-тўрт кун тургач, қайтдим. Дўстинимнинг ҳикояси анчагина менга тинчлик бермай юрди, ниҳоят, уни қозғога туширишга жазм қилдим. Фақат уларни тартибга келтирдим, холос.

1992 й.

(жамият ҳаётидаги) сабаби динимизнинг асл ахлоқий донишмандона ақидаларидан узоқлашиб кетганлигидандир, деб хулоса чиқаради.

Асарининг дастлабки «Мукаддима. Ҳаёт ва ҳаёт тушунчаси» қисмида коинот ҳаётдан, тирикликдан иборатлиги тўғрисида мушоҳада юритилади. Замонавий олимларимиз айтишларича, дейди муаллиф, коинотни ҳаёт ташкил этади, ҳаёт бўлмаган жойда моддийлик йўқдир. Инсон ўзининг узоқ тарихий тақомилини босиб ўтди, ривожланди ва ривожланаверади. Фитратнинг фикрича, ҳаёт мазмуни икки дунё бахтига етишмоқликдан иборат. Дин ўз тобеъларини «саодати дорайн» — икки дунё саодатига элтувчи илоҳий аҳкомлардир. Демак, ҳаёт мазмуни шу бахтга интилувдан иборатдир. Бас, шундай экан, ҳақиқий мусулмон «бу дунё, ҳам охи-

иккига бўлади:

1. Нақлий илмлар. 2. Ақлий илмлар. Фитрат Нақлий фанларни диний ва дунёвий фанларга бўлади:

Диний фанлар: Тафсир илми. Ҳадис илми (бу фан ўз ичига иккига ажратилади: Илм ривояти ҳадис, Илми усули ҳадис. Фикҳ ва усули Фикҳ, Илми калом. Улуми лисони (араб тилининг сарфи ва наҳви).

2. Дунёвий фанлар: тарих ва жуғрофия. Тарих фани ўз ичига иккига бўлинган: 1. Мукаддас тарих (Дин тарихи. Авлиё-анбиёлар тарихи). 2. Тамаддун цивилизация тарихи. Тамаддун тарихи йўналиши бўйича ҳам ажралади: 1. Фанлар ва адабиёт тарихи. 2. Табиётшунослик тарихи (табiiй тарих). 3. Сиёсий тарих. Сиёсий тарих ҳам иккига: Умумий тарих ва хусусий тарих.

Фитрат Ақлий фанларни, бани башариётнинг кашфиёти натижасидир, деб билади.

«РАҲБАРИИ

Асримиз бошларида Туркистонда жадидчилик ҳаракатининг юзага келиши ўша даврнинг илғор зиёлиларини маълум бир гуруҳларга бирлаштирди. Миллий тараққийпарвар зиёлилар — жадидлар мавжуд давлат сиёсатига ва ўша давр маънавий ҳаётига ўз гояларини сингдиришга ҳаракат қилдилар. Улар ўз фикрларини жадид рўномаларида ва асарларида баён этдилар. Маърифатпарвар зиёлилар вакили, ёзувчи ва қомусий олим Абдурауф Фитрат ҳам шу мақсадда 1915 йилда Истамбулда ўзининг «Раҳбари нажот» асарини тожик тилида нашр эттирди.

Китоб сўзбошининг ўзидаёқ муаллифнинг миллат тақдир, Ватан — Туркистондаги иқтисодий-ижтимоий вазиятнинг носозлигидан куйиб-куйониб асар битганлиги маълум бўлади. Кириш сўзида «Ўтмишда подшоҳлар раҳбарлигида илм-маърифат яшнагани ҳақида гапирлиб, юртада тараққиёт амалга ошиши учун Амир Сайид Муҳаммад Олимхонга умидворлик билдирилади: «Барча камтару фақир кишилар сингари ушбу ахлоқий мажмуага тартиб бериб, унга «Раҳбари нажот» деб ном бердим. Китоб тождори олийнинг (Амир Олимхон назарда тутилади — Г. Р.) ҳукмрон асрида яратилгани боис, саодат ва шараф билан қабул қилгай, деб Амир Олимхонга бағишлайман. Шаъбоне муаззам 1333 (1915 йил, июнь ойи)».

Фитрат мукаддимада жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига баҳо беришда уламоларнинг «ҳамма нарсаси оллоҳдан» каби гояларни бошқача изоҳлашга ҳаракат қилади. Адиб Амир Олимхон бошқараётган давлатнинг ички аҳволи ҳақида баён қилиб, Қуръондан қуйидаги оятни келтиради: «Бирор қавм ўз аҳволини (яхшии томонга) ўзгартирмагунча худо ҳам ўз неъматини ўзгартирмай беради». Адиб диндорлар таъсирига тушиб қолган жамиятнинг тараққий эттишига йўл қидирмоқчи бўлади. «Нима қилмоқ керак?» «Ҳар не келса худодан», деб ўтирайлми уламоларимизнинг сўзига қириб? Е Қуръон фармойишларини олиб (ёштиб) бадбахтликмиз сабабини ўргана-мизми? «Жавоб Қуръондан» дея Фитрат яна Қуръонга мурожаат қилиб, «оят калима» келтиради: «Худо мардумларга зулм қилмайди, лекин улар ўзлари ўз халқларига зулм этадилар».

Адиб бу диний таълимотдан олган ва ўзи англаган умумлашма фикрларни келтириб ҳаётга, жамият кишиларининг ахлоқий-маънавий турмушларига тадбиқ этади. Асарда ёзувчи Қуръон оятларига, шарҳона-ақнавий фалсафага суянган ҳолда жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини ишлаб чиқади. Бадбахтликларимизнинг

рат дунё бахтига» муяссар бўлишга ғайрат ва кўшиш қилмоғи вожиб. Бу йўлда биз ахлоқий, яъни виждоний вазифаларни (мажбуриятларни) адо этмоғимиз, ахлоқий пок-ланиш ва камолотга тинимсиз интилоғимиз шарт. Фитрат ўз фикрларидан келиб чиққан ҳолда ахлоқий мажбуриятларни уч қисмга бўлади:

Маънавий мажбуриятлар. Оилавий мажбуриятлар. Инсоний мажбуриятлар.

Демак, китоб ҳам (мукаддимадан ташқари) уч қисмга бўлинади ва у шу учта мажбуриятнинг шарҳига бағишланади. Биринчи қисм «Маънавий мажбуриятлар» деб аталади. Унда маънавий мажбуриятлар инсон «қалбнинг» ҳифзи ва тараққийси учун бажарилиши лозим бўлган вазифалардан иборат» эканлиги ҳақида яхши фикрлар баён этилади. Инсон ўзинга ва барча одамларга фойда келтирса, унинг қалби камолга етган ҳисобланади. Кимнинг қалби яхши сифат ва фазилатларга тўлиқ бўлса, у одам хуш-ахлоқ ҳисобланади. Фитрат инсон руҳиятини таҳлил қилиб, инсон қалбда уч хил қувват мавжуддир, дейди. 1. Ақл қуввати. 2. Ҳирс қуввати. 3. Ғазаб (нафрат) қуввати. Китобда шу уч қувватга бағишланган айтилган алоҳида боблар бор. «Ақл» бобида «бахтга элтувчи ягона йўлбошчи» — «неъмат азии илоҳий» ҳисобланмиш Ақл бораида ҳукм юритилади: «Яратмиш тангри инсонга Ақл ва мақсад ато этиб, уни қудратли қилди». Боб охирида хулосалар чиқарилади. Улар қуйи-дагича:

Ҳар бир киши эзгу ишлар (аъмоли солиҳ) билан шуғулланмоғи лозим.

Яхши сифатларни эгалламай туриб хуш-ахлоқ бўлиш мумкин эмас.

Ахлоқий фазилатларнинг муҳим руқнлари тўртта: ҳикмат (донишмандлик), иффат, шижоат, адолат.

Ҳикмат ақлий қувват ислоҳининг натижасидир.

Ақл Ислом дини назарида ҳам энг шарифдир.

Инсоният Ақл раҳабрилигисиз саодатга мушарраф бўлолмайди.

Ақл икки қисмдан иборат: фитрий (табиатан инъом этилган) ақл ва касбий ақл.

Касбий ақл илм таҳсили орқали ҳосил қилинади.

Шундан сўнг асарда илм ҳақида («Илм» боби) баҳо кетади. «Инсон ҳаётининг мазмуни (ғояси), икки дунё саодати ва саодат раҳбари Ақлнинг қомиллигига эришиш. Қомил Ақлнинг — касбий ақлнинг ҳосил бўлиш воситаси Илмдир. Ислом дини ҳеч қачон илм-фанга қарши бўлмаган. Муаллиф фикрлари исботи учун Қуръону ҳадислардан далиллар келтиради ва барча фанларни

Бу фанлар умуминсонийдир, бу илмларни насора ёки исломники деб ажратиб бўлмайди. Ҳар бир одам жинси, дини, мазаҳбидан қатъий назар илм-фандан фойдаланишга ҳуқуқлидир. Асарда таъкидланишича, ақлий илмлар ҳикматлардир. Улар учта бўлинади:

1. Табиий фанлар. 2. Аниқ (риёзий) фанлар. 3. Фалсафий фанлар.

Табиий фанлар эса бешта. 1. Табобат илми. 2. Табиий ҳикматлар, (яъни, кимё, физика). 3. Наботат (ботаника). 4. Ҳайвонот (зоология). 5. Маъданлар илми (геология). Аниқ фанлар бир неча қисмдир. 1. Ҳисоб илми. 2. Жабр (алгебра). 3. Ҳандаса (геометрия). 4. Ҳайъат (астрономия).

Фитрат фалсафий фанларни ақлий илмлар қаторига киритса-да, уларни ақлий ва нақлий илмларнинг охирини жамъ этгуччи фанлардан ташкил топган, деб ҳисоблайди ва фалсафий фанларни тўрт қисмга бўлади: 1. Рух аҳволи илми (психология). Ахлоқ илми (этика). Илоҳиёт илми (теология). Мантиқ (логика).

«Илм» бобида ҳар бир фанга алоҳида шарҳ бериб берилган. Уларда Шарқдаги алломулар ҳаётиндан мисоллар, Қуръон, ҳадис ва ҳикматлардан қўчирмалар келтирилади. Фитрат қайси фан ҳақида гапирса, шу фан тарихи ва олимлари устида тўхталади. Масалан, «Жуғрофия» қураи замин ва унинг аҳолиси аҳоли ҳақида анча тушунтириш беради. Жуғрофия жуда қадимий фандир. Исломуламулари уни Юнонистондан олганлар. Базо олимлар бу фани кенгайтириш ва ривожлантириш учун Богдоддан Чингача саёҳат қилиб, маълумот тўплаб жуғрофия илмига илова этганлар... Аллома Абу Исҳоқ Истахрий 340 миллодий (915—952) йили бутун оламни айланиб чиқиб, жуғрофия бораида «Китоби ақолим» («Қитъалар китоби») номли асар ёзганки, фаранг (европалик) уламолари бу китобни жуғрофиянинг энг муътабар ва қадимки китоби, деб санаган ва ўз тилларига ўргитганлар. Ибн Ҳавқул Мусаллий 28 йил (муддатда) оламга саёҳат қилиб, 350 (961—962 миллодий) йилда «Алмасолик ва ал-мамолик» («Йўллар ва мамлакатлар») деган китобини яратган... Муаллиф саёҳатнинг, жуғрофия фанининг амалий ҳаётий-маърифий аҳамияти хусусида Қуръондан ибратли бир оятни қўшимча қилади: «Булар саёҳат қилмасалар ўтган қавмларининг ишларидан огоҳ бўлурларми?».

Асарнинг ёзилишидан маълум бўладики, Фитрат кўп дунёвий илмларни ўрганиб чиққан, ҳар бирининг аҳамиятини ўзининг онги-шуури ва юраги билан ҳис этган ва шундан кейингина илм-фанининг тарғибига киришган. У шу қадар қомусий билим эгал-

лагани боис бир неча фанга доир мақола-лар, китоблар ёзиш ва нашр қилдириш имконига мушарраф бўлган. Масалан, муқаддас тарихга («Мухтасари тарихи ислом», «Мавлуди шариф»), хусусий тарихга («Шарқ сиёсати»), тилшуносликка («Сарф», «Наҳв», «Сарфе забоне тожики») ва ҳатта аниқ фанларга оид «Ҳандаса» ва бошқа асарлари шулар жумласидандир. Айрим тарихий-илмий асарлари ўша йиллардаёқ рус тилига ўғирилган. Фитрат бутун Шарқ тиллари, тарихи, фалсафаси ва адабиётини мукаммал биладиган, янги даврда шарқ классик фалсафасини, бошқа ижтимоий ҳамда табиий фанларни жамиятимиз ҳаётига бевосита тadbик этишга интилган улкан ва ягона олим эди. У таъбир жоиз бўлса, қомусий аллома-ларимизнинг энг охиригисидир.

Абдурауф Фитрат бу асарида адабиёт ва санъатни фанлар қаторига киритмайди. Биз-

ва сизларни илмларнинг толиби сифатида кўрсам, у вақтда қамолди мамнуният билан бу борада ҳам рисола ёзиб, масалани сизга баён этардим».

Маълумингизки, Фитрат «бу борада» айрим иш қилган бўлса-да, аммо ривожлан-ган мамлакатлардагидек илмий маорифнинг миллий тахсил системаси тарҳини яратиш унга насиб этмади. Мазкур масала деярли бугунги кунгача ўз ечимини топгани йўқ.

Асардаги кейинги парча «Истирод» («Чекиниш») деб аталади ва бунда мамлакатдаги тахсил аҳволининг ниҳоят даражада паст-лиги ҳақида мукаммал сўз юритилади. Фитрат ватанинг кўп жиҳатдан қолоқлигини дастлаб, дунёвий илмларнинг етишмаслиги-дан, маорифнинг нотўғри йўлга қўйилган-лигидан деб ҳисоблайди. Шунинг учун кўп-роқ шу ҳақда қайғуради, фарёд уради: «Мен токи нафасим бор экан, фарёд чекиб, тахсил-имизнинг нуқсонларига арбобларнинг эътиборини жалб этаман. Билмайман, не бад-бахтманки, бу кунгача менинг сўзларимни эшитадиган кишини кўрмадим, боз баъзи ҳақиқатшунослар кофир дейдилар, содда авом, «демона», дейди. Бу бўхтонлар беъматъо ва беҳудадир, ҳеч боқиси йўқ. Менинг асосий вазифам, инсонийликни адо этмоқдир» дейди муаллиф. У мамлакатдаги тахсил усулини ўзгартириш кераклигини таъкид-лайди: «Биздаги тахсил тариқи фойда кел-тирмайдигина эмас, балки бора-бора ўз со-ликларини (шу йўлдан юргувчиларни) улкан фалокатларга дучор этади... Шунинг учун доимо фарёд чекаман ва айтаманки: эй азиз биродарларим, сиз тушган йўл йўл эмас! Жарга қулаб йўқ бўлмасдан аввалроқ қай-тингиз ундан!»

Китобдаги кейинги боб «Ҳикмат» («До-нишмандлик») деб аталади. Унда «илмий қувват фазилати», «ақлий фазилат қамолди» ҳисобланмиш ҳикмат тўғрисида баҳс боради. Фитратнинг ёзишча, илоҳий неъматдан ик-ки гуруҳ кишилар махрумдирлар. Бирунчи-си, балоҳат жамоаси, яъни илм тахсили воситаси билан ҳам ақлий қувватини оши-ролмаганлар. Иккинчиси, ҳаб гуруҳи ёки ил-ман ноқис қолиб, бинобарин, ҳажридан ҳи-кмат пайдо этишга ноқобил бўлганлар.

Муаллиф ўзининг чуқур мушоҳадали фикрларидан сўнг шундай ҳулосалар чиқа-

нинг фалсафаси ўзагидир. Ҳамма муаммо-лар шундан келиб чиқади ва шунга бориб тақалади. Фитрат бунга янги даврда жамият-нинг аниқ турмушига тadbик этишга кириш-ди. Унинг таълимоти ҳеч бир материалистик қолипга мос келмайди, ҳатто айтиш мумкин-ки, улар қарама-қарши икки кутбда жой-лашган.

«Раҳбари нажот» рисоласининг кейинги бобларида шижоат, қарам, бухл (бахилик), исроф, ниёқ, қаноат, ҳаё, сидқ ва бошқа ахлоқий сифатлар хусусида сўз юритилади. Абдурауф Фитрат бунда ҳам Ислом шарқи-да азалий шаклланиб келган ахлоқий анъаналарга кўра, ўз қарашларини илгари суради. Изоҳ учун олинган кўчирмалар фақат Қуръону ҳадислардан бўлмай, шарқ олимлари ҳаёти, фаолиятидан ҳам ибратли мисоллар келтирилади, шу аснода асарда Бу-хоро ҳаёти ҳам танқиду, таҳлил этилиб бо-рилади.

«Вазои фи оила» («Оилавий мажбурият-лар») бўлимида Фитрат, «Олам тақомили ривожланиш қонуниятларига бўйсунишда-дир», дейди. Бу фикр авлодлар давомий-лиги борасида айтилган бўлсада, бунинг маъноси нақадар кенг ва чуқур эканлигини, биз бугун англаб етаймиз.

Ушбу бўлим оиланинг ижтимоий вазифа-лари ҳақида сўз юритилган «Авлод тарбия-си», «Фикрий тарбия», «Ахлоқий тарбия» қисмларидан иборат. Рисоланинг бу қисми-да мусулмон халқлари орасида тарбиянинг ҳар тарафлама мукаммал эмаслиги, мил-латимиз тараққиётига салбий таъсир кўрса-таётганлиги далиллар билан изоҳланади. Ҳозирги пайтда ҳам авлод тарбияси маса-ласи Фитрат кўтарган даражада кун тарти-бига қўйилишга муҳтож.

Учинчи бўлим «Вазои фи навъия» («Умум-инсоний мажбуриятлар») ҳам ҳажман «Оилавий мажбуриятлар» каби кичикдир. Бу бўлим қуйидаги тўртлик билан бошла-нади:

Бани Одам аъзои як дигаранд,
Ки, дар офариниш з-як гуҳаранд.
Ту к-аз меҳнати дигарон бегами
Нашояд ки, номат ниҳанд одами.

Таржимаси: Бани одам бир-бирининг аъзосидирки, (улар) яратилишда бир гав-ҳардан олинган. Сен (токи) бошқалар тор-ган машаққатдан бегам экансан, номинг ва одамийлар қаторига қўйилмас (одамий эмассан).

Муаллиф: «Ҳеч шубҳа йўқки, одамлар нечалаб дин, маъҳаб, қавм ва миллатга бўлинмасинлар, бир отанинг фарзандла-ридир, бир жинсдирлар, бошқа ибора би-лан айтганда, бир-бирларига биродарди-рлар», дейди ва Ҳадисдан илова қилади: «Худо (одамларга) ўз хеш-ақрабolarини, яқинларини адлу эҳсон ва яхшилик ила зийнатламоқни амр этгандир».

Абдурауф Фитрат бу бўлимда ислом дини-нинг суна ва шиъа маъҳабига бўлинишига ҳам қарши чиқади. Диндош ва тилдош бўлган халқларнинг ўзаро низоларини кескин қоралайди. Динни жамиятнинг маъ-навий тўқислигидега муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди. Сиёсат борасида «Мусулмонларнинг ўз тақдирини ўзи бел-гилаш йўллари ва уларнинг умумбашар тараққиётига эришуви Қуръон ва шариъатда кўрсатилганидан бошқача бўлиши мумкин эмас»лиги ҳақидаги гоияни илгари суради.

Хулласе, Абдурауф Фитратнинг «Раҳбари нажот» рисоласи унинг асримизнинг бирин-чи чорагидега ижтимоий-сиёсий, фалсафий-нафисий ва маърифий-ахлоқий қарашлари тўғрисида ахборот берувчи қимматли манба-дир.

Гулшан РАҲИМОВА

НАЖОТ»

нингча, Фитрат буларни Аллоҳ ато этган иқтидор, ҳассос қалб ва сезги талаб этади-ган алоҳида соҳа деб англаган. Аммо Фит-ратнинг адабиёт ва санъат ва мусиқа илмига доир жуда кўп илмий ишлари борлиги маъ-лум.

«Илм» боби охирида Бухоро мамлакатаида фанларнинг «маорифи» ўқитилиши ҳақида ҳам сўз юритилади. Фитрат маориф мутасад-диларига қарата шундай дейди: «Аммо сиз айтасизки, биз фақат сарф, наҳв, мантик ва ақоид тахлиси учунгина йигирма йил ум-римизни ўтказамиз, шунда ҳам шу тўрт илмнинг тамоман охирига етолмаймиз. Сен номларини санаган фанларни қандай қилиб, қачон ўқиймиз, деб савол беришингиз мум-кин. Жавоб бераман: Тўғри, сиз йигирма йилда икки-уч илмнинг тахсилини уddалай олмайсиз. Лекин тараққий этган мамлакат-ларда бир гўдак етти ёшида мактабга бориб, ўн олти ёшида барча фанлардан дарс олиб улғуради! Сабаб? Сабаби шуки, уларнинг тахсил тариқи системаси мукам-малдир ва сизнинг тариқингиз ноқис!.. Ал-батта, бу қадар кўп фанларнинг тахсили учун махсус тариқ ва муайян чегара мавжуд. Ҳозирча шунга қадар иқтифо қилурмиз. Агар толе менга ёр, саодат мададкор бўлса

ради: ҳикмат ақлий тақомилнинг натижаси-дир, у илм туйфули ҳосил бўлади; одамлар ҳикмат воситасида ҳақни ноҳақдан ажрата-дилар. Балоҳат (мулоҳазасизлик) ва ҳаб ноқислик ақлнинг нуқсонлигидан, яъни ҳикматнинг йўқлигидан далолатдир. Бало-ҳат мутлақ нондонлик ва тақлиддан иборат-дирки, ҳар икони ҳам шаръан нафратга лойиқдир. Ҳаб «олимона макр»дан иборат-дирки, бу ҳам нафратлидир ва шарият биз-ни бу сифат изидан боришни маън этади.

Фитратнинг фикрича, жамиятдаги турли иқтисодий ва сиёсий масалаларнинг ҳал этилиши ахлоқий (маънавий, оилавий, ин-соний) мажбуриятларга чамбарчас боғлиқ. Шу мажбуриятлар тўла адо этилгандагина, яъни, инсон тақомилига эришилгандагина жамият фаровонлигига етишадди. Муалли-фининг исломга асосланган таълимоти мар-казида Инсон масаласи, шахс туради. Ин-сон ва инсонлар орқали миллатга, мил-лат тараққийсига борилади. Миллат қиёфаси инсонларнинг ахлоқидега зухур этади. Инсон қомиллиги туйфули жамият тараққиётига етишиш хусусидаги гоё аслида кўҳна шарқ-

«Фитратнинг «Ўқув» (Тошкент, 1917) китоби назарда тутилди.

УКТАМ МИРЗАЕВ

Кезаман шаҳримнинг кўчаларида

* * *

Шеърим, сен юрагим шаклида,
Шеърим, сен нурларга чўмилган,
Уртаниб, ўртаниб тепарсан,
Шеърим, сен қонимга кўмилган.

Асрадим ҳар нопок гардлардан,
Бенасиб қолмадим дардлардан,
Мана сен гўдагим, бўй етдинг,
Мен сени йўллайман йўлларга,

Ўтганда, қайтганда бошимга,
Мажнунтол бўлгину соя сол.
Хаёланд юрганда тунлари,
Кўнглимга киргин сен — бўл ҳилол.

Офтоб бўл, нурларинг таралсин,
Чил тори — баҳорги ёмғир бўл,
Юлдуз бўл, порлагин толейда,
Бир армон қолмасин кўнгилда,
Тош бўлма, тош бўлма, юрагим.

* * *

Бўза ичган йиғитдай булут,
Қора хаёл кўланкасида
Кучоғига босади ойни,
Дилдирайди маъсума вужуд,
Кўз ёшларин дув-дув тўқади,
Кўкракларини оғриб, эзилиб,
Гуноҳларга ботиб кетади.
Авраб-авраб чапани булут,
Қаҳқаҳалар отиб кетади.

ТАШРИФ

Офтобнинг гардишига
қанотларини чархлаб —
бири-бирини шарҳлаб,
Қалдирғочлар кўп абжир
янгради валфажир:
— Тоғлар, тошинг омонми?
Юртим, бошинг омонми?
Омонмисиз сувларим,
Сиз, келбаги девларим,
Яноқлари оланган,
Сочбаргаги товланган,
Офтобдай оловланган,
Барчинларим омонми?
Тўшим ёнса фирқадан,
сўвга тийгизиб келдим,
Қон томганда кўзимдан,
Лола унди изимдан —
Адирларнинг эгнига
либос кийгизиб келдим.
Тоғлар, тошинг омонми?
Юртим, бошинг омонми?

* * *

Ишқдан зиё олган нигоҳларга қаранг,
Қиё-қиё қараш қилди, қараш қилди.
Ошиқларин кўнгиллари зирқиратиб,
Ой-ла хусн талош қилди, талош қилди.
Писта — бодом дудоқлари хандон отар,
Сийнасига кўкдан учган юлдуз ботар,
Бу тун энди шайдолари қандай ётар.
Шайдоларни адош қилди, адош қилди.
Ер йўлининг олчазордир икки ёни,
Олча гули қопласин-ай бу дунёни,
Бугун ялдо кунин истаб хумор келди,
Ўртаниб жон, бемор келди, бемор келди.
Боғ гулидай ёр очилган чоғларида,
Тамашоҳлар айлатмаса боғларида,
Боққа кирсам гулларига ишонмасман,
Сайрамаса булбул унинг шоҳларида.

ШОИРНИНГ ИЛҲОМ ПАРИСИГА ДЕГАНИ

Кутиб тур фариштам,
Инжимай бир оз,
Асли дийдорингга
Зорман-да ўзим,
Ана, столимда
Қалам ва қоғоз,
Сенинг ҳар жилвангга
Тайёр турибди.
Аммо василимизга
Ҳалал бергүвчи
Хонамизда
Янганг юрипти.

* * *

Тўлин куз,
тўлиним,
Бўлинди хаёлим,
Қаршимда хўрсиниб турасан атай,
Мен сени суймайман,
суймасам нетай?
Қаҳажон баҳорни
қўмсам нетай?
Баҳоринг вафосиз, қўй уни дейсанми?
Суюкли ёр бўлай,
Ёнингда бор бўлай,
Мен ўзим дейсанми?
Тўлин куз,
тўлиним,
Бўлинди хаёлим.
Мен сени суймасам,
Баҳорни қўмсам нетай?

ҚАЕРДАСИЗ, ОҚИБАТЛИ ОДАМЛАР?

Бу хонадон фожеасини сўзлаш учун тошдан юрак, темирдан забон керак. Уларнинг дардларини юрак кўтаролмай, тил сўзлаб қилиши аён. Келинг, бардошимга тўзим берсин, ўзим сўзлай, сиз эшитинг.

Андижоннинг Шимолий даҳасидаги 26-уйда бир хонали квартира бор. Бори-йўғи бир хонаю, лекин бу ерда ўн киши истиқомат қилади. Уйнинг тор бўлсам, кўнглинг кенг бўлсин, деб шунга айтишар экан-да!

Ойшахон опа фақат уйдагина эмас, бу ёруғ дунёда ортиқчадай эсади баъзан ўзини. Туғилганига, фарзандларини дунёга келтирганига, уларни ҳам азоблар ичига ташлаганига минг афсуслар қилади, унсиз йўғлайди. Тўлиб кетса айтиб-айтиб йўғлайди. Эрталаб қизларнинг кўзларини болаларидан яширади-да, секин супра ёзади. Сўнгги унинг қочиштириб, мантибоп ҳамир қоради. Кеңагиси картошкали эди, одамлар унча қарамади, гўшдан қилай деса, э... бугун кўдан қилиб чиқайчи, қандай кетаркин? 10 сўм бўлсам ҳарна. Оппоқ рўмолчини бошига ташлаб бозорга йўл олади. Бордию у ердан ҳайдашса, одамлар гавжумроқ йўлларга ўтади... Кечкурун эса ҳориб уйга қайтади. Не кўз билан кўрсинки, Манзура си яна хушини йўқотар даражада иситмалаб ётибди.

— Ҳозир болам, ҳозир... — шошганича «тез ёрдам» чақиради. — Касалхонага ётмасанг бўлмайди.

— Қизимчи!..

— Қизингни қўятур, ўзим қарайман.

...Бир пайтлар гўзалликда Манзурага тенг келадиган соҳибжамол топилмасди. Билакдай қилиб ўрилган сочларига манман деган йигитлар шайдо бўлишган. Лекин унинг суйгани бор эди. Етишди. Биринчи қизи туғилгунга қадар гўё олам унга бахтона эди. Тўсатдан Манзура қаттиқ бетоб бўлиб қолди. Эри унинг сил эканлигини эшитди-ю қайтиб касалхонага қадам босмади. Упкасининг касалланган қисмини олиб ташлашди. Энди тузалиб кетдим шекилли, деб эриникига кириб борди. Лекин у ердагиларнинг авзодан унга ачиниш ҳисси эмас, жирканиш ифодасини ички тўғуси-ла сездди. Эри эса, юзини ундан буриб: «Сен мен учун ўлгансан!» деди. Э, воҳ... Бу сўзни эшитгандан кўра ўлгани яхшимасмиди?!

Манзура чиндан ҳам ўзини ўлган ҳисоблай бошлади. Бировга гапирмасди, ҳеч қачонга бормасди. Эти устихонига ёпишиб, катта-катта кўзлари қўрқинчи кўринарди. Фақат қизини бағрига босиб таскин топарди. Бора-бора унинг вужудида турли-туман дардлар болалади. Салгина шовқин, салгина овозга қўрқадиган, юраги ўйнайдиган бўлиб қолди. Ҳатто телевизор ҳам кўролмади...

Ойшахон опа аслида ўзи етим ўсган, на она, на ота меҳрига

тўйган. Болаларим етим бўлмасин деганди. Лекин етти фарзанд топдию эридан меҳр-муҳаббат топмади. Калтак тағида юрак-бағри эзилиб кетди. Ўзини ёқиб юбормоқчи бўлди. Болаларини кўзи қиймади. Чиқиб кетай деса борар жойи йўқ. «Отажоним, сиз ўлманингизда бунчалар хор бўлмасдим», дея урушни қарғаб йўғларди.

1979 йили болаларини етаклаб тоғасиникига кириб борди. Етти бола билан у ерга ҳам сўғмади. Ижарама-ижара юриб қизларини узатди. Фарзандларининг бирортаси отасини демади.

Кейинги қизи Матлубанинг ҳам турмушини бўлмади. Болалигида икки оёғи қуймичидан чиқиб кетган экан. Аввалига билишмади. Турмушга ҳеч қачон қиймасам керак, дерди афсус-надоматлар билан. Лекин унинг йўлида бир йигит пайдо бўлди. «Хотиним туғмаепти. Менга тегсанг бошимга кўтараман», деди у. Елғиз онаси борлигини эшитиб, Матлуба ҳам рози бўлди. Улар ЗАГСиз яшаб юришди. Фарзандини жарроҳлик йўли билан олишди. Кейин ўзини операция қилишди. Улимларни енгиб, уйига эсон-омон қайтди. Лекин баъзи эркакларга озгина оғирсанг ёқмай қолар экансан. Аста-секин ундан эрининг кўнгли қола бошлади. Баъзида уйга ҳам келмасди. Баъзан уч-тўрт кунлаб йўқ бўлиб кетарди. Шунда қайнонаси, ўзи ва муштдеккина қизи оч қолишарди. Шундай замонда очлар ҳам бор экан-да, деб ҳайрон бўлманг. Бирор жойда ишламай, уйда ўтирар экан аёлдан ким ҳам ҳол сўрарди. Фақат она... Матлубасининг қуқуруқ кўкрагини боласига тутиб, йўғлаб ўтирганини кўрган волида чидолмади. «Илойим, тирноққа зор ўтгин, йигит бўлмай ўлгин», дея, кўёвини қарғай-қарғай қизини уйига олиб кетди. Матлуба онасидан опасининг дарди етади унга, деб шунча яширса-да, у билди. Опасининг киртайиб кетган кўзларидаги ўкинчи кўриб, эзилиб кетди. Икки аёл қоқсуяк вужудларини қучоқлаганча ўқриб-ўқриб йўғлашди. Шўрлик она... Сенинг бардошинг тоғимиди?! Чидадинг.

— Болам, қўй йўғлама. У дунёда ҳамма ўз гуноҳи учун жавоб беради, — деди онаси.

Лекин дунё гуноҳкор кимсаларга тўлиб кетганди. Ойшахон опа яна сабр қилди. Қизлари бироз ўзига келди. Энг ёмони бу онлада ҳеч ким ишламас эди. Фақат бозорга ул-бул пишириб сотиш ниямай бўларди. Бу орада ўғли ҳарбий хизматдан қайтди. Оиладаги парокандаликни, онасининг, опаларининг аччиқ қисматини кўриб алами келди. Унинг алоҳида яшashi учун бирорта хона ҳам йўқ эди.

— Ая, мен Қаршига кетаман, — деди у Ойшахон опага.

Онанинг ич-ичини титратиб, бир хўрсиниқ келди. Ва бу хўрсиниқ на «ҳа», на «йўқ» деган сўзга айланолмай, кўзидан томчи бўлиб оқиб ерга тушди. Ойшахон опа ўзи ҳам йўғиштиринди. Муҳаббатниям отлангирди. Анчадан буён кейинги қизи Муҳаббатнинг дардини ичига ютиб келарди...

Муҳаббат Ушда ўқирди. Кўнгли ярим, ўқисик ноҳли бу қиз бир оғиз яхши сўзни, кимдан эшитса, эриб кетарди. Балки ана шу меҳрга зорлиги уни бадном қилгандир. Ҳар доим меҳрибонлик кўрсатиб юрувчи бир йигит уни алдаб қўйди. Шундай қилиб Муҳаббатни ҳам «алпомишлар» авлодининг биттаси ташлади-кетди.

Она бунгаям чидади. Муҳаббатнинг Қаршида кўзи ёриди.

Ойшахон опа назарида фарзандларини бу ерда тайёр уйлар ва иш қутиб тургандай туюлганди. Қаёқда дейсиз. Бировнинг уйини ижарага олишди, ўғли ҳам, ўзи ҳам ишга жойлашолмай ҳалак бўлди. Муҳаббат ҳам, қизи ҳам жуда кўп касал бўлишди.

...Бир уйда тўрт аёл, тўрт бева... Ойшахон опа фақат ўзини қарғайди. Энди эса катта ўғлига келин олиши керак. Унинг қўлида на тўплаган маблағи бор, на сандиги бор. Қиз чиқараман, келин олам, деб сандиқ тўлатган аёлларни кўриб ҳаваси келади. «Мана бу қўйни тўйга атадим, хотин» деган

эри овзини эшитишни истаб ич-ичидан йўғлайди.

«Наҳотки, қариган чоғимда оёғимни узатиб ўтиргани уйим бўлмас... Уз уйимда ўлиш насиб этармикан-а?! Ойшахон опанинг бу дардли сўзларига ким қулоқ тутарди?!»

Андижон шаҳар ижрокўмида Ойшахон Дўлтабоева уйга наватга турганига саккиз йил бўлди. Бу наватнинг не сир-синоати бор — Ойшахон опага ноаён. Фақат бир нараса аёнки, одамларда оқибат қолмаган. Бўлмаса бирон киши ҳабар оларди уларнинг ҳолидан. Бизда нима кўп, кўмитаю жамиятлар кўп. Лекин уй бошқармаси ходимлари ҳам, «Меҳр-шафқат» жамияти ҳам бирор маротаба уларнинг ҳолидан ҳабар олиб, амали ёрдам кўрсатмаган.

Ойшахон опа шу кунларда Қарши билан Андижон ўртасида сарсон. У ёқда Муҳаббат, бу ёқда Манзура касал. Болалари қаровсиз. Ўғли Достонни музқаймоқ сотувчисига шогирдликка берганди. Яқинда у ҳам ошқозони оғриб ишга чиқолмай қолди.

Ҳа, Ойшахон опанинг бардоши кўп аёлларникидан кўра мустаҳкамроқ экан. Бу «тўқчилик»даги йўқчиликка бошқа бирор кимса дош беролармиди?

Мен мутасадди ташкилотларга ва сиз азияларга мурожаат қилмоқчиман: бу пароканда оилага ёрдам берингизлар! Бу аёллар энди ҳеч кимга, айниқса эркак зотиға ишонмайдиган бўлиб қолишган.

Агар юрагингизда меҳр учқунлари бор бўлса, уларга ёрдам беринг, яхшилар! Токи бу аёллар ҳам инсон эканликлариға, меҳри-оқибатнинг борлигиға ишонсинлар. Ҳеч бўлмаса, Ойшахон опанинг урушдан қайтмаган отасининг руҳи шод бўлсин. Қаердасиз, оқибатли одамлар?!

Муҳаббат ОТАМИРЗАЕВА

Самарқанд нони ҳамisha ширин.

Суратқаш Р. Нуринобоев

Уллибиби ОТАЕВА

ЗАМИНГА УТИНЧ

Мен каби не жонларга
Оналик қилган замин,
Қўйсингга бошин қўйган
Туяр илиқ сут тағмин.

ҒАРБНИНГ
БЕИБО КИНОЛАРИНИ
КЎРМАЙЛИК

Юз йиллик, минг йиллик ҳаё ифратни
Бир-икки сеансда тугатиб борар.

Кассеталар гўё «бўғма илонлар»,
Юракни чангаллаб олар мўлжалга.

Урганч.

Араб алифбоси асосидаги эски ўзбек ёзувининг шакл кўринишларини ёдлаб олиш ўша имлони тўла ўрганиш дегани эмас.

Ҳар бир мўмин-мусулмон киши беш вақт намоз ўқишни қанда қилмаганидек, араб ёзувини ўрганишга рағбати бор ҳар бир ўқувчи ушбу имлода битилган манбаларни, битикларни ҳар қуни назардан ўтказиб туриши шарт.

Ана шу эҳтиёжни назарда тутган ҳолда ойномамиз саҳифаларида араб ёзувидаги настаълиқ хаттидаги туркий матнларни бериб боришни мақсад қилдик.

Худди шунингдек, кейинги пайтларда жумҳуриятимиз мустақиллиқни қўлга киритгандан буён, Туркия сингари диндош, дилдош, тилдош давлатлар билан яқин алоқалар ўрнатилди.

لطائف الظرائف دن

Мир ата ва аюғул ни ҳакам қашина қилтудурди ларким
ауғайлар аўл атасин ятқузуб юзр тияқ
ауғайлар аў ҳеч сўзламди андин сонг аюғул ни

«LĀTAJIF — UZ — ZĀRAIF» DĀN

Bir atā vā oğulni bir hakim qas,igā keltur-dilārkim, tājāq urgājlar. Avvāl atāsın jatqu-zub juz tājāq urgājlar. U hec sozlāmādi.

تورکي ۋ ناپاک نرسه

ترکي سواد

«ЛАТОЙИФ-УЗ-ЗАРОИФ»-
ДАН

Бир ота ва ўғулни бир ҳоким қошига келтурдиларким, таёқ ургайлар. Аввал отасин ётқузуб юз таёқ ургайлар.

— Сен юз таёқ единг, ҳеч бир даминг чиқмади, ўғлунгга бир таёқ урганда нечун нола қилурсан?

Ул деди:
— Аввал таёқким танимга тегди, таҳам-мул қилдим. Эмди жигаримга текгон эрди, чидай олмадум.

شاعر اوغرىسى

Бир кун шاعر анури белг базари ден аутуб барур
аирди кوردоким хлаиқ лар хлақе қоруйшлар аورتада
бир кеші туроб анури нинг қесиделари ден

ŞAIR OGRISI

Bir kunı s,air Ānvārij Bālx bazaridān otub barur erdi. Kordukim, xālajitq qurmis,lār. Ortādā bir kis,i turib Ānvārijning qasidalaridān oz atigā oqur erdi.

— Ne ājtursān, Ānvārij mendurmān. Ānvārij kulib ājtubdurkim:
— S,e'r ogrisini es,utib erdim, s,airning og-risin kormāmis, erdim.

ШОИР УҒРИСИ

Бир қуни шоир Анварий Балх бозоридан ўтуб борур эрди. Қўрдуқим, ҳалойиқ қурмишлар. Уртада бир киши туриб Анварийнинг қасидаларидан ўз отига ўқур эрди.

— Бу қимнинг ашъоридурким, ўқурсан? Ул дебдур:
— Анварийнинг ашъоридур.
— Анварийни танурмисан?
Ул деди:
— Не айтурсан, Анварий мендурман.
Анварий кулиб айтубдурким:
— Шеър ўғрисини эшитиб эрдим, шоирнинг ўғрисин кўрмамиш эрдим.

عقل و شراب

Бир ҳоким шерб айнмас аирди
нечун шерб айнмайдурсан
ҳоким дийкиким
менинг еқлимни айнган нрсени мин

ĀQL VĀ S,ĀRAB

Bir hākim s,ārab icmās erdi. Hākimdān sorābdurlār:
— Necun s,arab icmājıdursān? Hākim dedikim:
— Mening āqlimni iegan nārsāni men icmāsmān. Qissadān hissā: s,ārab āqlidān azdirur.

АҚЛ ВА ШАРОБ

Бир ҳаким шароб ичмас эрди. Ҳакимдан сўрабдурлар:
— Нечун шароб ичмайдурсан?
Ҳаким дедиким:

— Менинг ақлимни ичгон нарсани мен ичмасман. Қиссадан ҳисса: шароб ақлдан оздирур.

پاک و ناپاک نرسه

Латман ҳоким қара тили қиши аирди. Бир кеші аони қл қилиб сатиб ади коп нрт
ага фзнмт боуиуб андин елм ۋ حکمت
аثرلاريني کورور ايردي. بئر کون امتيان يولي پلان
لتمان گا دىيکيم بئر قوی نی سوپوب اینگ یشی
جایی دین مگنا کیلتورگیل لتمان قوی نی سوپوب
تیلی نی و یوراکینی کیلتوردی یننه بئر کون بویردی

Бир қубини соуиоб аинг یمان жайи дин мнга
килтурگیл лتمان ینе қуби نی соуиоб тили نی
ۋ یوراکи نی خواجه کیلتوردی خواجه سی
سوادی کییم بو قندای یش دورکه بونداغ قیدریگ
لتمان جواب ایردی اگر پاک بولسا هیچ نرسه تیل
یوراک دن یش ایرماس دور ۋ اگر ناپاک
بولسا عتم هیچ نرسه انдин یمانراق ایرماس دور

PAK VĀ NAPAK NĀRSĀ

Luqmani hākim qarā tānli kis,i erdi. Bir kis,i uni qul qilib satib aldi. Kop muddāt āngā xizmāt bujurub, āndin ilm vā hīkmāt asārlārini korur erdi. Bir kun imtihan joli bilān Luq-mangā dedikim:
— Bir qojni sojub, eng jāxs,i e,ajidān men-gā kelturgil.
Luqman qojni sojub, tilini vā jurāgini kel-turdi. Jānā bir kun bujurdi:
— Bir qojni sojub, eng jaman e,ajidin kel-turgil.
Luqman jānā qojni sojub, tilini vā jurāgini hac,āsīgā kelturdi. Hac,āsi sorādikim:
— Bu qāndāj is,durki, bundag qilding?
Luqman e,āvab berdi:
— Āgār pak bolsā hec nārsā til vā jurākdān jāxs,i ermasdur vā āgār napak bolsā hām hec nārsā āndin jamanraq ermasdur.

ПОК ВА НОПОК НАРСА

Луқмони ҳаким қора танли киши эрди. Бир киши уни қул қилиб сотиб олди. Кўп мuddāt аға хизмат буюруб, андин илм ва ҳикмат асарларини кўрур эрди. Бир кун имтиҳон йўли билан Луқмонга дедиким:
— Бир қўйни сўюб, энг яхши жойидан менга келтургил.
Луқмон қўйни сўюб, тилини ва юрагини келтурди. Яна бир кун буюрди:
— Бир қўйни сўюб, энг ёмон жойидан келтургил.
Луқмон яна қўйни сўюб, тилини ва юрагини ҳожасига келтурди. Ҳожаси сўради-ким:
— Бу қандай ишдурки, бундоғ қилдинг?
Луқмон жавоб берди:
— Агар пок бўлса ҳеч нарса тил ва юракдан яхши эрмасдур ва агар нопок бўлса ҳам ҳеч нарса андин ёмонроқ эрмасдур.

بو دنیا دا حوریم بار
بیر عسکر نینگ چیرایلیک بیر خاتینی بار ایردی
انینگ آتی حور ایردی او بیر کون اوروش دن یوز
اوگوروب قایدی انگا دیدی لارکیم ای نامر دقایق
اگر بئر کافر نی اولدورسانک غازی بولورسن و اگر
سافر سنی اولدورسه شهید بولورسن اما قیامتدا
حورلار خدمتینگدا بولور اول دیکیم میننگ بو
دنیا دا حوریم باردور باشقه حور اوچون اونینگ
اولیم نی روا کورمایمن

BU DUNJADĀ HURIM BAR

Bir āskārning cirajlik bir xatini bar erdi. Aning ati «Hur» erdi. U bir kun urus,dān juz ogurub qacdi:
Āngā dedilārkim:
— Ej, namārd, qājtgil. Āgār bir kafirni oldursāng, gazij bolursān. Vā āgār kafir seni oldursā, sahid bolursān. Amma qijamātdā hurlār xizmātingdā bolur.
Ul dedikim:
— Mening bu dunjadā hurim bardur. Bas,qā hur ucun ozimgā olimni rāva kormājman.

БУ ДУНЁДА ҲУРИМ БОР

Бир аскарнинг чиройлик бир хотини бор эрди. Анинг оти «Хур» эрди. У бир кун урушдан юз ўгуруб қочди:
Анга дедиларким:
— Эй, номард, қайтгил! Агар бир кофирни ўлдурсанг, розий бўлурсан. Ва агар кофир сени ўлдурса, шаҳид бўлурсан. Аммо қияматда ҳурлар хизматингда бўлур.
Ул дедиким:
— Менинг бу дунёда ҳурим бордур. Бошқа ҳур учун ўзимга ўлимни раво кўрмайман.

شادمانلىق و پشيمانلىق
ایتوبورلارکیم اولانانک نیکیریکی شادمانلیق بولسا اندين
سولگی قالانن لارچه غم ایرسه اندوه و پشیمانلیق دور
معلم و خطاط، رحیم بای ججه نیازوف

S,ADMANLIQ VĀ PUŞĀJMANLIQ

Ājtubdurlārkim, ujlānmaqlik bir aj s,admanlig bolsā, āndin songgi qalgan bārcā umr ersā ānduh vā pus,ājmanliqdur.

Mās,q muāllifi Mātlubā POLĀTOVĀ

ШОДМОНЛИҚ ВА ПУШАЙМОНЛИҚ

Айтубдурларким, уйланмоқлик бир ой шодмонлиқ бўлса, андин сўнги қолгон барча умр эрса андуҳ ва пушаймонлиқдур.
Муаллим ва хаттот
Раҳимбой ЖУМАНИЕЗОВ

МАҚОЛ НИМАЮ МАТАЛ НИМА?

Мақол — халқнинг реал воқелик, нараса, ҳодиса ва кишилар ўртасидаги турли-туман муносабатлар ҳақидаги мантикий хулосалари сифатида вужудга келиб, ўзида муайян ижтимоий тузумга хос ахлоқий-фалсафий меъёрларини жамулжам этувчи, нутқнинг лўнда ва мазмундорлигини таъминловчи фольклор жанрларидан бири. «Мақол» атамаси аслида араб тилидаги сўз, нутқ, ишончли сўз, ҳақ сўз каби маъноларни англатувчи «қавлун» сўздан олинган бўлиб, ўзбек тилида у халқ ижодидаги афористик жанрлардан бирининг атамаси сифатида қўлланилади. Қадимги туркий тилда мазкур жанр «сов» сўзи билан ифода-ланган бўлса, кейинчалик «масал» сўзи ҳам мақол терминининг муқобили сифатида ифода этилган. Бундан ташқари халқ ўртасида ушбу жанр «оталар сўзи», «ҳикматли сўз», «бурунчилар сўзи», «машойихлар сўзи», «ибратли сўз» каби бир неча шаклларда қўлланилади.

Маълумки, назмий шакли, мазмуний қамрови билан бошқа халқларда бўлганидек,

ўзбек халқида ҳам ҳикматли сўзалар мақол ва маталлар шамойилида тилимизга алоҳида тароват беради. Мақолларнинг маталлар билан муносабатини аниқлаш, биринчидан: мақолларнинг бойиб бориш манбаларини кўрсатиш, ушбу жанрлар ўртасидаги муносабатнинг нозик қирраларини ёритишга кенг имкон берса, иккинчидан, айтилган жанрларнинг ҳар бирига хос такрорланмас хоссаларни янада аниқроқ, лўндароқ тасаввур этишга кўмаклашади.

Жуда кўп тадқиқотларда мақол ва маталларга хос ўхшашлик ва тафовутлар тўғри кўрсатиб ўтилади. Бизнингча, мақол ва матал ўртасидаги асосий ўхшашлик шаклнинг ихчам, фикрнинг лўндалигида ҳолос. Қолган барча жиҳатдан қаралса, мақол ва маталлар ўзаро кескин фарқланади. Бу фарқлар ўтган асрлардан буён тадқиқотчилар томонидан турли даражада кўрсатилиб келинади.

Албатта, бу икки жанр ўзаро кескин фарқланувчи жиҳатларга эга — буни тўла эътироф этиш лозим. Лекин шуни ҳам унут-

маслик лозимки, мақол ва маталлар қай даражада ўзаро тафовутларга эга бўлмасинлар, улар ўртасида диалектик боғланиш, ўзаро икки томонлама муносабат мавжуд.

Биз юқорида айтилганларга қўшимча қилиб шуни ҳам айтишни истар эдик: маталларнинг тугал, қутбий хулоса, ҳукм ифодалай олмаслиги, унда фикр бир мантикий марказга йўналтирилганлиги кўзга ташланади. Яъни матал ҳамма вақт бир вазифали шеърий тузилишга эга эканлиги аён бўлади. Бироқ айрим маталлар даврлар ўтиши билан тугал қутбий хулоса ва ҳукм ифодаловчи, шартли ҳолда икки мантикий марказга, яъни вазифали шеърий тузилишга эга бўлган, умумхалқ миқёсда қўлланиш даражасига кўтарилиб, мақолга айланишлари мумкин. Масалан, Фарғона водийсида «Тентакка Кува бир тош» матали кенг тарқалган бўлса, Тошкент ва унинг атрофларида «Тентакка Тўйтепа бир тош», «Тентакка Тўйтепа нима» матали қўлланилади. Ҳар икки матал шеърий шакл, жуғрофий асос жиҳатидан бир хил характерга эга бўлиб, дастлаб улар нутқни бевосита оддий иборалар, яъни маталлар сифатида қўлланилган. Кейинчалик уларда ифодаланаятган фикр изчил ҳукм характерини олиб, у бевосита икки мантикий марказнинг уйғунлашуви, қолаверса, кенг умумхалқ миқёсда қўлланишга ўттиши оқибатида мақолга айланганлар. Улардаги биринчи мантикий марказ «тентак» бўлса, иккинчиси «бир тош», яъни масофа тушунчаси

«АЖДОДЛАР ҚИЛИЧИ» ДОСТОНИ

(Давоми. Бошланиши 8—9-саҳифаларда)

Жалолиддиннинг энг катта ҳатоси, фожеаси аини мана шу ерда эдики, шоир бунга усталик билан ишора қилиб ўтади.

Жалолиддиннинг яна бир ҳатоси — дипломатик назокат етишмаслигида кўринган. У музокаралар, ўзаро келишув, ҳамжиҳатлик билан ечиш мумкин бўлган кўпгина муҳим масалаларни ўзарлиги, кўрселиги билан барбод қилиб қўйган. Бу ҳақда ҳам тарихий манбаларда етарлича маълумотлар бор. Шоир қахрамондаги ана шу жиддий нуқсонни ҳам драма саҳифаларида кўрсатишга муваффақ бўлган. Можар элчиси қўшинни бирлаштириб, ёвга биргаликда ҳужум қилишни таклиф этади. Жалолиддин эса аввал можарлар бизга тобе бўлсин, ҳукмиимизга бўйсунсин, деб талаб қилади. Табиийки, хунлар авлодидан, туркий қавмлардан саналган ва ўрта асрларда Европада йирик мустақил давлатлардан бирига айланган можар ҳукмдорлари бу ўринсиз талабни рад этадилар. Натижада, мўғул ҳужумини тўхтатиши мумкин бўлган иттифоқ тузилмай қолиб кетади. Тўғри, драмада можар элчиси билан суҳбат — тортишув эпизодик тарзда бўлиб ўтади, у воқеаларнинг кейинги ривожини, ечимини учун зарур ҳалқа даражасига кўтарилмаган. Шунга қарамай, бу кичик саҳна Жалолиддин образини тарихан ҳаққоний чизишга интилиш жиҳатидан муҳим.

Асарда Ватан тақдири, эл-юрт озодлигини ҳамма нарсадан юқори қўйган халқ қахра-

монлари Евкоч ботир, Ихтиёриддин ва Занкижа образлари ҳам таъсири бўёкларда чизилган. Айниқса, Ихтиёриддин билан Чингизхон тўқнашуви саҳнаси кучли таассурот қолдиради. Ўлимни писанд қилмаган бу мард ва танти ўғлоннинг Ватан озодлиги, мустақиллиги йўлидаги фидойилиги ва қахрамонона ўлими тасвири ҳаётий, ҳаяжонли чиққан.

Жалолиддиннинг онаси Ойчечан образининг ҳам қалбга яқинлиги, меҳр билан гавдалантирилганини айтиш лозим.

Шоир драманинг таъсирчанлигини ошириш учун кўп излангани кўриниб турибди. Ҳур қизлар ва волида қиёфасидаги замин — Она образи ана шундай ўзига хос изланишлар самараси дейиш мумкин. Улар ҳам асар мазмунини кучайтириш учун муносиб хизмат қилади.

Кўтаринки руҳда, самимиёт билан ёзилган, эл-юрт озодлиги ва эрки йўлида мардона курашган буюк ватандошларимизнинг порлоқ образларини меҳр билан жонлантирган «Аждодлар қиличи» драмаси тарихий мавзуда яратилган сара асарлар қаторидан жой олишига ва ардоқлаб ўқилишига шубҳа йўқ. Ўтмиш зулматини бир даста нур билан ёрита олган шоирнинг заҳматли меҳнати таҳсинга сазовордир.

БИР КУНИ...

Бир куни Ҳушёр ака билан Эшмат ака шахар чеккароғидаги кўча бўйлаб боришарди. Ҳушёр ака бир пайт икки қўлини орқасига олганича кўча четида тўхтаб қолди. Нима бўлди, деб Эшмат ака унга қаради. Ҳушёр аканинг кўзлари ариқда ётган олачипор итга қадалган эди.

— Ул-а, роса ичибсан-да, ана энди мастликнинг кайфини суриб етибсан, — деди ундан кўзларини олмай Ҳушёр ака.

Бу гап Эшмат акага шаъма эканлиги шундоққина сезилиб турарди. Чунки у ҳар замон-ҳар замонда ширакайф юрарди.

Ҳушёр аканинг луқмасига тушуниб етган Эшмат ака дарҳол энкайиб, ердан кесак олди-да, итга отди. Ит «вов-вов»лаб ўрнидан туриб қочди.

— Бу махлуқ маст эмас. Ҳушёр экан, — деди Эшмат ака Ҳушёр акага қараб.

Тўғрун ЖАМОЛОВ

Гулистон

хисобланади. Демак, ушбу маталларнинг мақолга айланишини таъминлаган ибратли фикр тентак, ақлсиз кишиларнинг масофани, вақтни идрок қилмасликлари, куч-қувватни ҳуда-беҳуда сарфлашларини айтишдан иборат.

Шунга қўра, айтиш мумкинки, ҳозир ўзбек халқ маталларининг бир қанчаси аста-секинлик билан мақолга айланиш жараёнини кечирмоқда. Мисол тариқасида: «Беш панжасини оғзига тиқмоқ» маталини келтириш мумкин. Маталда ифодаланган маъно кескин ҳукм тарзида ифодаланиб, мақолга айланади: «Беш панжангни оғзингга тиқма». Бу хилдаги мисолларни ўзбек тилининг ҳикматлар хазинасидан анчагина келтириш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, мақол ва матал ўзаро яқин диалектик алоқада бўлиб, улар ўртасида бир-бирига ўтиш ҳодисалари мавжуд. Шунинг учун ҳам мақоллар хазинасининг доимий бойиб боришини таъминловчи омиллардан бири халқ маталлари саналади дейишга асосимиз бордир.

МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАРДАН НАМУНАЛАР

МАТАЛЛАР:

Санамай саккиз демоқ.
Дегани — деган, айтгани — айтган.
Тентакка Қува бир тош.

Беш панжасини оғзига тиқмоқ.
Қордан қочиб, ёмғирга тутилмоқ.
Кўргани кўзи йўқ, отгани ўқи йўқ.
Кўрпага қараб оёқ узатмоқ.
Темирни қизигида босмоқ.
Икки оғзини бир этikka тиқмоқ.
Тентакка Тўйгепа нима йўл.

МАҚОЛЛАР:

Аввал йўла, кейин сўйла.
Айрилганни айиқ ер
Бўлганни бўри ер.
Дўстинг ҳам — тил.
Душманинг ҳам — тил.
От миниб яқинни кўзлагунча,
Туя миниб узоқни кўзла.
Оғритган жойга қўл югурар,
Оғритар сўзга тил югурар.
Анқов ўйин бузар,
Тентак — ўйин.
Ариқни сув безар,
Одамни — сўз.
Арпа қаерда пишса,
Чумчуқ ўша ерда.
Арқоғини кўриб бўзини ол,
Онасини кўриб — қизини.
Доно топиб сўзлар,
Нодон — қоғиб.

Бахтиёр СОАТОВ,
филология фанлари номзоди

РУБОЙЛАР

Омадинг хуш келиб, бахтинг ёр бўлса,
Сохта дўстларинг ҳам, йўқдин бор қилур.
Омадинг кетган сўнг, бахтинг шўр бўлса
Қадрдон дўстинг ҳам сендан ор қилур.

...

Олам ичра фитна, дилимизда ғам,
Бирор кимса йўқдир кўнгли хотиржам.
Яхши яшаш керак, деймизу бироқ,
Меҳнатсиз роҳатни ўйлаймиз муҳкам.

...

Иймонсиз олдиде имом ўтгандан
Инсофли одамга кул бўлган яхши.
Номерду ноқисдан нажот кутгандан
Ғадолик дардида тик ўлган яхши.

...

Қани айтинг, нима тасдиқ жаҳонда,
Заҳар қиммат, ширин арзон замонда?
Атрофимда иғво кезган бу онда,
Тўғри сўзлаб, тўғри юргин, Ғайбулла,
Оринг кетиб сўнг қолмагин армонда.

Ғайбулла БУРОНИЙ [ҚУРОНОВ]
Пахтакор.

АЖОЙИБОТ-ҒАРОЙИБОТ

Каттакўрғонлик Худойберди Зиёд ўғли ўтган йили қизиқчилар кўриктанловида биринчи ўринни эгаллади.
Суратда: Худойберди Зиёд ўғли мухлислари даврасида.

Худойбердига кеча худой берди:
Биринчиликни олди қизиқчиликда.
Сўзи билан ҳаммани қитиқлайберди,
Қарсақ чалавердик, қизиқчилик-да!

Е бобосининг дуоси ижобат бўлди,
Е осмондан берди, ё ердан берди.
Еки Юсуф қизик арвоҳи кўллади,
Еки Эргаш Каримов ёрдам берди.

Ҳа-ҳа, уни мухлислари кўллади,
Чунки у халқига ҳеч панд бермади.
У уст-боши билан тушиб «ҳаммом»га,
Роса меҳнат қилди, роса терлади.

Абдусанд ҚУРОЛБОЙ ўғли

Сураткаш Р. Нуриноев

АКУЛАНИНГ КУШАНДАЛАРИ КИМ?

АҚШнинг Шарқий қирғоқларида яшовчилар акула овиға жуда ишқивоз бўлишади. Гарчи бу денгиз ҳайвони йирткич саналса-да, жониворнинг фойдали томонлари кўп. Биринчидан, унинг сузгичларидан тайёрланадиган овқат хитойликларнинг тасдиқ таоми ҳисобланади. Иккинчидан, унинг гўшти жуда мазали, жигари эса «А» витаминига бой. Териси ҳам ниҳоятда чидамли — саноат учун катта фойда келтиради. Ут сафроси шарқ доришунослигида кенг фойдаланилади. Акуланинг рақ касаллигига чалинмаслиги ҳам ғарб доришуносларида қизиқиш уйғотган.

Эҳтимол, юқорида санаб ўтилган сабабларга қўра, ҳар йили Американинг Шарқий қирғоқларидан умумий вазни 22000 тоннагача бўлган акулаларга қирон келтирилади. Кўпчилик овчилар эса шушчаки қизиқиш учун ҳам ов қилверади.

Хўш, акулаларнинг кушандалари кимлар?

Янги йилда АҚШда чиқарилган қарорда акулани фақат ўзини ҳимоя этиш учунгина ҳамда махсус рухсатномага эга бўлган кишиларгагина ов қилиш ҳуқуқи берилди. Шундай экан, акула сузгичларидан тайёрланган шўрвани хоҳловчилар ҳаяжонга тушмасинлар, бироқ

сабр қилсинлар. Ахир акулалар ҳам бироз кўпайиб олишсин-да!

ВАФОДОР ИТ

Итларнинг ўз эгаларига вафодорлиги ҳақида киноларда кўп мартаба кўрганимиз, китоблардан ўқиганимиз. Ит эгаларининг мазмунли ҳикояларини қандайдир ишонқирамай, шубҳа билан тинглаганимиз ҳам сир эмас. Аммо ҳайвонлар орасида итларнинг қайғу-алам, қувончу ташвиш каби ботиний туйғуларни ўта зийраклик билан ҳис эта олишлари ҳақиқатдир.

— Қаҳратон киш эди, биз ўз қариндошимизни қабрга қўйдик, — деб ҳикоя қилади бир ошнамиз. — Қабристондан узоқлашарканман, ҳали тупроғи қотмаган бошқа бир қабр устида ётган ит эътиборимни тортиди. Ит шарпанни сезгач бошини бепарвогина кўтариб аста қаради-да, яна муздай қабр устида ғужанак бўлиб ётаверди. Қабристондаги гўрковларнинг гапларига қараганда, бу икки-уч кун аввал кўмилган кимсанинг қабри экан. Итнинг ўз эгасига бўлган вафодорлигига таҳсинлар ўқидим ва унга меҳрини ортиб, бошқа куни егулик олиб, қабристонга яна келдим. Ит қайғули кўзлари билан менга назар ташлаб, шошилмасдан овқатни еди-да, яна қабр устига бошини қўйиб олди...

КЕЛИШИДИ

Ҳажвия

Талон-торожлик ва суниестем-оликларга йўл қўйганлиги учун қурилиш ташкилотининг бошлиғи ишдан олиниб, ўрнига янги раҳбар тайинланди. Янги бошлиқ Холмат Толмасов дастлаб ишни ташкилотда «темир интизом»ни ўрнатиш, давлат мулкни талон-торож қилувчилар ва ишга сабабсиз келмай қўювчиларни аёвсиз жазолашдан бошлади.

Омбор мудир Соттиев тааж-жубдан ёқа ушлади: «Ё, таваба, қишлоқдошим Холмат тўймасин шу ёки бошқами? Агар ҳамма билган Холмат тўйма сиз бўлса, нега бунчалик ўзгариб кетган-а!» У фурсатни топиб, Толмасовнинг ҳузурига бир кириб, ўзини танитиб қўйишни кўнглига тугди.

— Уртоқлар! — деди бошлиқ бир кун мажлисда. — Ҳозир жамиятимизда қайта қуриш, покланиш жараёни кетаяпти. Шахсий манфаатини давлат манфаатидан устун қўювчи айрим ғаламис кимсалар эса порлоқ истикболимиз бўлган қайта қуришни амалга оширишимизга тиш-тирноқлари билан тўқинилиш қилмоқдалар. Биз сўз ва иш бирлигига доимо изчил амал қилишимиз лозим. Уларини қайта қуришнинг тарафдорлари қилиб кўрсатаётган баъзи ярамас нусхалар бунинг тескарисини қилишяпти. Улар фақатгина оғизда: «Яшасин қайта қуриш, яшасин покланиш!» дея баралла қичқириб-моқда. Бу ношудлар ҳақиқатда эса номаткулчиликларини давом эттирмоқдалар. Биз тезроқ қайта қуришга эришимиз учун ундайлардан зудлик билан холи бўлишимиз, уларни жамиятимиздан бутунлай супуриб ташлашимиз даркор! Биз бундан буён ҳам пора-хўрларга, давлат мулкни ўмарувчиларга, ишбўйича ва бюрократларга қарши шафқатсиз кураш олиб бораверамиз! Уларга заррача ҳам ён босиш ҳақида мутлақо гап бўлиши мумкин эмас, ўртоқлар!

Чапаклар зарбидан зал титраб кетди. Орқароқда ўтирган қоровул чол эса беихтиёр: «Отангизга раҳмат-е, болам! Бизга илгарироқ раҳбар бўлиб келсангиз бўлмас-миди?», деб юборганини ўзи ҳам пайкамай қолди.

Ингилишдан сўнг кўп ўтмай, бошлиқ ҳузурига омбор мудир Соттиевни чақиртирди.

— Э, келинг, ўртоқ... — бошлиқ хиёл илжайди, — Соттиевсиз-а?! — Ах-ха, — деди омбор мудир бир оз саросимага тушиб.

— Ишлар қалай? Бола-чақалар яхши юришибдими?

Соттиев қўлларини бир-бирига қовуштириб тураверди:

— Ҳа, энди, Холмат ака, бир нави... ўз кунларини кўриб юришибди.

Холмат Толмасович бурнини қашлаганча, бир зум ўйлаиб турди-да:

— Так... между прочим, складда тахта, цемент борми? — деди сўнгра.

— Бор, хўжайин, ҳаммасидан бор! — деди Соттиев шошганича.

— Бўлмаса, ўртоқ Соттиев, — Толмасовнинг лаблари қимтинди, зўрма-зўраки, беўхшос иржайди. — Бугун бизникига бир машина тахта билан тўрт тонна цемент юборасиз!..

Толмасов чайналди, ўнғайсизланаётганлигини билдирмаслик учун ҳеч зарурати бўлмаса-да, столи устидаги қозғоқларни титкилаган бўлди:

— Узингиз биласиз, ҳозир замон нозик. Бу нарсаларни сизга айтмасам, кимга... айтман?! Ҳар қалай, бир қишлоқданмиз-ку!

Соттиев пича вақт Толмасовга талмоқсираб тикилиб турди: «Чини билан айтаяптими ёки ҳазиллашяптими? Ё бўлмаса, синаяптими-кан-а!..»

— Ҳа, нега энди ўйлаиб қолдингиз? Юборасизми ё кўрқап-сизми? — Толмасов унга қувлик билан

лан разм солди. Соттиев ҳам пичини ёрганлардан. Осонликча сир бой берадиганлардан эмас.

— Хўжайин, — Соттиев бир ютиниби олди-да, дадил гапира бошлади, — биласизми, мен ундоқ қилолмайман. Бунақа иш сираям кўлимдан келмайди. Қолаверса, бу менинг шахсий мулким эмас, давлатники!

— Нима-а-а? — Бирдан Холмат Толмасов унга бақрайиб қаради.

Соттиев эса бунга парво қилмади, бошини куйи эгганча салмоқлаб гапираверди:

— Йўқ, хўжайин, бари бир мен юборолмайман! Ҳозирга қадар ҳалол меҳнат қилиб келдим, бундан кейин ҳам ҳалол ишлайвераман!

Толмасовнинг кўзлари катта-катта очилди. Унинг жаҳли чиққанлиги шундоққина юзидан биллиниб турарди.

— Ҳм-м-м... Ҳали шунақами? Бу ёққа кел, муттаҳам! — дея у Соттиевга бақирди ва «Т» ҳарфи шаклидаги столнинг бир томонидан кўй кўрситиб, олдида бир варақ қозғоқни улоқтириб ташлади. — Ишдан бўшаб тўғрисида ариза ёз, шу бугуноқ приём-сдачи қилиб ташлайман! Ана, ундан кейин аҳволингизни ўзинг томоше қилаверсан!

Соттиев бу гапдан кейин анча пайтгача ҳушини йўқотиб, рангидоқдай оқариб кетди. Бир оздан сўнг ўзини тутиб олиб, расмият учун шунчаки кулган бўлди:

— Ия-я, ҳазилингизми ёки чинингизми, хўжайинжон?

Толмасовнинг пешонаси тиришди, қошлари чимчирилди:

— Ҳозир ҳазилга бало борми? — деди хўмрайганича. — Складдин-ку кемириб бўлдинг. Доим ўзинг еб ётаверасанми? Биздаям бола-чақа бор ахир! Қуруқ қошиқ оғиз йиртар, дейдилар. Ойлик-маош кимга юк бўлибди-ю, энди менга юк бўлади? Менга писмиллик қилиб ўтирма, дангалига кел менам ейман, сенам ейсан! Тушундингми?

Соттиев бир муддат Толмасовнинг кўзларига тикилиб турди. Кейин югуриб столи айланиб ўтди-да, хушомадўйлик билан Толмасовнинг эгнига оҳиста-оҳиста қоқа бошлади.

— Э-э, хўжайин, аввалроқ шундай демайсизми? — Соттиев ёқим-

сиз кулиб юборди. — Мажлисдаги гапларингиз ҳам юрагимизни «тарс» эткизиб ёрворай деди-я!.. Толмасов ҳам бирмунча юмшарди.

— Нима, бўлмаса, мен ўзим, ўғрилиқ қил, пора ол, дейяйми? Одамларнинг кўзича давлат нуқтаи назаридан гапирамиз-да. Бу гапларни бошлиқлигимиз учун гапирамай-да. Қолаверса, бир меним шундай деяётган? Ҳаммаям шундай дейди-да, энди! Нима... бирикки олгани билан давлатнинг мулки қамайиб қоладими?.. Мен сизни нима бўлсаям қишлоқдошим, ўртақликдаги сирни ҳеч кимга ошқор қилмайди, уйдаги гапни кўчага чиқармайди, деяманда! Понимаеш, биродар!

Соттиев ён томонда қатор турган стуллардан бирига ўзини тизлади-ю, тиззаларига шাপатиллаганича шарқлаб кулиб юборди:

— Оббо, сиз-ей! Аввалроқ шундай демайсизми, хўжайин? Мен овсар, сизни нималар деб ўйлаб юрибман-а! — деди у ўзини кулгидан зўрга тияркан. — Шу ерда чорак асрдан буён омборга мудирлик қиламан. Худо урсин, агар лоф бўлса, шундан бери саккизта раҳбар алмашди. Вей, сиз ҳам ўшаларнинг худди ўзгинасиз-ей, хўжайин! Нима бало, худо таоло раҳбарларнинг лойини бир жойдан қорармикан... Бизга келадиган раҳбарларнинг характерлари қуйиб қўйгандек бир-бирларига мос тушади-да! Қўйинг-е, хўжайинжон, одамни жа-а хит қилиб юбордингиз-да, лекин! Майли, бўпти, шу бугуноқ айтганингиздан ҳам зиёда қилиб юбормасам, ўлай агар-а, отимни бошқа қўяман!

Толмасов кулимсираб, ўрнидан турди-да:

— Мана, бу бошқа гап, ошна! Бу дунёи кўтирда олма пиш, оғзимга туш, деб юрсак, ҳеч нарсаси эришолмаймиз. Мана, бу мардона гап бўлди. Энди келишдикми? — деди.

— Келишдик, хўжайин, келишдик! — Соттиев икки букилиб, хўп ажойиб раҳбарга ёлчиганидан мамнун бўлиб, илжайиб қўйди.

Абдуқаном БЕККАМОВ
Қашқадарё

ИКИР-ФИКРЛАР

Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан соқол ва мўйловнинг нархи ошди.

(Сартарошхонадаги эълон)

Вақтимиз зик бўлгани учун фуқаролар урушини бошқа кунга қолдирамай.

(Тарих муаллимнинг тушунтиришидан)

«Социализм»гача 5 сўм, «Коммунизм»гача 10 сўм берсангиз, жоним билан обориб қўяман».

Фарона.

(Киракаш ҳайдовчининг гапидан)
ШАВКАТ АБДУЛЛАЕВ

МУСАҲҲИХ ЁН ДАФТАРИДАН

Латталар учун мулфилм.

Дадалардан дараклар.
Ичидан шишган йигит.

Наманган.

Сим устида хоккей.
Сур қизлар.
Пахана савдо.
Маҳалла оқ сополлари.
Қўлқуварлар.

Фарона.

Усмонжон АҲМЕДОВ

СОҚОЛ

Бир гўзал аёлда бор экан буқок:
Бўғзи хурмачадек йўғони тўмтоқ.
Буқок шифокорин тоғиб манзилни
Аёллигин яшириб, ёзибди ўзин:
«Мен бир йигитдирман — буқоғи катта,

Илтимос давосин айтинг, албатта!»
Шифокор мактубни ўқиб ўша тоб,
Унинг эгасига йўллабди жавоб:
«Улкан буқоқларни даволаш маҳол,
Яхшиси қўйингиз, яширар соқол!»

ТЎРТЛИКЛАР

Бор эди камтарин, камсуқум ҳофиз,
Фақат маҳалласи танирди уни.
Истеъдод бобида қолдирди у из —
Ҳамма айтиб юрар қўшиқларини.

Ҳасад ботқоғига ботиб бир умр
Пок қалбга чаплама балчиқ, бахил зот.
Бировдан киру доғ излашдан бурун
Кўнглинг доғини сен тозала, йўқот!

Товуқлар ичида танноз, эркахон —
Узига зеб бериб юрар Куркахон.
Балоғат ёшига етган шу кунда
Қомати келишган, ҳусндор жуда.
Пардозу андозлар, ўзгача нозлар,
Атрофда парвона жўжахўролар.
Оламда бир менман дегандек танҳо,
Узига берадир ортиқча баҳо.
Унга беш кетгандек Товуқбоқар ҳам
Зотин кўпайтмоқчи бўларда ҳар дам.
Пайт келиб, Куркахон курк бўлди охир,
Патлари хурпайган, иситма — оғир.
Товуқбоқар тухум бостирмоқ бўлар,
Курка жўжа очишни гўё ор билар.
— Йўқ, йўқ! Қоматимни бузмайман асло
Жўжа очсам гул ҳуснин бўлар-ку расво!..
Чипору лигорлар қилар насихат:
«Фарзанд ширин»!
«Фарзанд кўрмоқлик зўр бахт!»
— Бўлмайди! — деб Курка ёйиб патларин
Чўқиб, тухумларни синдирди барин.
Чидабмай Товуқбоқар бундай «олов»га
Куркани сўйди-ю, босди паловга!

Масалнинг мағизин чаққанлар билар,
Куркадек иш тутган сўнг афсус қилар!

ЯМИН ҚУРБОН

Тўраган кўфр қўллаган усул ўзи
турган шохга ўзи болта урганда-
қ натижа берди, яъни унинг жа-
завали вазиятда ёзган арзиҳолини
ўқиган муҳаррир кула-кула олий
халқ назорати маҳкамасига сим
қоқди. Эртасигаёқ гулхонани ко-
ковчилар босди, тафтиш бошланиб
кетди. Зино устида қўлга тушган
суюқоёқдай тил тишлаган Тўраган
куфрининг булутли кўнгли баттар
қоронғилашди, исқирт таъби бат-
тар чиркляшди. Бир ерда бирор
дақиқа ўтиришга бардоши дош
бермай қолди, баайни сонига чип-
қон чиққандай, энкайган ҳолда дам
уён йўртди, дам бўён. Совуқ
урган памидор палагидеи қорам-
тир афти зарбли шапалоқ тушган-
дай кўкимтир тус олди, қон зарра-
лари сачрагандай ним шафақ кўз
қўлакларидеи қопқонга орқа оёғи-
дан илинган қашқир талвасаси но-
моён бўлди. Ахир ҳаёлида ҳар ку-
ни тушиб тургувчи чангал-чангал
жарақа-журуқдан айрилиб қолиш
тахликаси! Бундан ташқари, алла-
қанча пинхоний қалбакиликлар
вахимаси. Айниқса, бир гектардан
мўлроқ чиннигул пайкалийнинг хи-
сбодан ташқарилгиди, сўлтоплиги.
Енг ичидиги бу сўлтопни фақат
директор, фақат ер ўлчовчи, фа-

қат ўзи билади. Ундан келадиган
даромад ўрталарида арра. Бу
сир уч бериб қолса борми, ўлган
балиқ сув юзига чалқа бўлиб
чиққандай кўзга ташланиб қолса
борми, ў-ў, темир панжарали хонаи
хосда 6—7 йил чилла ўтириши
ҳеч гапмас-а! У макондан омон чи-
қув, омон чиққанда ҳам ҳассага
тиранмай юрив амри маҳол-а!
Унинг кўз олдини жиншамолда
чарх урган қора қарғалар қолла-
ди, қулоқ пардаларига қалқонту-
мушқ илонларнинг чинқириклари
урилди; юраги гурсиллади, хиқил-
доғига сўнгак тиқилгандай хирил-
лади:

— Эҳ! Эҳ!! Ҳамма патос мана
шу атрофдаги марази қўшнилар-
да!! Шулар ичқоралиқ қилмаган-
ларида, бўлар-бўлмасга мов мушук
сингари уввос солмаганларида...
Ҳимм!! Хап, шошмай туришсин
булар, ҳар бирига биттадан ин-
фаркт тухфа қилмасам бу дунё-
дан кўзим очиқ кетади, очик!! Бу
ишни аввало Отамуродовдан бош-
лайман. Ҳа, тоза ҳаводан нафас
олиш ҳуқуқимизни поймол қилаяп-
ти булар, ҳеч кимга қулоқ солмаяп-
ти булар, умримизни қайчиляп-
ти токай заҳар ютамыз, ҳақиқат
борми ўзи, дея юқоридагиларга
нолиш қилаётганлардан бири, бири
бўлганда ҳам энг жангариси — шу!

У бошига оғир кун тушган одам-
дай телбавор кўрнинишда емакхо-
надан даҳлизга лапанглаб чиқди-
да, дам оладиган холи хонага ўтди.
Уҳ тортиди, гижинди ва бирдан те-
лефон дастасини қулоғига тут-
а, рақамларро кўрсаткич бармоғини
уйната бошлади:

— Алё, коммутаторми бу? О,
овозгинанг мунча ширин, кизимка!
Биласанми, менга-чи, «Назарбек»
кўчасидаги Сарвар Отамуродов
керак бўлиб қолди, телефонини айт-
вор, илтимос! Ҳимм, а-ха, О, спо-
сибо, кизимка, спосибо!

Шошилганидан чап қафтига ёзиб
олган рақамларни газет четидан
йиртиб олинган кичик бир қоғоз-
га илдам кўчирди-да, липа чўнта-
гига секингина солиб қўйди. Сўнг
диванга узала тушди, кўзи илинди.
Бора-бора хуррагининг экинидан
дарпарда этаги элас-элас ҳилпирай
бошлади.

Бир маҳал, тушида ит қувди-
ми, сакраб турди ўрнидан. Қараса-
ки, тун ярмидан оғган, соат эса
3 ярим. Бировнинг уйига тунда
тушган ўғридай теварагига ҳадик-
синиб қаради. Жимжитлик. Теле-
фон дастасини авайлабгина қуло-
ғига тутди, липасидаги рақамлар-
ни терди. Чамаси бир-бир ярим
дақиқа вақт ўтар-ўтмас хаяжонлан-
ган кимсанинг дўриллаган товуши
эшитилди:

— Лаббай, лаббай!! Ким ўзи бу,
тинчликми?! Кимсиз, нега инда-
маяспиз, айтинг, кимсиз!! Во, бу
қандақаси бўлди, таажуб!! Вей,
йўтал, нега сим қоқдинг?! Хўш,
энди нега миқ этмаяспан?! Нафа-
синг эшитилиб турибди, гапир,
нима дардинг бор?! Балки ухлоқ
ёки уйёқолгимизни синаш тариқа-
сида ўйин қилаётган ўғридирсан?
Шундай бўлса, ййманиб ўтирма,
келавер, бир гала гозимиз билан
битта бўрибосар итимиз бор, тан-
таналай кутиб олишайди. Кейин, май-
ли, тутамингга сиққанини олиб
кетарсан.

Қўлларига титроқ ўрлаган Тўра-
ган кўфр муртаги маддалаган бе-
мордай оғир ютди. Телефон даст-
асини жойига қўяр экан, қалласида
бир фикр чертилган гўгуртадай ярқ
этди. Бу фикр етагида у икки лун-
жига икки ёнғоқ солволди-да, га-
пириб кўрди. Саси тамоман ўзгар-
ганидан мамнун бўлдим, куик-
кан ғунажонига кўзи тушган буқа
тахлит илжайди тумшугини юқори
кўтариб ва яна Отамуродовни бе-
зовта қилишга тутинди:

— Лаббай, — деб жавоб қилди

ўпқаси оғзига тиқилган Отамуро-
дов.

Тўраган кўфр:
— Сарвар деган зот ўзларими?
Отамуродов:
— Ҳа, ўзгинасиман.
Тўраган кўфр:

— На чора, исмини айтишим
мумкинмас, бошингизни қиморга
тикти у. Афсус, чув тушди. Кис-
қаси, ё йўқ қилинаси ё 10 000
манат чўзасиз. Шайкамиз бошли-
гининг белгилари — шу! Биласиз,
кўчангизнинг нарги бети — беда-
по. Унинг этаги — анҳор. Анҳор
бўйидаги ахлатхонанинг ўнг
ёнбошида ҳаром ўлган ола бузоқ
ётибди. Биз талаб қилган пул бир
соат нари-берисида ана шу бузоқ-
нинг тағида бўлсин. Айтиб қўяй,
мишрабларга хабар бериш — бе-
фойда. Мабодо хабар берсангиз,
шу ҳафта икки умринг охириги бе-
катида бўласиз. Ҳа, биз билан
ўйнаша кўрманг!

Отамуродов руҳиятида не ҳолат
кечди, билмадим, аммо Тўраган
кўфр арслон отган овчиди гурур
ила кўксига бир уриб қўйди:

— Қойиллатдим, хи-хи-хи!! Би-
ронта томири пирсс этди-ёв, эх-
тиمول миясига қон қуйилгандир.
Ахир, пул жиғардан бунёдга кел-
ган. Бундан ташқари, шунча пул
унинг ҳатто тушига ҳам кирмаган.
Мартабаси — муаллимчилик, бола
ўқитади. Маошининг ўзи билан ти-
риқчилик юритади. Шунинг учун
ҳам игна ютган итдайин қилти-
риқ, қулоғидан кун кўринади.
Аҳволи бу, 10000 манат қайда унга,
энасидан оладими! Лекин жон —
ширин, ўлим — аччиқ. Нима қили-
шини билмай бошига чўққор туш-
ган сўқимсион каловланаётган-
дир балки. Ҳа, худдо деган банда-
ман, дилимни оғритганлар ўнгмай-
ди, каловланаяпти у, ҳимм, калов-
ланаяпти, узилиш арафасида!

АҲИЛЛИК ВА БАРАКА

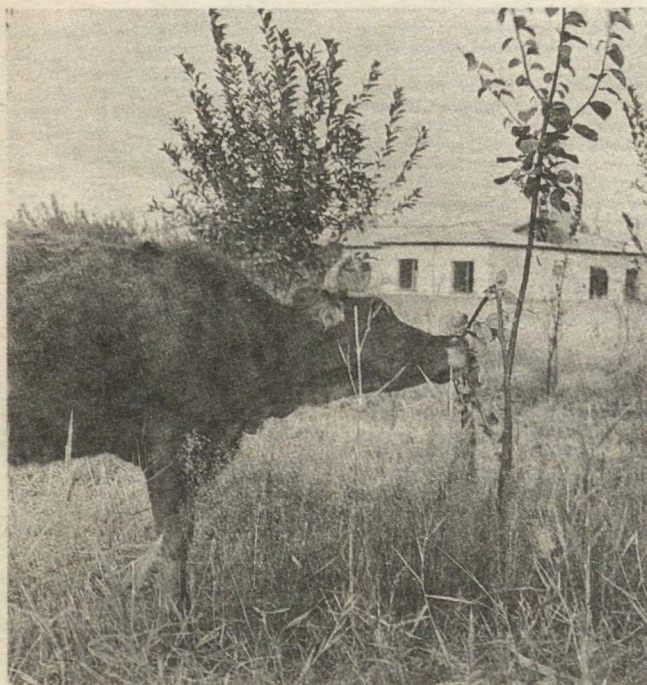
Ярим эртак

Қадим замонларда бир
Баравж, обод хонадон —
Бўлиб мамнун яшаркан
Ўз элида ҳаммадан.
Саройдек бу ховлидан,
Меҳмон узилмас экан.
Утган-кетган ҳавасда —
Кўзин узолмас экан.
Сабаби: бу даргоҳнинг,
Баракаси бор экан.
Одамлари ҳамжиҳат,
Меҳнаткаш, ҳамкор экан.
Шу сабаб узок йиллар
Довруқ солиб тўй қилиб,
Обрў олиб эл-юртдан
Тўй қилганга қўй қилиб —
Яшаб келган хонадон
Бошлиғига бир куни,
Барака жавоб сўраб
Одоб-ла бош эгибди.
Бу ҳолдан ҳайрон бўлиб
Хонадон эгалари:
— Нега кетмакчилигини
Айтмагандинг илгари?
Ҳали ҳам қайт йўлингдан,
Узма дўстлик риштасин, —
Десалар ҳам Барака
Учириб фариштасин,
Туриб олар сўзида.
Ўзларига ор билиб,
Елбормаслар улар ҳам,
Оёғига йиқилиб.
— Начора, — дер чол ота, —
Ихтиёринг қўлингда.
Болаларим яна ҳам,
Аҳил-иноқ бўлинг-да.
Барака кетса кетсин,

Аҳилликни қўймангиз.
Келганга бир кетиш бор,
Бунга ҳеч ўқинмангиз.
— Бо, дадажон, — дер қизи,
Кетмас, қайга ҳам кетар.
Барака кетганда ҳам,
Аҳиллик бор-ку, етар.
Доно қизнинг сўзига
Барака бир жилмайиб
Ўз қадр қимматидан
Қувониб, руҳан бойиб,
Ўкин қўйиб елкадан,
Шаштидан тез қайтади.
Чолни кучиб, даъфатан
Шу сўзларни айтади:
— Эй қадрдон қария,
Сизни кўпдан англадим.
«Аҳилликда барака»,
Десагингиз алаңлардим.
Ҳамма билан сиз бирдек
Ҳамжиҳатсиз, аҳилсиз.
Гина-кудуратни билмас
Фаришта-ку ахир сиз.
Менинг кетмак бўлганим,
Сиздан сир олмоқ эди.
Қизингизнинг сўзи-сўз,
Офарин, топиб деди.
Сиз бор, аҳиллик бўлган —
Ерда мен ҳам борман — дер —
Руҳи тетик, қадами —
Қутли, беармонман, — дер...
Яна обод хонадон,
Такрор гуржираб гуллар...

Дўстлар, аҳил бўлсангиз,
Унут бўлар бу кунлар.

Тошкент

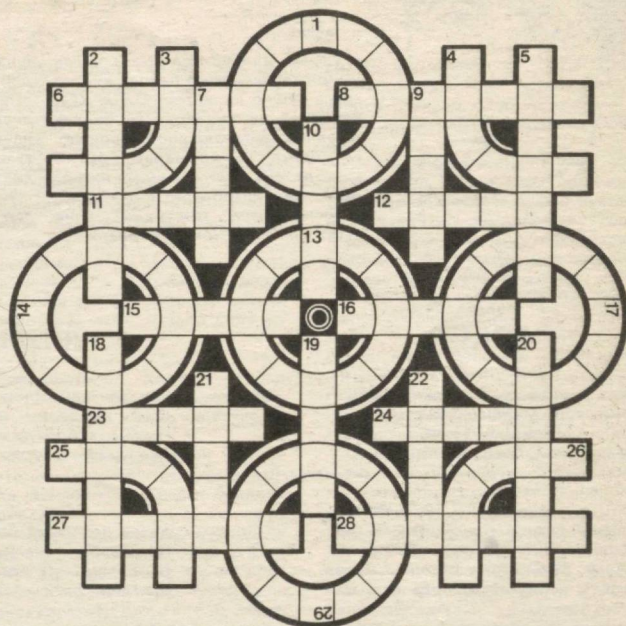

Боғларни эчкимижоз моллардан асранг.

Тахририятга келган бир босма тобоқчада бўлган материаллар муаллифга қайтарилмайд.

Ойномадан олинган материалга «Гулистон»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Босмаҳонага туширилди 21.04.92 й. Босишга рухсат этилди 12.06.92 й. Қоғоз бичими 70×108 /я. Оффсет усулда босилди. Қоғоз тури босма № 1.

ЭНИГА: 6. Ёшлик латофати, ҳусн. 8. Молгузар тоғининг шимолий ёнбағридаги қоятошларга ўйиб ишланган кўҳна расмлар. 11. Тошкент вилоятидаги хушманзара иқлимий шифохона. 12. Дўппидўзлик ашёси. 15. Тоғ меваси. 16. Аҳил, ҳамнафас. 23. Баъзи Осиё мамлакатларининг пул бирлиги. 24. Қадимий ер ўлчови. 27. Миллий таом. 28. Бошқаришдаги беғаразлиқ.

БҮЙИГА: 2. Гумбаз шаклидаги усти берк сунъий сув иншооти. 5. Помир тоғларидаги тизма. 7. Рўзгор буюми. 9. Улуғбекнинг риёзиёт ва фалкиёт илмларини чуқур эгаллаган шогирди. 10. Тиниш белги. 18. Қорамтир меваси нордон бута ўсимлиги. 19. Кашалотлардан олиниб, атторликда ишлатиладиган хушбўй ашё. 20. Сувада ва қуруқликда яшовчи жониворларнинг тухумдан чиққан муртаги. 21. Насрий асар тури. 22. Қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган меҳнат қуроли.

АЙЛАНАЛАР БҮЙИЧА: 1. Амударё шарқидаги ҳудуднинг ўрта асрлардаги номи. 13. Ўзбекистонга қўшни жумҳурият. 14. Мумтоз ўзбек шоири Муҳаммад Солиҳнинг тарихий асари. 17. Тўп гулли, манзарали хушбўй ўсимлик. 29. Ўзбек киноси санъаткорларидан бири.

ЕЙЛАР БҮЙИЧА: 3. Ёнғ қисни киши. 4. Нонвойчилик анжоми. 25. Насл-насабига кўра бир хил бўлган кишилар гуруҳи. 26. Жануби-шарқий Осиёдаги давлат пойтахти.

Тузувчи ҒОЗИЛЖОН ОРИПОВ

5—6-СОНДАГИ

ТИЛСИМНИНГ ЖАВОБИ

1. «Айлағач». 2. Мўминов (Иброҳим). 3. Тўлиной. 4. Интизом. 5. Инқилоб. 6. Қобулов (Восил). 7. Содиков. 8. Учқудуқ. 9. Учқулоч. 10. Уймакор. 11. Ойқулоч. 12. Торобий. 13. Қорасув. 14. Чигатой. 15. Тилоғоч. 16. Қадрият. 17. Чақамиг. 18. Дастгоҳ. 19. Сайроғоҳ. 20. Шатранж. 21. Ҳафтияк. 22. Амударё. 23. Умархон. 24. Дургай. 25. Дурдона. 26. Қувасой. 27. Хужайра. 28. Айритом.

МУҚОВАДА:

Муқованинг биринчи бетида БҮЮК САРКАРДА АМИР ТЕМУР ТАСВИРИ.

Расм: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Малик НАБИЕВ

Шартли босма тобоқ 5,6. Нашр ҳисоб тобоғи 7,80. Шартли рангли намуналар 16,8. 37000 нусхада чоп этилади. Вуяртма 503. Баҳоюи сотида 3 сўм 60 т.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт - матбаачилик концернининг босмаҳонаси. 700083, Тошкент, «Правда» рўзномаси кўчаси, 41.

Ошпаз яхши бўлса гар,
 Гуручлар дона-дона.
 Ошхўрлар-чи, ошпазнинг
 Атрофида парвона.

Мана бу чевар қизлар тўқиган кийимлар
 кўпчиликка манзур бўлиши муқаррар.

Сураткаш Р. НУРИНБОЕВ

Бағрига чорлар боғлар,
Далалару чор боғлар.

Индекс 75233

Баҳоси: сотувда — 3 сўм 60 тийин.

